

Универзитет у Београду - Архитектонски факултет
University of Belgrade - Faculty of Architecture

Министарство грађевинарства,
саобраћаја и инфраструктуре

Под покровитељством
Министарства грађевинарства,
саобраћаја и инфраструктуре
Републике Србије

Универзитет у Београду
Архитектонски факултет

организује

ЈАВНИ
СТРУЧНИ ПАНЕЛ

КА
НАЦИО-
НАЛНОЈ
АРХИТЕ-
КТОНСКОЈ

СТРАТЕ-
ГИЈИ

СТРАТЕШКИ ПРАВЦИ И
БУДУЋЕ АКЦИЈЕ

04
04
22

АМФИТЕАТАР
АРХИТЕКТОНСКОГ ФАКУЛЕТА

04. АПРИЛ 2022. ГОДИНЕ

Ка Националној архитектонској стратегији: стратешки правци и будуће акције

јавни стручни панел

Универзитет у Београду – Архитектонски факултет, 4. априла 2022. године

Уредници:

Арх. Владимир Лојаница, декан, редовни професор

Арх. Иван Рашковић, редовни професор

Др Ксенија Лаловић, ванредни професор

Лектор:

Ивана Радовановић Вуја

Издавач:

Универзитет у Београду – Архитектонски факултет

Булевар краља Александра 73 / II, 11000 Београд, Србија

www.arh.bg.ac.rs

За издавача:

Арх. Владимир Лојаница, декан, редовни професор

Графички дизајн:

Радна група за унапређење квалитета репрезентације и промоције УБ-АФ (РЕПАФ)

Тираж:

50 примерака

Штампа:

Универзитет у Београду – Архитектонски факултет,

ISBN:

978-86-7924-316-4

Београд, мај 2023.

Садржај:

РЕЧ УРЕДНИКА	5
УВОДНА СЕСИЈА	8
Отварање панела	8
О Националној архитектонској стратегији до 2035. године	12
СЕСИЈА 1: КВАЛИТЕТНА АРХИТЕКТУРА КАО ЈАВНИ ИНТЕРЕС	19
Излагања панелиста Сесије 1.	20
Дискусија у оквиру Сесије 1.	33
СЕСИЈА 2: ПОБОЉШАЊЕ АРХИТЕКТОНСКЕ ПРАКСЕ И ЈАЧАЊЕ ПОЗИЦИЈЕ ПРОФЕСИЈЕ У ДРУШТВУ.....	38
Излагања панелиста Сесије 2.	39
СЕСИЈА 3: ЈАЧАЊЕ ПОЗИЦИЈА АРХИТЕКТУРЕ У ПРОСТОРНОМ РАЗВОЈУ И ОЧУВАЊУ КУЛТУРНОГ ИДЕНТИТЕТА	55
Излагања панелиста Сесије 3.	56
Дискусија у оквиру Сесије 2. и Сесије 3.	67
СЕСИЈА 4: СВЕСТ О ЗНАЧАЈУ КВАЛИТЕТНЕ АРХИТЕКТУРЕ И ГРАЂЕНЕ СРЕДИНЕ ЗА КВАЛИТЕТ ЖИВОТА И ОДРЖИВИ ПРОСТОРНИ РАЗВОЈ	71
Излагања панелиста Сесије 4.	72
Дискусија у оквиру Сесије 4.	81
ОСВРТ НА КЉУЧНЕ ЕЛЕМЕНТЕ ДИСКУСИЈЕ И ФОРМУЛАЦИЈА РАДНИХ ЗАКЉУЧАКА ПАНЕЛА	89
Закључне тезе Сесије 1: Квалитетна архитектура као јавни интерес	89
Закључне тезе Сесије 2: Побољшање архитектонске праксе и јачање позиције професије у друштву ...	90
Закључне тезе Сесије 3: Јачање позиција архитектуре у просторном развоју и очувању културног идентитета	91
Закључне тезе Сесије 4: Свест о значају квалитетне архитектуре и грађене средине за квалитет живота и одрживи просторни развој	92
Завршна реч	93

Ова публикација представља запис ставова и дискусија изнетих у оквиру јавног стручног панела „Ка Националној архитектонској стратегији: стратешки правци и будуће акције“ који је одржан на Универзитету у Београду - Архитектонском факултету, 4. априла 2022. године, мотивисан идејом покретања јавне дискусије у вези са кључним питањима значајним за развој будуће архитектонске политике и представља допринос формулисању првог националног стратешког документа у области архитектуре у Србији.

Национална архитектонска стратегија у Републици Србији до 2035. године (НАС)¹ јесте основни документ архитектонске политике у Републици Србији којим се утврђује стратешки правац деловања релевантних друштвених актера у домену развоја културе грађења, унапређења архитектонске праксе и професије, као и подизања свести о значају квалитета архитектуре и грађене средине за квалитет живота грађана. Влада Републике Србије поверила је, почетком 2021. године, Министарству грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре улогу вођења и обједињавања сложеног процеса друштвеног дијалога током израде овог важног националног документа². Културолошке димензије архитектуре, као и њене друге специфичне карактеристике које наглашавају улогу и значај архитектуре у развоју економије и друштва у целини, препознате су у бројним међународним и националним политикама и документима Европске уније као национални приоритети и темељни елементи културе, идентитета и живота њених грађана, а професија архитекте схваћена је као професија која утиче на јавни интерес и због тога је и посебно регулисана.

Због тога је, решењем министра Министарства грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре из јануара 2021. године, формирана Посебна радна група за израду националне архитектонске стратегије, која се састоји од представника свих релевантних институција и организација чије су надлежности у непосредној вези са стањем квалитета у области архитектуре, и чине је, осим представника Министарства грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре, и представници Министарства културе и информисања, Министарства трговине, туризма и телекомуникација, Министарства просвете, науке и технолошког развоја, Канцеларије за управљање јавним улагањима, Републичког завода за заштиту споменика културе, као и представници свих архитектонских струковних удружења у Србији, матичне секције архитектата Инжењерске коморе Србије, представници Сталне конференције градова и општина Србије, Привредне коморе Србије, али и представници свих значајних високошколских установа које образују архитекте, а међу њима и Универзитет у Београду – Архитектонски факултет.

Посебна радна група је, обухватајући перспективе јавног, приватног и цивилног сектора кроз свој хетерогени састав, до марта 2021. године спровела анализу стања у области архитектонске политике у Републици Србији, са посебним освртом на кључне проблеме и изазове и дефинисала предлоге визије, општег и посебних циљева Стратегије. Овај радни материјал артикулисан је у оквиру документа „Ка Националној архитектонској стратегији– Сажет извод из радне верзије Нацрта стратегије“, када се и јавила потреба за додатном провером налаза Посебне радне групе и првим поставкама стратешких циљева кроз комуникацију са широм стручном јавношћу.

¹ Правни основ за израду НАС предвиђен је чланом 10. став 1. тачка 5, Закона о планирању и изградњи („Службени гласник РС”, бр. 72/2009, 81/2009 – исправка, 64/2010 – УС, 24/2011, 121/2012, 42/2013 – УС, 50/2013 – УС, 98/2013 – УС, 132/2014, 145/2014, 83/2018, 31/2019, 37/2019 – др. закон, 9/2020 и 52/2021) којим је прописано да Национална архитектонска стратегија представља један од докумената просторног и урбанистичког планирања. На основу овог правног оквира, а на предлог министарства надлежног за планирање и изградњу, донет је 25. фебруара 2021. године Закључак Владе о утврђивању Основа за израду Националне архитектонске стратегије у Републици Србији до 2035. године.

² Закључак Владе Републике Србије о утврђивању Основа за израду Националне архитектонске стратегије у Републици Србији до 2035. године, донетог 25. фебруара 2021. године.

Уочено је да, и поред запажених архитектонских достигнућа из прошлости и савремених остварења која указују на потенцијал и вредности архитектуре у Републици Србији, преовладавају општи трендови, присутни и на глобалном нивоу, као последица неконтролисана урбанизације и ширења урбаних подручја, нерационалног коришћења постојећих природних и изграђених ресурса и недостатак бриге о одрживости у планирању и изградњи. У контексту давања предности економским аспектима просторног развоја умањен је значај достизања квалитета живота кроз урбанистичко планирање и архитектонско пројектовање, што утиче на шире занемаривање примене важећих прописа, стандарда и норматива, као и одступање од правила професије у планирању простора, пројектовању и изградњи објеката. Недостатак адекватне институционалне и регулативне подршке у примени мера заштите природних и непокретних културних добара је довео до нарушавања квалитета грађене средине, толерисања некавалитетне архитектуре, што је изазвало губитак просторног и културног идентитета Републике Србије и стварање индиферентног односа грађана према архитектури и грађеној средини као компонентама друштвеног добра.

У контексту нараслих тензија и конфликта у друштву, а у циљу стварања услова за конструктивни дијалог и синергетско деловање различитих друштвених субјеката, Универзитет у Београду – Архитектонски факултет је преузео иницијативу за организовање јавног стручног панела који ће омогућити не само увид у радни материјал Нацрта архитектонске стратегије, већ и отворени дијалог о кључним питањима и отварање јавног дискурса о стратешким мерама које би требало предузети у периоду до 2035. године. Панел је конципиран тако да, кроз тематске сесије које следе постављене стратешке циљеве, иницира и отвори јавну дискусију о кључним питањима значајним за развој архитектонске политике, као и о позицији архитектонске професије у српском друштву. Панелисти су одабрани тако да рефлектују различите позиције професионалног контекста, у оквиру сваке од сесија панела, и да својим излагањима инспиришу на дискусију о различитим питањима важним за дефинисање будућих стратешких мера које би, кроз националне програме и акционе планове до 2035. године, требало да помогну у остварењу националних стратешких циљева, то јест постизању квалитетне архитектуре и грађене средине те подизању друштвене свести о њиховом значају за квалитет животног окружења и очување културног идентитета.

Позив је упућен на око 130 адреса професионалних предузећа јавног или приватног сектора, свим институцијама чији су представници у саставу Посебне радне групе, свим службама градских урбаниста у Србији, академским институцијама, Институту за архитектуру и урбанизам Србије, бројним професионалним удружењима и невладиним организацијама, као и широј професионалној јавности путем објава на сајту Факултета и друштвеним мрежама. О важности ове друштвене теме и заинтересованости професионалне јавности за њу говори одзив од 198 регистрованих учесника панела. Садржај ове публикације је начињен на основу ауторизованог транскрипта излагања говорника и представља траг о веома значајном моменту за архитектонску професију и архитектуру Србије у целини. Надамо се да ће послужити као инспирација и мотив свим архитектама и свим чиниоцима српске архитектуре за друштвено одговорну и синергетску акцију у очувању и развоју квалитета насеља Србије.

Уредници

09.30-10.00

ОТВАРАЊЕ ПАНЕЛА

Арх. Владимир Лојаница | декан, редовни професор Универзитета у Београду - Архитектонског факултета
Мр Ђорђе Милић | помоћник министра за просторно планирање и урбанизам Министарства грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре

10.00-10.30

О НАЦИОНАЛНОЈ АРХИТЕКТОНСКОЈ СТРАТЕГИЈИ ДО 2035. ГОДИНЕ

Арх. Божана Лукић | самостални саветник
др Небојша Антешевић | арх., саветник, Сектор за стамбену и архитектонску политику, комуналне делатности и енергетску ефикасност Министарства грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре

СЕСИЈА 01

10.30-12.00

КВАЛИТЕТНА АРХИТЕКТУРА
КАО ЈАВНИ ИНТЕРЕС

ПАНЕЛИСТИ

Арх. Милан Лојаница | редовни члан САНУ, професор Универзитета у Београду - Архитектонског факултета
Др Гроздана Шишовић | арх., доцент Департмана за архитектуру Универзитета у Београду - Архитектонског факултета
Арх. Аиђела Карабашевић | истраживач сарадник Универзитета у Београду - Архитектонског факултета
Мр Весна Тахов | дипл.инж.геол., директор Урбанистичког завода Београда

12.00-12.30

ПАУЗА - освежење, свечана сала 200

СЕСИЈА 02

12.30-14.00

ПОБОЉШАЊЕ АРХИТЕКТОНСКЕ
ПРАКСЕ И ЈАЧАЊЕ ПОЗИЦИЈЕ
ПРОФЕСИЈЕ У ДРУШТВУ

ПАНЕЛИСТИ

Арх. Бранислав Митровић | редовни члан САНУ, професор Emeritus Универзитета у Београду - Архитектонског факултета
Арх. Милан Ђурић | ванредни професор Департмана за архитектуру Универзитета у Београду - Архитектонског факултета, Председник Удружења архитеката Србије
Арх. Предраг Милутиновић | MAPA Architects
Арх. Ања Ивана Милић | Arhi.pro
Арх. Марица Мијајловић | Председница Инжењерске коморе Србије

* Организатор задржава право измене списка панелиста у случају спречености неких од најављених учесника.

Модератор панела | арх. **Иван Рашковић**, редовни професор Универзитета у Београду - Архитектонског факултета

СЕСИЈА 03

14.00-15.30

ЈАЧАЊЕ ПОЗИЦИЈА АРХИТЕКТУРЕ У
ПРОСТОРНОМ РАЗВОЈУ И ОЧУВАЊУ
КУЛТУРНОГ ИДЕНТИТЕТА

ПАНЕЛИСТИ

Др Владимир Мако | редовни професор, руководилац Департмана за историју и теорију архитектуре и уметности Универзитета у Београду - Архитектонског факултета
Др Дубравка Ђукановић | архитекта-конзерватор, ванредни професор Универзитета у Новом Саду, директор Републичког завода за заштиту споменика културе
Др Жаклина Глигоријевић | архитекта - урбаниста, Удружења архитеката Србије / Architects' Council of Europe
Др Саша Милијић | дип. прост.пл., научни саветник, директор Института за архитектуру и урбанизам Србије

15.30-16.30

ПАУЗА - закуска, свечана сала 200

СЕСИЈА 04

16.30-17.30

СВЕСТ О ЗНАЧАЈУ КВАЛИТЕТНЕ АРХИТЕКТУРЕ
И ГРАЂЕНЕ СРЕДИНЕ ЗА КВАЛИТЕТ ЖИВОТА И
ОДРЖИВИ ПРОСТОРНИ РАЗВОЈ

ПАНЕЛИСТИ

Арх. Весна Цагић Милошевић, редовни професор, руководилац Департмана за архитектуру Универзитета у Београду - Архитектонског факултета
Др Ратка Чолић, доцент Департмана за урбанизам Универзитета у Београду - Архитектонског факултета, Иновациона лабораторија одрживог развоја
Арх. Никола Милановић, асистент Универзитета у Београду - Архитектонског факултета, студио URED
Арх. Марко Стојичић, главни урбаниста Града Београда

17.30-18.00

Осврт на кључне елементе дискусије и формулација закључака панела

Арх. Иван Рашковић, редовни професор Универзитета у Београду - Архитектонског факултета

Отварање панела

Арх. Владимир Лојаница | декан, редовни професор Универзитета у Београду - Архитектонског факултета

Поштовани академици, поштовани представници министарства Републике Србије, републичких институција, представници Градске управе, установа културе ... поштоване колеге са других факултета, института, професионалних удружења, партнери Факултета, драге колеге студенти и пријатељи ...

Желим вам свима, у име управе Факултета и радне групе сарадника и наставника који су учествовали у организацији овог јавног скупа, и у своје име, добродошлицу на Архитектонски факултет на данашњи састанак поводом Националне архитектонске стратегије. Задовољство ми је да могу да нас све заједно видим на једном месту истовремено – колеге из најразличитијег опсега наше струке, од домена архитектонске праксе, привреде, бављења теоријом, едукацијом, научним радом, институционалним стручним управљањем на нивоу Републике, на нивоу Града, радом у институтима, у струковним удружењима, асоцијацијама. Хвала вам што сте се одазвали позиву за учешће у овако великом броју. Осећам посебно задовољство и додатни елан због чињенице да је овом приликом, и то са оваквом темом, домаћин догађаја Архитектонски факултет. На крају, почињемо одавде сви, па и има неке симболике у томе што се данашњи скуп дешава баш на овом месту. Такође, подсећам на још једну симболичну коинциденцију са данашњим даном: данас је 4. април, Дан студената Београдског универзитета. Ово је дан када студенти славе историјске симболе студентске солидарности, а ми данас, као струка, заједно радимо за њихову бољу професионалну будућност.

Окупила нас је и заинтересовала заједничка тема Националне архитектонске стратегије, која представља кровни документ архитектонске политике у Републици Србији. Тим документом утврђују се правци деловања свих друштвених фактора у домену унапређења архитектонске праксе и професије, културе грађења и подизању свести о значају архитектуре и грађене средине, а све за бољи квалитет живота грађана. Израду овог документа иницирало је и покренуло Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре формирањем Посебне радне групе јануара 2021. године. Већина чланова тог радног тима је данас овде. Ово тело је, до сада, спровело анализу стања у области наше архитектонске стварности, са освртом на кључне проблеме и изазове, и дефинисало основне предлоге – визију, опште и посебне циљеве будуће стратегије. Тај документ је, заправо, данас пред нама. Хвала колегама на том великом и важном послу.

Ако бисмо се присетили ближих прошлих времена или читали историјске записе са освртом на давна времена, евидентно је да свако доба носи свој терет отежавајућих околности за архитектонску струку. Те околности делују врло слично овим данашњим, а ипак, чини се да данас, можда више него раније, пред нашом архитектонском струком стоје, могао бих слободно да кажем, готово епски изазови. Направио бих кратак критички осврт на актуелни моменат и непрегледни низ разних наметнутих свакодневних ограничења и тешкоћа који нам задаје актуелни контекст у коме радимо. Сигуран сам да ће многи од вас покренути ову тему, стога бих само кратко, за увод, да поменем свега неколико упадљивих и доминантних запажања.

Поред свакодневних проблема основне, неимарске улоге наше струке, у околностима у којима смо се затекли, изоштравају се посебно и питања друштвених збивања која снажно утичу на наш посао и имају као последицу:

- перманентно, искључиво доминантно, давање предности економским и тржишним аспектима код планирања и архитектонско-урбанистичког пројектовања,

- одступања од правила професије у планирању простора, пројектовању и изградњи објеката,
- неконтролисану, презасићену или пресатурисану урбанизацију, нерационално коришћење простора и природних и изграђених ресурса, недостатак сваке бригае о простору;
- одсуство темељне институционалне, регулативне подршке у примени мера заштите природних и непокретних културних добара,
- опште урушавање друштвене позиције и угледа професије, стања еснафа, цена рада.

Све наведено доводи до нарушавања квалитета грађене средине, толерисања некавалитетне архитектуре и урбанизма и условљава губитак просторног и културног идентитета и стварање индиферентног, маргинализованог, чак пејоративног односа јавности према архитектама, архитектури и грађеној средини као компонентама укупног културнодруштвеног добра. Из ових основних проблема проистиче и структура одговора, то јест предлога Нацрта националне стратегије видљива кроз четири посебна циља:

1. квалитетна архитектура као јавни интерес,
2. побољшање архитектонске праксе и јачање позиције професије у друштву,
3. јачање позиције у очувању културног идентитета и
4. свест о значају квалитетне архитектуре за квалитет живота.

У складу са тим циљевима је организован и данашњи скуп.

Дакле, биће потребно доста енергије, мотивације и одлучности у настојању да се подигне наша укупна делатност на нови ниво квалитета и делотворности, унапреди систем вредности и мерила, заштити професија, одбрани професионална етика и друштвена професионална одговорност. Заједничко деловање на свим нивоима, у нашем јединственом интересу, јесте и основни мотив покретања ове иницијативе за јавну дискусију, као и одговор на кључна питања, значајна за развој будуће архитектонске политике и доприноса који као струка можемо да пружимо при формулисању првог националног стратешког документа у области архитектуре у Србији.

А зашто на Факултету?

...првенствено због тога што је наша основна делатност едукација будућих архитеката. Требало би пружити одговоре на питања за шта школујемо студенте, како то радити на најбољи начин, са највише смисла за будућност струке и професионални живот који свршене студенте чека у пракси, за шта се тачно образују и шта им се тачно нуди када искораче одавде. Мишљења смо да би Архитектонски факултет са својим досадашњим резултатима у области едукације архитеката, као и резултатима у научном, стручном и уметничком деловању, могао да пружи већи допринос друштвеним и стручним збивањима будући да представља богат ресурс знања на располагању активностима у корист професије. Сетимо се блиставих периода врхунске афирмације наше школе, на пример, Београдске школе архитектуре, карактеристичне, између осталог, по нераздвојној спрези теоријске мисли и практичних експеримената у преиспитивању архитектонских парадигми и то са, у том моменту, осведоченим доприносом за струку у светским размерама. Уверени смо да је задатак Факултета, на пољу институционалне афирмације струке, проактивно ефикасно деловање у друштвеној сфери. Наша је намера да капацитете и потенцијале, као и свеукупну друштвено одговорну, едукативну улогу Факултета као институције са интегритетом и високих професионалних стандарда, искористимо за добробит средине и друштва у целини.

Данашњи панел је конципиран тако да кроз поменуте тематске сесије иницира и отвори дискусију о кључним питањима значајним за струку. Панелисти су позвани да у оквиру сваке од сесија панела, својим искуством и ставовима, рефлектују различите позиције професионалног контекста и да излагањима инспиришу и подстакну данашњу дискусију о важним питањима битним за дефинисање будућих смерница деловања. Кроз националне програме и акционе планове, све до 2035. године, ове смернице би требало да помогну остварењу националних стратешких архитектонских циљева. Организацију разговора и „пилотирање“ дијалога пуног пленума данашњег скупа, у улози модератора, преузеће колега, професор архитекте Иван Рашковић, а колегиница професорка Ксенија Лаловић ће током овог панела бележити кључне

ставове наше дискусије, како бисмо могли, на крају, да направимо резиме данашњих излагања. По завршетку панела и верификације садржаја у форми документа, закључак панела биће стављен на располагање Посебној радној групи Министарства.

Позивам магистра Ђорђа Милића, помоћника министра за просторно планирање и урбанизам Министарства грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре, да узме реч. Хвала вам још једном на пажњи, захваљујем што сте дошли да својим активним учешћем у дискусији и конструктивним предлозима дате допринос и желим нам леп и успешан рад данас.

Добродошли на Факултет.

Мр Ђорђе Милић | помоћник министра за просторно планирање и урбанизам Министарства грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре

Даме и господо, добар дан.

Користим ову прилику да укажем да је велика одговорност излагати за овом говорницом, наравно, пред уваженим академицима, пред нашим драгим професорима, пред колегама. Подвукао бих то репликом „једном студент, увек студент“, нарочито данас у 21. веку када смо суочени са неопходношћу да непрестано пратимо технолошки развој, пратимо све иновације и будемо спремни да одговоримо на све изазове који су пред нама.

Желео бих да нагласим да је архитектура или архитектонски позив, као поливалентно занимање, заправо у свим сферама планирања и изградње простора те једноставно не може бити искључено, јер прожима, негде више, негде мање, све аспекте простора и даје свој снажан допринос. Могу да кажем, и верујем да делимо то мишљење, да је ово врло лепа, али истовремено и врло тешка професија, нарочито у тренутним условима, где ми, опет, 22. године 21. века, и даље радимо на хармонизацији прописа, на успостављању стандарда, кодекса професионалне етике, итд. Сви ви, из ваше сфере деловања, знате са којим се проблемима суочавате и мислим да је ово јако добра прилика да у отвореном дијалогу, на овом данашњем скупу, почнемо консултативни процес око Националне архитектонске стратегије.

Како смо дошли до овог документа?

Министарство има обавезу да у складу са Законом ради на овом документу и, у том смислу, формирана је Посебна радна група. Пре покретања овог процеса, радили смо на хармонизацији прописа са одговарајућим директивама Европске уније. Урађено је доста у вези са стандардизацијом услуга и професионалних звања. Ми смо, заправо, учинили неке почетне кораке везане за законске оквири. Сада је на свима нама да покажемо зрелост и професионалну одговорност, спремност да направимо један, да се изразим математички, најмањи заједнички садржалац за основне смернице деловања, како би професија архитекте, архитектонска делатност и све што се везује за архитектонску делатност добили свој одговарајући друштвени статус. Без илузија, овај документ није неопходан, он није *conditio sine qua non* обављању архитектонских послова у овом тренутку. Међутим, врло је добро и пожељно да он успостави сет одређених правила „игре“, смерница, одговарајући „манифест“ квалитета; да пружи, заправо, оквир у којем ћемо заједнички да делујемо, да знамо који су то професионални изазови и стандарди деловања. Дакле, осећам велику одговорност, у име Радне групе, за успех овог документа. Уколико овај документ буде прихватила струка, то ће бити заслуга свих нас, а ако буде негде погрешно схваћен, вероватно ће највећа одговорност бити на Министарству и људима из Министарства који су радили на овом документу.

Да би нас озбиљно схватили, и друштво и држава, морамо да докажемо и економску оправданост препорука овог документа. Најпре из формалних разлога и обавеза према Влади где се захтева анализа финансијских ефеката Стратегије, а потом и суштинских разлога. Ако кроз овај документ успоставимо везу између највишег квалитета архитектуре и развоја грађевинске и индустрије грађевинских материјала, а нарочито у погледу отварања нових радних места у делу

консалтинга, припремања техничке планске документације, свих докумената на којима раде архитекте и, наравно, струке сродне архитектури, и потом у извођењу и реализацији објеката, онда смо постигли успех. Имали сте прилику да видите сажетак радног документа Нацрта Националне архитектонске стратегије који започиње покушајем дефиниције архитектуре а који се завршава са три тачке. Шта је архитектура? Вероватно се од овог документа не очекује дефиниција, али би било врло занимљиво да се одавде, са овог места – Факултета, где младе студенте професори упућују у тајне вештине архитектуре, у вештину могућег, вештину лепог, скрене пажња на све што чини архитектуру. На становишту сам да је архитектура и наука, и уметност и техника, без претензија да сада отварам дискусију. То је крајње поједностављено речено, али можда је и то потребно записати, за нашу ширу јавност која то, можда, губи из вида. Дакле, било би добро да пробамо, кроз овај документ, да потреба образовања у архитектури буде сагледана не само кроз високошколски ниво, специјалистичке или докторске студије, него и кроз основно образовање. Сећам се да је некада у телевизијском школском програму било озбиљних емисија о архитектури које су водили уважени професори Ранко Радовић и Лазар Трифуновић из перспективе и уметничког и инжењерског. Ово наглашавам, јер се истиче мишљење које заговара нови образовни профил „архитекта“, али без префикса –инжењер. То је, можда, превише за данашњу дискусију, али је потребно да будемо свесни да је ова тема унутар оквира о коме размишљамо, у којем би барем требало да идентификујемо проблеме, ако већ не можемо једнозначно да дамо одговоре.

Ово је тек почетни корак у дијалогу и надам се да ћемо успети и да уобличимо кључну реч која од 2003. године прожима струку, а то је – професионална одговорност. Усвајањем Закона о планирању и изградњи из 2003. године је направљен јединствен пропис (сублимација дотадашња четири закона) који до данас, са неким изменама и допунама из 2009. године, користимо као правни оквир струке. Од тада је урађено доста на институционалној организацији, а формирана је и преорганизована Инжењерска комора. Питање професионалне одговорности је врло важно, јер се у пракси често уочава немоћ професије у ситуацијама у којима „није могло да се направи другачије решење, јер је инвеститор инсистирао на таквом решењу“. Сличну ситуацију срећемо и код израде планских докумената када одговорни урбанисти истичу: „Па, имаоци јавних овлашћења су дали своје услове“, иако су, заправо, ти услови оквирни, подложни промени и у даљој разради могу, вероватно, водити до бољег решења. Међутим, то је слика друштвеног амбијента – прављење компромиса на рачун „граница“ професионалне толеранције, што утиче на квалитет територијалног капитала и одрживост. Ове ситуације указују на важност значајних питања заштите професионалне одрживости и дефинисања професионалних стандарда. Коначно, неопходно је поменути као велики изазов и суочавање са реалним стањем грађене средине. Ми и даље имамо проблем бесправне градње и озакоњења тих објеката, што, наравно, потпуно дезавуише покушај стварања друштвеног амбијента у коме треба да говоримо о професионалној одговорности, о квалитетној грађеној средини, а бесправни објекти чекају на озакоњење или се не санкционишу, у неком су поступку санкционисања, што је изузетно спор процес.

Дакле, професија архитеката је врло лепа, изазовна, али и тешка. На нама је да кроз друштвени дијалог дођемо до консензуса и направимо стратегију која ће бити почетни корак ка визији у хоризонт до 2035. године и отворена за честе промене, будући да живимо у једном врло бурном периоду, када, практично, сваке године присуствујемо важним историјским дешавањима. Надам се да ће ова национална архитектонска стратегија ући у уџбенике као први документ који је успео да скрене пажњу на сва поменута отворена питања, да пружи одговоре на нека од њих и покрене јавни дискурс о професионалној одговорности и обезбеђењу квалитетне архитектуре као јавног интереса.

Божана Лукић и Небојша Антешевић су, у ствари, носиоци свих ових активности и предано раде на овом документу и ја им сада овако јавно захваљујем и охрабрујем их да наставе да раде, јер се сваки труд у животу исплати. Подсећам на чувену изреку: „За успех преко ноћи, потребно је 20 година“. Према томе, морамо вредно да радимо, а резултати ће стићи. Хвала вам најлепше.

О Националној архитектонској стратегији до 2035. године

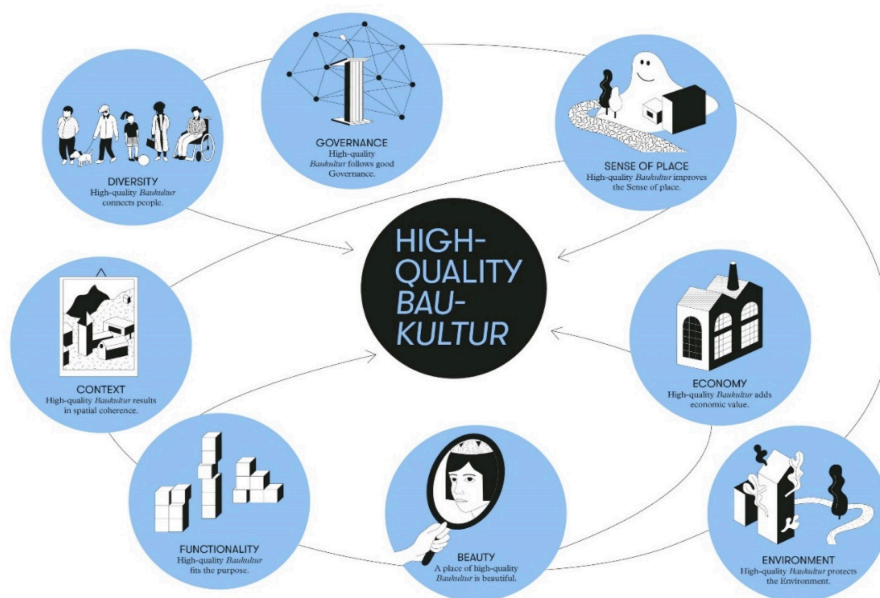
Др Небојша Антешевић | архитекта, саветник, Сектор за стамбену и архитектонску политику, комуналне делатности и енергетску ефикасност Министарства грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре

Добар дан. Захваљујем професору Лојаници и господину Милићу на уводним обраћањима, поздрављам уважене академике Лојаницу и Митровића, уважене професоре, драге колеге и студенте. Кроз уводна излагања, колегиница Божана Лукић и ја ћемо представити досадашњи процес рада на изради стратешког документа архитектонске политике и приближити основне информације релевантне за његово доношење. Од 2016. године се трудимо да овај документ не само буде донет, него и да архитектура и архитектонска професија буду видљивије у ресору грађевинарства.

Национална архитектонска стратегија представља **документ јавне политике** и утврђена је у члану 10. Закона о планирању и изградњи, након измена и допуна овог закона из 2018. године, као један од докумената просторног и урбанистичког планирања. Исте године донет је и Закон о планском систему којим се уређује методологија и процес израде докумената јавних политика, тако да је целокупан процес рада на доношењу овог документа усаглашен са овим законом. За спровођење ове стратегије значајан је и члан 39 који оставља могућност ресорном министарству да, због процеса интеграције Републике Србије у Европску унију, финансира израду националних програма, између осталог, и архитектонске политике, урбане обнове, урбаног развоја итд. Надлежни орган управе за доношење одлуке о овом документу јесте Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре које према Закону о министарствима спроводи послове који се односе на грађевинарство, урбанизам, просторно планирање, то јест уређење и коришћење простора Републике Србије, а сходно томе доноси релевантне прописе којима се успоставља оквир за архитектонску и инжењерску делатност. У Министарству је 2016. године формиран Одсек за архитектонску политику, а један од задатака овог одсека обухвата припрему и предлагање стратешких, правних и других мера, као и спровођење усаглашавања домаћег законодавства са правним тековинама Европске уније у овој области. Зато су 2018. године, кроз измене и допуне Закона о планирању и изградњи, извршене значајне измене које се тичу архитектонске професије. Професија архитекте је издвојена од других инжењерских професија, уведен је професионални назив „лиценцирани архитекта“, док је при Инжењерској комори Србије формирана матична секција архитектата. За доношење и будуће спровођење овог документа релевантан је низ других стратешких докумената, као што је Стратегија одрживог урбаног развоја, Дугорочна стратегија за подстицај и улагање у обнову националног фонда зграда и Национална стамбена стратегија која је тренутно још у предлогу, као и други стратешки документи чији се поједини аспекти односе на интервенције у урбаним и руралним подручјима, као што је то Стратегија развоја туризма, Стратегија образовања и васпитања, будућа стратегија развоја културе итд. Кључни стратешки документ је Просторни план Републике Србије од 2021. до 2035. године који дефинише проблеме који се могу сматрати полазиштима за развој архитектонске политике, као што је креирање позитивног архитектонског идентитета градова и насеља те реализација савремених концепата нове изградње. Такође, релевантни су и поједини локални стратешки документи који се односе на стратегије развоја локалних самоуправа, јер се сва питања из области планирања и изградње, у ствари, решавају у локалном контексту.

Истовремено, потребно је истаћи да је за разраду концепта документа архитектонске политике био надасве важан **европски стратешки оквир**. Заступљена је сад већ традиција земаља Европске уније у доношењу архитектонских политика и то по угледу на немачку стратегију „Baukultur“, то јест стратегију Културе грађења. Према последњем извештају Европског форума за архитектонску политику из 2012. године, овај документ је усвојило чак шест држава, а 14 њих је било у припреми, тако да сада већина земаља Европске уније има своје архитектонске политике дефинисане посебним документом и то без обзира на то да ли имају стратегију урбаног развоја. Неки од првих заједничких прописа који се тичу архитектуре и архитектонске професије усвојени су још 80-их година, као што је Директива о међусобном признавању диплома, а која

се односи на стицање формалних квалификација у архитектури. Уводне одредбе ове директиве биле су, у ствари, инспирисане чланом 1. Закона о архитектури Републике Француске из 1977. године. Од осталих релевантних докумената требало би поменути и Резолуцију Савета Европе о архитектонском квалитету у урбаним и руралним срединама из 2001. године, затим и један од новијих докумената из 2018. године – Декларацију из Давоса ка висококвалитетном европском „Baukultur“-у, као и нову програмску иницијативу Нови европски Баухаус, промовисану 2020. године. Декларација из Давоса се позива на интегрисани приступ развоју квалитетне грађене средине која укључује и архитектуру наслеђа, пејзаж и инфраструктуру. Квалитет културе грађења дефинише се кроз примену свесног и добро дискутованог дизајна за сваку зграду и уређење пејзажа уз давање приоритета културним вредностима у односу на онај краткорочни економски добитак. Висококвалитетна култура грађења треба да испуњава функционално-техничке и економске захтеве, али и социјално-психолошке потребе. На основу Давоске декларације дат је предлог од осам критеријума за висококвалитетни „Baukultur“, што је свакако добро полазиште и за разраду документа Националне архитектонске стратегије, то јест за разматрање шта су то критеријуми за постизање квалитетне архитектуре.

Слика 1. Критеријуми квалитетне културе грађења; извор: Davos Baukultur Quality System, 2018.

Овим документом је посебно истакнута важност квалитетне архитектуре и грађене средине и њеног утицаја на друштво у целини. Пропагира се холистички приступ који је потребан на свим нивоима планирања, од развоја насеља / градова, па све до архитектуре и дизајна. Програм новог европског Баухауса почива на три основне вредности: естетика, одрживост и инклузија, а Савет архитеката Европе као стратешко опредељење износи три кључне тачке: постизање највиших професионалних стандарда, професионалне мобилности и промовисање одговорне архитектуре за побољшање свеукупног квалитета живота. За спровођење и доношење овог националног документа су такође релевантне неке ратификоване међународне конвенције које су у нашој земљи присутне још од 70-их година, као што је „Конвенција о заштити светске културне и природне баштине“, донета 1972. у Паризу („Службени лист СФРЈ – Међународни уговори“, број 8/74), „Конвенција о заштити европског архитектонског блага“, донета 1985. у Гранади („Службени лист СФРЈ – Међународни уговори“, број 4/91), „Европска конвенција о пределу“, донета 2000. године у Фиренци („Службени гласник РС – Међународни уговори“, број 4/11), „Конвенција о заштити и унапређењу разноликости културних израза“, донета 2005. године у Паризу („Службени гласник РС – Међународни уговори“, број 42/09) јер је део архитектонског урбанистичког наслеђа од пресудне важности за опште доношење и спровођење овог документа.

Разлози доношења Националне архитектонске стратегије као првог таквог документа у Републици Србији јесу, свакако, дефинисање оперативних циљева и мера за њихово спровођење кроз акционе планове који ће се доносити за краткорочни период од две до три године, а све како би се унапредила архитектонска пракса и професија, побољшао квалитет просторног и урбанистичког планирања и архитектонског пројектовања, подстицали програмски оријентисани пројекти ка одрживом развоју архитектуре и грађене средине, подстицали се интегративни приступи заштити и обнови културног наслеђа и уопште грађевинског фонда, унапредио просторно-културни идентитет Републике Србије.

Што се тиче саме хронологије израде овог документа, она је нешто дуготрајнији процес. Након формирања одсека за архитектонску политику 2016. године, већ наредне године, у пролеће, израђен су полазишта за архитектонску политику која су представљена на регионалној радионици UNECE UNDA о јачању националних капацитета за одрживо становање, урбани развој и земљишну политику. Наредне 2018. године формирана је радна група за израду архитектонске стратегије и започет је рад на аналитичкој основи. Та радна група је обновљена, то јест формирана је нова, у јануару прошле године (2021) и након месец дана је донет Закључак владе о утврђивању основа за доношење овог документа. До данас је извршена једна опсежна анализа стања области архитектонске политике, дефинисани су кључни проблеми и изазови и дати предлози циљева, општих и посебних циљева, као и мисије и визије стратегије. Важност квалитетне архитектуре и грађене средине огледа се првенствено у њиховом утицају на друштво у целини. Због тога се пропагира холистички приступ који је потребан на свим нивоима планирања, од развоја градова и насеља па све до архитектуре и дизајна. Дуготрајан процес на изради овог документа започет је, у ствари, формирањем Одсека за архитектонску политику 2016. године, да би већ наредне године била израђена полазишта за архитектонску политику која су представљена на регионалној UNECE/UNDA радионици „Јачање националних капацитета за одрживо становање, урбани развој и земљишну политику“. Потом је 2018. године формирана радна група за израду архитектонске стратегије и започет је рад на аналитичкој основи. У јануару 2021. године образована је нова радна група, а месец дана након тога Влада Републике Србије је донела Закључак о утврђивању основа за доношење овог документа. До данас је извршена једна опсежна анализа стања у области архитектонске политике, дефинисани су кључни проблеми и изазови и дати предлози визије, општег и посебних циљева Стратегије. Посебан изазов у изради анализе стања био је недостатак многих података о архитектонској професији и пракси у Републици Србији. У секторским студијама Европског савета архитеката, које се објављују на сваке две године, Србија је као придружени члан од 2014. године представљена само са податком о укупном броју архитеката, а и тај податак, показало се, није прецизан. Тако смо кроз припрему што целовитије анализе стања која представља својеврсни screening – снимање, сагледавање многих релевантних аспеката, покушали на основу расположивих података детаљно анализирати све аспекте, како бисмо добили што објективније представу о стању архитектонске политике и уједно полазиште за дефинисање циљева и мера за спровођење стратешких опредељења. Радну групу чине представници појединих министарстава, архитектонских факултета у Републици Србији, струковних удружења, Инжењерске коморе, Привредне коморе и Канцеларије за управљање јавним улагањима, док се за потребе одређених стручних питања и тематских области формирају уже радне, то јест фокус групе, како би се укључила шира стручна јавност и како би се детаљније дискутовало и расправљало о појединим питањима која су значајна за доношење овог документа.

У наставку ће колегиница Божана Лукић представити процес рада, тематске области, кључне проблеме и постављене циљеве. Хвала.

Арх. Божана Лукић | самостални саветник, Сектор за стамбену и архитектонску политику, комуналне делатности и енергетску ефикасност Министарства грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре

Добар дан свима. Поздрављам вас у име Министарства грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре и наше мале групе која ради на овом документу већ неко време и захваљујем свим присутнима. Много ми је драго да видим доста познатих колега и

једнако ми је драго да видим колеге са којима сам желела да се упознам. Видим да су заступљене колеге са разних страна – јавне управе и цивилног друштва и стручних организација – а надам се да ће током данашњег панела још људи пристизати, тако да ће се од сесије до сесије можда и структура присутних нешто мењати.

Данашњу стручну панел дискусију сматрамо почетком консултативног процеса који ће нам помоћи да сагледамо даље правце рада и комуникације у организационом смислу: да ли је потребно формирање посебних фокус радних група које ће се концентрисати на специфичне аспекте у даљем раду или ћемо наставити у оквиру радне групе да развијамо документ и с времена на време, опет кроз панел дискусије, проверавамо са вама колико смо на добром путу. Информације о изради овог документа оглашавају се преко сајта Министарства грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре, где је објављено решење о формирању Посебне радне групе и закључак Владе, који нам је дао нови полет и озбиљност при изради овог документа. Сажетак радне верзије Нацрта архитектонске стратегије прати тематске целине које су даље разрађиване кроз рад Посебне радне групе. Током консултативног процеса који започињемо данашњим панелом, радна верзија Нацрта, аналитике националне архитектонске стратегије, биће постављена на сајту е-консултације, који служи јавном информисању у вези са јавном политиком која се доноси. У току рада спроведена је и анкета за архитекте и архитектонске бирое, кроз коју смо, због недостатка многих информација које су релевантне за нашу архитектонску праксу и професију, покушали да прикупимо потребне податке, на скромнијем, али важном, узорку. Резултате анкете смо пројели кроз разне аналитичке аспекте Нацрта националне архитектонске стратегије.

Садржај Стратегије, према Уредби о методологији управљања јавним политикама, обухвата :

1. **Увод** (правни основ, разлози за доношење, информација о институцијама укљученим у развој стратегије итд.)
2. **Подаци о планским документима** и правном оквиру релевантном за Стратегију
3. **Опис постојећег стања** у конкретној области планирања и спровођења јавних политика - „Анализа стања и кључни проблеми у области архитектонске политике“
4. **Дефинисање жељене промене** кроз:
  - визију, односно жељено стање чијем достизању доприноси постизање општег и посебних циљева;
  - идентификовање жељене промене, укључујући и њене елементе и њихове узрочно-последичне везе;
  - идентификовање заинтересованих страна, то јест појединаца, група, правних лица или организација које имају интерес или су под утицајем мера којима се спроводе јавне политике;
5. **Дефинисање циљева** јавне политике кроз :
  - општи циљ политике, утврђеног Стратегијом или другим документом јавне политике;
  - идентификацију показатеља учинка на нивоу општег циља (показатељ ефеката јавне политике);
  - до пет посебних циљева политике (по правилу), утврђених том стратегијом или другим документом јавне политике, у односу на које се накнадно разрађују конкретне мере за њихово постизање;
  - идентификацију показатеља учинка на нивоу посебних циљева (показатељи исхода);
6. **Идентификовање мера јавне политике**, за постизање посебног циља, односно циљева, што укључује и идентификацију и формулацију показатеља резултата на нивоу мера, као и преглед, то јест кратак опис пројеката којима ће се мере јавне политике спроводити;
7. **Идентификовање механизма за спровођење** мера, уз навођење институције надлежне

за спровођење конкретне мере (претежна надлежност у реализацији те мере), процене потребних финансијских средстава и извора средстава, рокова за спровођење мера;

8. **Процену финансијских средстава** потребних за реализацију сваке од мера и идентификацију извора из којих се та средства обезбеђују;
9. **Информацију о прописима** које би требало донети, то јест изменити како би се реализовале мере јавне политике;
10. **Акциони план**, који се доноси, по правилу, за цео период важења Стратегије коју разрађује, може бити донет и за краће рокове у периоду важења Стратегије (нпр. за периоде од три године);

Важно је напоменути да у свим дискусијама током панела треба да имамо на уму предлог мере за будући акциони план, а који је реално остварити. С обзиром на то да смо још прилично далеко од јавне расправе коју је надлежни предлагач дужан да организује током доношења јавне политике (ако повучемо паралелу са доношењем планског документа, ми смо сада у раном јавном увиду у документ) у овом тренутку се фокусирамо на тематске области анализе стања, на основу којих су концептиране и посебне сесије данашњег панела:

1) Прва тематска област: Општи услови за развој унапређења архитектонске праксе којима се остварује квалитет архитектуре и грађене средине

(Аспекти: позиција архитектонске праксе у грађевинском сектору; архитектонска пракса и приватни сектор; архитектонска пракса и јавни сектор; вредновање квалитета архитектуре и грађене средине – критеријуми квалитета; прописи и стандарди у архитектонској пракси; пракса урбанистичко-архитектонског конкурса; поступци јавних набавки)

У овој тематској области наглашава се квалитет архитектуре и, према томе, грађене средине. Не можемо говорити о квалитетној архитектури, а да не говоримо о квалитету грађене средине и обрнуто. Бројне подтеме су обухваћене у анализи стања у оквиру ове тематске области и морам да напоменем да није било увек лако одређени аспект поставити у одређену тематску област, јер су неки од њих у релацији са више тематских области. Очекујемо да кроз акциони план, кроз конкретне мере и показатеље свог учинка, добију своје место. Основни проблем утврђен на нивоу прве тематске области јесте занемарен значај квалитета архитектуре за квалитет живота грађана. Важно је да вам напоменемо да је идентификација проблема резултат радионице коју је Посебна радна група за израду Националне архитектонске стратегије организовала у јуну 2020. године, где су кроз групну технику „дрво проблема – дрво циљева“ идентификовани кључни проблеми и узрочно-последичне везе између њих, што је помогло дефинисању посебног циља за прву тематску област, то јест правац решавања проблема који гласи: **Развијени нови унапређени механизми за подизање квалитета архитектуре као јавног интереса.**

2) Друга тематска област: Регулисање професије и архитектонска делатност у Републици Србији

(Аспекти: професија архитекте у Србији; регулисање професије; образовање архитеката; „самостално“ обављање делатности; стручно усавршавање архитеката; професионално удруживање и организовање; стручни послови у архитектонској делатности; показатељи архитектонске делатности; запосленост архитеката, правне форме обављања делатности; заступљеност и улога архитеката у јавном сектору)

Кључни проблем који је идентификован на нивоу ове тематске области јесте минимизиран друштвено-економски значај и позиција архитектонске праксе и професије са предлогом посебног циља који гласи: **Развијени нови и унапређени постојећи механизми побољшања архитектонске праксе и јачање позиције професије.**

3) Трећа тематска област: Оквир за одрживи развој и унапређење архитектуре и грађене средине у Републици Србији

(Аспекти: архитектура и грађена средина; просторни и културни идентитет; улога

архитектуре у одрживом развоју грађене средине; глобални изазови; одрживо коришћење и обнова грађене средине и грађевинског фонда; урбана и рурална обнова, одрживо коришћење и обнова градитељског/архитектонског наслеђа, просторног и урбанистичког планирање; актери и инструменти у планирању простора; урбанистичко-архитектонски конкурс као инструмент у планирању простора)

На нивоу ове тематске области је дефинисано да проблем представља занемарен значај квалитета грађене средине и позиције архитектуре у просторном развоју и очувању културног идентитета, са предлогом посебног циља који гласи: **Унапређен квалитет грађене средине и ојачана позиција архитектуре у просторном развоју и очувању културног идентитета**¹.

4) Четврта тематска област: Јачање свести и промоција архитектуре

(Аспекти: заступљеност архитектуре у општем образовању; перцепција архитектуре у јавности; промоција архитектуре и архитектонског стваралаштва; активност и улога домаће архитектуре у међународној промоцији културног идентитета; архитектура као истраживачка и развојна делатност)

Препознати проблем на нивоу тематске области јесте недостатак свести о друштвеном значају архитектуре и грађене средине за квалитет живота, а предлог посебног циља гласи: **Подигнута свест професионалне заједнице, шире јавности, доносиоца одлука и креатора јавних политика о значају квалитета архитектуре и грађене средине за квалитет живота грађана.**

Сви ови посебни циљеви доприносе реализацији, то јест остварењу општег циља који, такође, треба да има показатеље учинка, а који ће се кроз наредну фазу израде документа разрадити. Општи циљ се дефинише као пројекција жељеног стања на нивоу друштва и у овом тренутку он би гласио: **Подигнут ниво културе грађења и свести о значају квалитетне архитектуре и грађене средине.** Дакле, у термину културе грађења скривени су многи аспекти о којима ћемо данас разговарати, а термин свест је свепожимајући, општи хоризонтални и повезујући елемент друштва у целини.

Предлог визије Стратегије је трокомпонентно дефинисан, јер обухвата све наведене тематске целине и аспекте:

Изградњом нових објеката, обновом постојећег грађевинског фонда и уређењем јавних простора остварују се висококвалитетна архитектура и грађена средина и знатно унапређује квалитет живота грађана Републике Србије, чува и обогаћује културни идентитет и укупни развој усмерава ка већој одрживости.

Домаћи архитекти имају истакнуту улогу у процесима доношења одлука релевантним за просторни и привредни развој и конкурентни су на међународном плану.

Грађани препознају и уважавају квалитетну архитектуру и грађену средину као подстицајан животни амбијент, који представља основ за квалитетнији живот сваког појединца.

Концепција визије је постављена тако да превазилази оквире Стратегије до 2035. године и одражава вредности којима тежимо као друштво. Она, можда, у овом тренутку делује недостижно, будући да имамо, на пример, висококвалитетну архитектуру, што значи да се у овом тренутку, пре свега, фокусирамо на идеју како да дођемо до квалитета, па тек онда до високог квалитета померањем временског хоризонта.

Укратко, само неколико речи око мера које су наредни задатак у разради. За постизање сваког од дефинисаних посебних циљева, у складу са Законом о планском систему, дефинишу се мере у оквиру којих ће бити утврђене активности кроз Акциони план, то јест планове, који ће се доносити периодично за временски обухват две до три године, током периода важења Стратегије. Мера јавне политике јесте скуп кључних и повезаних активности, које се предузимају ради постизања општег или посебног циља, то јест жељеног учинка јавне политике.

¹ Да напоменем да ће се вероватно и кроз ову данашњу дискусију показати управо оно преклапање аспеката, то јест задирање појединих аспеката како у прву, тако и трећу тематску област.

Мере јавних политика могу бити:

1. **регулаторне**, којима се успостављају стандарди и правила којима се уређују односи у друштву;
2. **подстицајне**, у које спадају: фискалне мере (субвенције, порези и друго) и друге финансијске и нефинансијске мере;
3. **информативно-едукативне** (информационе и образовне кампање и друго);
4. **институционално-управљачко-организационе** (формирање нових и укидање постојећих институција, промена организационе структуре одређених субјеката, промена броја и компетенција запослених и друго), и
5. **обезбеђење добара и пружање услуга учесника у планском систему укључујући и јавне инвестиције** (капитални и инфраструктурни пројекти, инвестиције и друго).

На крају, желим да вам најавим Национални урбани форум који ће се одржати следеће недеље, 11. и 12. априла у згради СИВ-а, који организује Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре у сарадњи са УН-ХАБИТАТ-ом, у сусрет Светском урбаном форуму који се одржава у Катовицама, 26. до 30. јуна. У оквиру програма Националног урбаног форума биће одржана паралелна сесија која ће имати упориште у Нацрту националне архитектонске стратегије и фокусираће се на квалитет грађене средине и урбани развој, са темама: квалитетна архитектура и грађена средина као јавни интерес, интегративни приступи у заштити и одрживом коришћењу архитектонског и урбанистичког наслеђа, и улога архитектуре у остваривању одрживог развоја грађене средине, глобални изазови и локализација циљева. Било би добро и корисно када бисмо неке закључке са данашњег скупа могли да пренесемо том приликом те вас позивам да се региструјете за учешће на овом догађају.

Толико од мене, захваљујем на пажњи и желим вам срећан рад.

Модератор панела: арх. Иван Рашковић | редовни професор Универзитета у Београду - Архитектонског факултета

Хвала пуно. Поштоване колеге, сада прелазимо на прву сесију панела. Ово је био увод, наравно, наведено је пуно тема и тачака за будући рад.

Прва сесија – Квалитетна архитектура као јавни интерес се бави следећим кључним питањима:

Како до консензуса о критеријумима квалитета архитектуре?

Како успоставити механизме за вредновање и праћење квалитета?

Како оснажити и унапредити институт јавног конкурса?

Које институционалне капацитете је потребно оснажити?

Како унапредити административне процедуре (од плана до реализације објекта) и осигурати ефикасност њихове примене?

Панелисти у овој сесији су наше поштоване колеге академик архитекта Милан Лојаница, доцент др Гроздана Шишовић са Архитектонског факултета, архитекта Анђела Карабашевић и добио сам обавештење да је наша уважена колегиница магистар Весна Тахов, директор Урбанистичког завода Београд, принуђена да откаже учешће на сесији. Уз извињење, због неодложних обавеза, замениће је колегинице из Урбанистичког завода које су присутне у публици па ће се тако укључити у дискусији. Дајем реч нашем уваженом колеги, академику Милану Лојаници као првом излагачу на овој сесији.

СЕСИЈА 01 КВАЛИТЕТНА АРХИТЕКТУРА КАО ЈАВНИ ИНТЕРЕС

10.30 - 12.00

Панелисти

Арх. Милан Лојаница | редовни члан САНУ, професор Универзитета у Београду - Архитектонског факултета
Др Гроздана Шишовић | арх., доцент Департмана за архитектуру Универзитета у Београду - Архитектонског факултета
Арх. Анђела Карабашевић | истраживач сарадник Универзитета у Београду - Архитектонског факултета
Мр Весна Тахов | дипл. инж. геол., директор Урбанистичког завода Београда

Кључна питања за дискусију

Како до консензуса о **критеријумима** квалитета архитектуре?
Како успоставити **механизме за вредновање и праћење квалитета**?
Како оснажити и унапредити **институт јавног конкурса**?
Које **институционалне капацитете** је потребно оснажити?
Како унапредити **административне процедуре** (од плана до реализације објекта) и осигурати ефикасност њихове примене?

Излагања панелиста Сесије 1.

Арх. Милан Лојаница | академик, редовни члан САНУ, професор Универзитета у Београду - Архитектонског факултета

Поштоване колегинице и колеге архитекти, цењени гости, драги студенти и пријатељи данашњег скупа, тема нашег данашњег састанка неминовно нас води питању како гледати архитектуру данас у околностима којима смо окружени? Куда се, уопште, усмерава архитектура данас? Шта нас у овој нашој професији уопште очекује?

Научени смо да ствари гледамо у ланцу узрочно-последичних повезаности. Све што се око нас данас догађа говори нам да смо затечени у кругу збивања са поремећајима на различитим нивоима и плановима живота, са последицама на стање у простору, који нас чине веома несигурним у разумевању и још несигурнијим у било каквом предвиђању њиховог даљег развоја. Па ипак, иницијативу за разговоре о могућој стратегији развоја наше дисциплине, чини ми се, неподељено, данас осећамо као извесну прилику, можда и шансу да ипак на ток догађаја са своје стране покушамо да утичемо. Захваљујући на позиву за овај састанак чини ми се неопходним да са становишта општих, а и својих искустава, најпре, укажем на чињеницу да о стању изграђеног простора осим архитектата одлучује множина, у много чему дивергентних утицаја, који нажалост у кризним периодима фаворизују поједине интересе и критерије, а по правилу минимализују значај градитељских архитектонских критерија који се потпуно запостављају.

Данас смо, истини за вољу, по свему судећи, у приликама када међу учесницима у изградњи кућа и уређењу градова стојимо пред питањем да ли још увек када и изговоримо реч архитектура, заиста подразумевамо сви исто? Јесмо ли пред тим помућеним појмом, пред деструкцијом тог појма, која по многочему подсећа на кризне прилике, а у неку руку и на поуке из прошлости – најпре оне од пре више од стотину година када, по сведочењу Валтера Гропијуса, архитектура није остајало ништа друго до да „урлају од срамоте“ пролазећи тадашњим градовима. Било је то у саму зору оног херојског подухвата модерне, када су он и Бруно Таут на првим CIAM-овим конгресима, одговарајући на оптужбе упућене архитектурама због стања у градовима, морали да објашњавају целом свету да су прави кривци за затечено стање у архитектури далеко од градилишта и струке архитектата, него да седе у управним структурама друштвених заједница које „не признају архитектуру, које не желе архитектуру и којима заправо архитекти и не требају“. Уследила је потом консолидација архитектата са преображајима у простору које је донео дух модерне. Нешто се слично догађало и у периоду ослобађања градитељске праксе од стереотипа социјалистичког реализма земаља источног блока у послератној обнови градова, а потом, на свој начин, и у време успона Београдске школе архитектуре и њеног утицаја на промену парадигме и на превазилажење архитектонске стагнације и стереотипије масовне изградње урбаних спаваоница у градовима широм бивше Југославије. Била су то померања па и подвизи израсли из репресивних околности који су враћали пољуљано поверење у струку у свом времену.

Код ова три споменута искуства карактеристична је једна заједничка црта, једна сродност која би можда могла бити, у неку руку, инструктивна и за ове наше данашње разговоре. Наиме, и CIAM-ова делатност и деловање корифеја модерне и искуства Београдске школе сведоче да моменти прогреса не морају зависити од повољних услова, него да се, напротив, могу догодити, исклијати из акумулираних ограничавајућих околности па и њихових екстремних ескалација. А данас је код нас, несумњиво, реч о ескалацији једне, по многочему, неправне градитељске праксе оличене у две доминантне појаве. Са једне стране, огледа се у распрострањеном фонду бесправне дивље градње који као стихија, као патолошко ткиво, беспошtedно напада непрегледна урбана и субурбана подручја Србије; а са друге стране, остварује се као дериват, у суштини, сродног, па и у многочему, истог менталитета, али ослоњеног на несразмерно другачији буџет, појава гигантски организованог изграђеног фонда доминантно комерцијалног карактера реализованог средствима, најчешће, из сиве зоне извора, који завршава махом поразима или, у најмању руку, веома проблематичним исходом. Шта је за обе појаве карактеристично? Одсуство или елиминација архитектата из процеса... У првом случају готово потпуно, када је реч, по правилу,

о архитектури без архитеката, док је у другом случају реч о селективној дискриминацији архитеката, то јест о случају када у игри остају само спремни на меркантилне услуге и улогу беспоговорних извршилаца „тврдих“ налога структура које доносе новац. У таквим околностима смо пред питањем: Да ли је данас могућа нова, још једна реконституција архитектонске струке? Како до ње? Шта урадити?

Несумњиво да су иницијатива Министарства са идејом за израду Националне стратегије архитектуре и овај наш данашњи састанак прилика за споразум око основних циљева и смера стратешких одбрамбених професионалних опредељења. Тим поводом, позван сам да вам се као један од уводничара обратим и предложио бих вам неколико тема за размишљање. За почетак, видим седам тема или седам идеја, то јест седам критеријума за струковну оријентацију и деловања наше струке у данашњим условима, а то су:

- Критеријум – јавног интереса архитектуре
- Критеријум – професионалног идентитета и друштвене позиције архитеката израженог кроз законодавство, нормативу и стандарде
- Критеријум – образовања и шире архитектонске едукације
- Критеријум – сталног развоја делатности
- Критеријум – прилагодљивости струке конкретном окружењу и контексту
- Критеријум – заштите ауторског и ширег струковног права
- Критеријум – питања професионалне, материјалне и етичке одговорности која се тичу наше делатности.

1. О критеријуму јавног интереса архитектуре

Извесно је да се на архитектонску струку не може гледати другачије него, у првом реду, са становишта јавног интереса. А то значи са становишта њене друштвене мисије и њене социјалне димензије. Наиме, архитектуре нема без друштвене потребе за њом и узвратно, она је иманентно социјално усмерена, јер је по свом бићу упућена на хумане аспекте уређења животне средине. Знаменити архитекта Тадао Андо је недавно гледајући савремене градове видовито рекао: „Долази време када ће архитектура испуњавати сав животни простор“. Па и да није сасвим тачно, ово упозорење речито говори да је од огромне важности и јавног интереса за будућу егзистенцију човека на планети шта се и где се гради. Јавни интерес архитектуре се, такође, тиче питања функционално-техничких и техноекономских аспеката архитектуре и урбанизма, будући је реч о великим друштвеним улагањима која би морала да буду целисходна и дуготрајна. Дакле, од јавног је интереса питање квалитета изградње, то јест њене одрживости, јер нимало није свеједно како се нешто гради. Најзад, треће и кључно питање јавног интереса архитектуре је културолошка димензија изградње, то јест питање места, времена, историјског контекста, вредносних аспеката, осећајне сфере, доживљаја, културног идентитета; дакле, излазно је питање нивоа или питање крајњег исхода, односно, чему уопште то што се гради.

Све заједно, дакле, питања шта, где, како и зашто се нешто гради, тако како се гради, јесу од највећег могућег друштвеног значаја те би критеријум јавног интереса морао бити одлучујући ослонац, то јест први критеријум стратегије развоја архитектонске делатности, али истовремено и први оријентир за неопходно редефинисање читавог друштвеног односа према простору. Време је за увиђање да критеријум јавног интереса, заштита простора као ресурса, то јест јавног добра посебно, захтева пуну одговорност непосредних учесника у процесу, уз услов да би међу њима морало бити много више слуха и смисла за већи степен споразумевања и много више спремности за међусобно уважавање својих улога, поготово улоге архитеката у процесу планирања, пројектовања и изградње. Дакле, крајње је време за сузбијање затечене, веома распрострањене, праксе доношења једностранних одлука у области изградње, које најчешће настају у спреси носилаца инвестиционих улагања и представника извршних управних структура, спреси под притиском токова новца и изнудица назови „пословна кооперативност“, најчешће са поразним последицама гледајући са становишта критеријума дугорочног јавног интереса. Ако се споразумом око овог критеријума, а потом његовом верификацијом на плану законодавства,

норматива и регулативе, не заустави фаворизација једног на рачун других интереса, то јест талас инвестиционог хегемонизма који разноси све пред собом у привредној, еколошкој па и у градитељској сфери, архитектонска струка ће моћи да буде само неми посматрач процеса даљег, није претерано рећи, катастрофалног погоршавања стања у урбаном миљеу, па и у читавом простору Србије.

2. О критеријуму професионалног идентитета

Извесно, архитектонска струка је данас несумњиво суочена са проблемом свог друштвеног статуса. Она губи своју физиономију, идентитет. Третира се као услужна делатност, тек као неки привезак грађевинарства. То је минорна позиција у односу на праву улогу и одговорност коју заправо носи на својим плећима. Јасно је да се корекција тог статуса тешко може догодити сама по себи или деловањем неког фактора са стране. За њу се морамо и „прстима и ноктима“ борити изнутра, сами. Уосталом, баш онако како су се за ту позицију архитекти борили у поменути периодима, када су се за ту струку веома важна питања преламала. Укратко, стратешки критеријум професионалног идентитета налаже другачије позиционирање струке у средини, а то ће, пре свега, значити знатно интензивније активности архитеката самих, у скали од институционалних до појединачних наших делатности. Ко други него ми сами да се изборимо за еманципацију струке и њено извлачење из наметнутих клишеа? Професионално удружење је сасвим сведеног утицаја и ограничених активности, струковне институције су маловажаване и гурнуте у позицију извршитеља налога, путеви до пословања у струци су иза кулиса, нетранспарентни, конкурентност је у сивој зони и не зависи од вредности у професионалној сфери, валоризација рада изостаје, афирмација струковних резултата је минимализована, све је пропраћено, готово, изостанком информације и презентације архитектонске струке и њених афирмативних резултата у јавности.

У таквим околностима критеријум професионалног идентитета налаже, пре свега, чини ми се, буђење наше свести о сопствености и јачање отпора према западању у још дубље слојеве маргинализације. То се може постићи само већим степеном организованог деловања. Уистину, боље то од нас раде инжењери, адвокати, лекари, спортисти, па и таксисти. Морали бисмо појачати деловање на свим пољима, а неко мора преузети кормило. У првом реду, чини ми се, наше професионално удружење коме бисмо морали дати много већу свеопшту професионалну, моралну па и материјалну подршку. Не може то да се држи на проређеним волонтерским активностима, једном или двоје службеника и тек по којој уплати чланарине. Неко мора да стане организовано испред струке, у заштиту наших интереса, ауторитета и егзистенцијалних услова. Неко мора да диже те спуштене рампе за учешћа домаћих архитеката у крупним, па и у било каквим иоле важним, па и мање важним градитељским подухватима, рампе за њихову друштвену и професионалну афирмацију па и елементарну егзистенцију. Потребна је обнова витрувијевске традиције архитектуре, обнова ауторитета струке, њене афирмације, њеног дигнитета, суверенитета, надлежности. Не може се без јасног става и концепта струке, потом без, и у овој области, формализованог законодавства, норматива, без чврсто установљених стандарда, обичајних права и кодекса деловања којих ће морати сви да се придржавају. Најзад, не може се остварити снажнија, уверљивија физиономија струке са млитавим руковођењем, са необавезним понашањем, са беспарицом, беспослицом.

3. О критеријуму образовања и едукативног деловања

Школа је од супстанцијалног значаја за ниво струковне делатности, посебно када је реч о професионалном подмлатку, што је исто што и улагање у будућност једне средине. Али не само то, за добро стање у простору потребна је не само професионална него и шира едукација средине. С тим у вези добре стратегије архитектуре нема без критерија доброг образовања и без архитектонске едукације у читавом миљеу. Традиција је Београдске школе архитектуре темељито солидно образовање стручног, научног и уметничког подмлатка. Немали је број сведочанстава о томе, укључујући сталне потврде о добром котирању колона наших младих архитеката из дугогодишњих имигрантских „бежанија“ у иностранство. И данашња наша архитектонска школа, чини ми се, чини напоре да одржи угледну међународну акредитацију, а с друге стране и да задржи своју аутентичну физиономију образовања за коју је карактеристична синтеза инжењерско-техничких, хуманистичких и уметничких знања и умења. Али не само

школа, него и читава наша архитектонска бранша би морала још више, па рекао бих и са много више напора и залагања да се посвети деловању у средини. Данас, када свако мисли да зна све и да сам може све, па и да гради куће и уређује просторе, разуме се без архитектата, том свету је несумњиво потребно елементарно образовање како би се најпре разумели око потреба грађитељских интервенција, поготово оних који се, како рекосмо, тичу јавног простора, дакле оног простора који није само ствар нечије приватности те би морао бити спасаван од незнања, тешке заосталости, егоизма и баналности. Стратешки критеријум образовања и едукације тражиће подизање општег нивоа знања и културе градитељског понашања у простору Србије. Биће на том плану потребни „ кораца од седам миља“, на плану разазнавања потребе за другачијим понашањем, а потом на плану свести, на екрану духа и сензибилитета средине. Добро је и лепо имати поједине квалитетне грађевине, чак и што више њих, али правог помака нема, ако се просек изградње не поправи, а тиме и општа слика, опште стање у простору.

4. О критеријуму стручног, научног и уметничког сталног развоја

На стални професионални развој не можемо гледати другачије него као један од услова опстанка. У добу смо фасцинантног напретка и сталног развоја технологија, при чему се не може са једном стеченим знањем у цео век. По природи дубоко контекстуална, архитектура се у својој основи, али и бочно, ослања на сплет дисциплинарних сарадњи и садејства која утичу на њен речник и на синтаксу архитектонског језика који, уколико се токови развоја не прате, брзо застаревају. Разуме се, једна дисциплина, уколико држи до себе, мора и сама давати доприносе општем развоју што је предуслов неопходних синтеза на које је архитектура упућена и то вишеструко упућена, на плану развоја као научна дисциплина, на плану стручног унапређења и, разуме се, на плану уметничког домета, а и као мало која друга делатност, у много чему и на плану активности са данас чак непредвидивих технолошки нових заједничких платформи деловања.

5. О критеријуму флексибилности, прилагодљивости окружењу

С друге стране далекосежних циљева, пред архитектуром су многа ограничења. Историјски, реално, она је одређена тврдим друштвеним, природним, техничким, културним и другим условима чије је занемаривање немогуће. Иако је несумњиво у много чему лични чин, архитектура је и одраз, рефлексција утилитарних, техничких, симболичких садржаја које прима из средине. Она говори о времену, схватањима, менталитету, способностима не само градитеља него и средине из које долази. Зато је критеријум прилагодљивости архитектуре *conditio sine qua non*, услов без кога архитектура не може. Крути ставови у архитектури једноставно не могу проћи, она је априори упућена на компромисе, дакле, мора бити спремна на флексибилност, на гипко сналажење са ограничењима или је неће бити. Утолико је, разуме се, теже досегнути до доброг исхода до кога нам је стало, али у томе и јесу изазови и искушења нашег овог лепог позива који смо сами изабрали.

6. О критеријуму ауторског и ширег професионалног права и одговорности

Несумњиво да је архитектура, као што би рекао Виктор Иго, „као отворена књига“ из које се чита схватање средине, то јест способности средине, парадигме њеног укуса и култура опхођења. Оне, међутим, могу имати различите, па и мање или више успешне модалитете, а под одређеним условима, пре свега зависно од персоналне слободе, храбрости и стваралачке креативности, те парадигме могу бити и променљиве. Свако је стваралаштво, па и архитектонско, незамисливо без иновативних помака, а ових помака нема без агилног субјекта, иначе све остаје на нивоу техниковања или репетитивности што је могуће, али што онда архитектуру хендикепира, јер је сваки задатак, у неку руку, нов и непоновљив те несумњиво позива на креативан однос. То, разуме се, подразумева ауторску одговорност, али и одређена ауторска права, без чијег међусобног баланса ток изградње и њен коначни исход јесу више него упитни и проблематични. Применом критерија ауторског и ширег професионалног права, права на моралну и материјалну надокнаду, то јест права на заштиту тих права, отварају се врата креативној слободи која крчи пут доприносима и досезању виших вредности, што је несумњиво друштвено корисно. А редукцијом тог права, или његовом укидањем и одсуством, градитељство постаје поприште површности, произвољности, неодговорности па и безаконја, отварају се могућности злоупотребе улога и позиција за личну корист, присвајања туђе интелектуалне својине и тековина туђег рада, што је

све заједно дестимулативно за развој струке. Она без те заштите убрзано постаје небитна па на крају и излишна у процесу. С друге стране, како ауторских права нема без ауторске одговорности, у њиховом балансу јесте шанса за уређење и рекултивацију професионалних односа, спас од безакоња, самовоље манипулације, буразерских споразума, трговине утицајима. Без јасно дефинисаних критеријума материјалних и моралних права и обавеза и без постојања и примене озбиљних санкција у тој области, струка остаје и без неопходног угледа и ауторитета што је маргинализује, чини непривлачном, небитном па тиме и излишном у процесу.

7. О критеријуму професионалне етичке и моралне одговорности

Важан стратешки аспект који се тиче права и професионалне одговорности у струци неминовно завршава и питањем о моралним и етичким стандардима професионалне активности. Могло би се рећи да је овај критеријум и последња линија заштите интегритета и суверенитета архитектонске струке и ослоњена је, заправо, на свако наше појединачно деловање у средини (слично нпр. деловању Хипократове заклетве у медицини) јер је реч о корективном ефекту који овај критеријум може да има у случају када су сви остали из неког разлога упитни па и овај о ауторском праву и одговорности. Реч је, дакле, о оном личном плану на коме се искушава наш смисао за частан однос у својој струци, а који се тиче потреба других људи којима је наш рад намењен. Иако историјско и вредносно утемељена као уметност, где се стваралачка слобода подразумева, архитектура је заснована на систему знакова и конвенција, кодова и традиција. То, међутим, не значи да је због тога непожељно, или немогуће, градитељска искуства на историјској позорници прилагођавати, мењати, поготово када се она покажу истрошена па и погрешна, него то, утолико више, њене успехе на том плану чине већим подвигом. За разлику од већине употребних предмета или уметничких дела које после употребе можемо једноставно заменити, сазидати кућу зато је, како пословица каже, исто што и засадити дрво – одговорност према другима, према томе етички чин. Тај етички моменат, уз сва друга ограничења архитектуре која смо кроз ове критеријуме дотакли, а с друге стране обавеза доприноса на сопственом професионалном и ширем културном плану, то је оно што чини *EROS* и *MITOS* овог нашег заната.

Закључак:

Нема сумње да иницијатива за разговоре о Националној стратегији архитектуре долази подстакнута општим увиђањем ескалације проблематичне архитектонско-грађевинске праксе те и увиђањем потребе корективног утицаја на њене токове и даљи њен развој. У сусрет тој иницијативи понудио сам овде неколико оријентационих стратешких теза исказаних кроз прелиминарне критеријуме за деловање, а који указују на:

- потребу међусобног усаглашавања интереса свих учесника у процесу планирања, пројектовања, изградње и коришћења простора чиме би се, заправо, општи јавни интерес заштитио од деловања фаворизованог само инвестиционог интереса изразито агресивног у условима развоја неолибералног тржишног амбијента код нас и у свету.
- потребу организованог деловања архитектонске струке, њених институција, струковних организација и удружења, носилаца функција и надлежности, целокупног струковног еснафа зарад реafirмације и заштите ауторитета и дигнитета струке.
- потребу развоја образовног система укључујући едукацију конзумерата архитектуре како бисмо подигли општи образовни архитектонски ниво средине.
- потребу сталног стручног, научног и уметничког усавршавања како бисмо стално подизали своју компетенцију и како бисмо били у корак са временом.
- потребу флексибилности стручног деловања како бисмо се прилагодили конкретним условима и околностима, то јест реалним могућностима.
- потребу заштите ауторског и ширег професионалног права и одговорности како бисмо обезбедили креативне доприносе, спречили злоупотребе и професионалну компромитацију.
- потребу старања о етичким критеријумима самих архитеката како би чували свој углед часних мисионара посвећених свом позиву.

За нашу стратегију професионалног развоја, осим наведеног, биће нам неопходно још нешто, нешто од духа и елана који би наликовао нашим претходницима из времена и периода општег архитектонског прогреса који сам на почетку поменуо. Свакако ће требати енергије, подстицаја, мотивације, а мање апатије, незаинтересованости, опортунизма, дефетизма. За промене, за побољшање нашег стања нису увек неопходне повољне околности. Напротив, побољшања су могућа и опозитно, као реакција на кризне околности („кад прекипи“). Предуслов би за то, међутим, морао бити у јачању уверења о потреби консолидације струке, које нема без развоја професионалне самосвести и подизања воље и расположења за промену односа према архитектури и то не само међу архитектама и непосредним учесницима у процесу, него и у читавом народу. Другим речима, веома важно стратешко питање архитектуре биће нужно и подизање, јачање архитектонског патриотизма у Србији. И на крају, можда је стратешко питање још и разумевање потребе за јачањем наше унутрашње професионалне кохезије, већег степена нашег заједништва, међусобног уважавања, поштовања, међусобног пријатељства, дружења и међусобне заштите, уместо међусобне отуђености, незаинтересованости па и суревњивости. Потребно је да превазилазимо наше тензије, напетости, те поделе што се и на нас пресликавају из доминирајућег миљеа и менталитета странчарења, партократије, подела на леве и десне, на жуте и плаве, на праве и криве, па и на, замислите, мушке и женске архитекте, скренуте и нескренуте... Само да се делимо и делкамо, као да је што више подела то боље, као да је, не дај боже, лоше – сви заједно ка истом циљу? А сви смо, зар не, ипак у истом тиму – тиму архитеката Србије?

Др Гроздана Шишовић | арх., доцент, Департман за архитектуру, Универзитета у Београду - Архитектонског факултета

Уважени скупе, драге колеге, драге колеге панелисти, поштовани професоре. Велико ми је задовољство да сам данас у прилици да се обратим. Захваљујем управи на позиву и морам да истакнем посебно да ми је велика част да говорим у истој сесији са својим професором, академиком Миланом Лојаницом код кога сам дипломирала пре тачно 20 година.

Моја маленкост је овде позвана као представник струке, колико сам ја схватила. Тамо сам била на списку у групи са разним другим представницима архитеката у пракси. Са друге стране, сматрам да сам овде и као наставник Архитектонског факултета пре свега позиционирана у овој сесији, са овим темама које су нам данас задате, према мом тумачењу, вероватно зато што сам се кроз свој досадашњи научноистраживачки рад доста бавила темом развоја институције архитектонског конкурса, о чему сам писала и у докторату и објавила 2017. године. Тако да, ето, са тих позиција, некако са две стране размишљам и говорим о овим темама данас. Сложила бих се са претходницима да је под тематским областима и сесијама, у ствари, јако тешко распоредити шта су нама све горуће теме за расправу, јако је пуно преклапања, и ово што је професор академик Лојаница на овај предиван начин данас изложио, јако је систематично. Дакле, многи су проблеми и неки наши кораци ка решавању тих проблема апсолутно морају бити свеобухватни, многоструки и веома промишљени. Ми смо о различитим темама из овог спектра говорили, на више различитих скупова, у оквиру „Београдске интернационалне недеље архитектуре“, неких факултетских скупова, у Комори, и тако даље. Оно што је за мене био доминантни утисак приликом свих тих скупова јесте да се ми у таквим приликама често, на крају, осећамо као да разговарамо сами са собом. Дакле, врло су ретке ситуације када имамо са друге стране саговорника који је представник институција управљања, да ли су то министарства, да ли је то локална самоуправа, да ли је нека друга инстанца са којом ми морамо да успоставимо дијалог. Не кажем да је бескорисно. Корисно је расправљати, утолико пре што је неопходно да се и ми сами међу собом споразумемо, да позиционирамо шта су ти горући проблеми, шта горућа питања која морамо да решавамо и на који начин. Међутим, са друге стране, чини ми се да из округлог стола у округли сто, из панела у панел, ми, у ствари, понављамо исте теме и иста питања. И чини ми се да то, у ствари, и скреће пажњу на један од наших централних проблема, а то је да смо као струка у једној јако незавидној ситуацији. Да смо, „постали невидљиви и непотребни“, да је ситуација заправо ескалирала до те мере. О архитектури се у јавном простору слабо говори.

Говори се, најчешће у негативном контексту, када се помињу некакви урбанистички проблеми, проблеми урбаног развоја, одређене планске одлуке и тако даље. О самој архитектури као архитектури тај говор је у јавном простору прилично нестао.

Своје излагање бих почела кадровима из италијанског филма који се зове „Le mani sulla città” (преведено на енглески као „Hands over the city” или бисмо можда ми рекли „Град у шаџи” или „Руке над градом”) који је 1963. године у Венеџији добио награду „златни лав” и бави се централно темом спреге крупног капитала и политичких малверзација, што је препознатљиво и пре више од пола века. Можемо да замислимо код нас различите слике, овакве кадрове, са различитим другим актерима и другим макетама. Симптоматична је та макета. Ми, овде, који смо везани за наставу и за факултет, макету видимо са једне стране као истраживачки архитектонски инструмент, који испитује просторне односе, неке архитектонске теме и концепте; са друге стране, видимо као начин презентације пројекта, да буде јасан и лаицима. Међутим, у овим ситуацијама ми ову макету видимо као један прости маркетиншки инструмент који приказује, афирмише један политички или економски пројекат. Дакле, та места одлучивања у граду, о урбанизму и архитектури са позиција моћи, де факто не маре за архитектуру у нашој средини у последње време, што је више него евидентно. Са друге стране, ми као архитекти – ово је исто један јако стари снимак, можда га неко од колега препознаје – седимо у својим бироима и фокусирани смо на цртеж, фокусирани смо на планове, загледани у, сад вишене, јер имамо компјутере, ове табле и папире; бринемо своје бриге, како да испоручимо пројекат, како да будемо професионални, како да стојимо иза свог пројекта, како да будемо професионално одговорни. Док је истовремено сама позиција струке таква да неки шири друштвени консензус о томе где је позиција архитектуре, шта је наш задатак, заправо и не постоји.

Слика 2. Кадрови из филма „Le mani sulla città”, Извор: Гроздана Шишовић

У контексту Националне архитектонске стратегије и покушаја да се одредимо, да нађемо тај свој идентитет, поменула бих једно раније искуство. Између два светска рата Удружење архитеката је било у Београду најактивније у периоду када је Бранислав Којић био најактивнији члан тог удружења. Он је био јако заинтересован да сагледа дубински, у неком широком опсегу шта је заправо проблем архитектуре, па је спровео анкету да истражи шта људи хоће, шта друштво зна о архитектама, о архитектонској струци, шта је посао архитекте, шта је њихов задатак. Резултат је показао да су претежно одговори били да није баш јасно шта је задатак архитекте, каква је то струка. Тада је јавно мњење било, у просеку, става да је архитекта нешто мало „слабије” звање од инжењера, а мало, за пола степена „више” од неког мајстора, дакле неко ко није можда до краја завршио инжењерску школу, али зна нешто о зидању. Којић наводи да су у то време, такође, наше колеге биле прилично инертне, и да је владао један потпуни аутизам у струци. Он је јако критиковао ту загледаност у пројекте, као и потпуни недостатак свести о контексту у ком се делује. У истом филму, у оквиру једног кадра се појављује питање : „Да ли је заменик Nottola частан човек?”. Дакле, одржава ситуацију у којој експоненти политике, политичког одлучивања, експоненти групног капитала и моћи, доминантно одлучују о развоју града, док ми нисмо довољно укључени, што доводи до питања „да ли је неко довољно моралан” или „да ли ће поступити исправно у одређеном случају”. Оно што је најгоре у садашњој ситуацији јесте то

што су институције система, у којима се доносе одлуке, и даље под јако великим утицајем тих неархитектонских притисака и тамо где би требало да се брани наш интерес, он се не брани.

Осврћу се на пример из наше праксе. Прошле године је у Београду расписан тендер с циљем да се нађе извођач радова за изградњу 15 вртића. Дакле, то је био тендер којем није претходио тендер за пројектовање, којем није претходио јавни архитектонски конкурс, него се очекивало да изабрани извођач радова, дакле фирма или конзорцијум фирми, упосли кога год сматра да треба, да испројектује 15 вртића тако да се све реализује по најнижој могућој цени коју ће они понудити на том тендеру. То вам је један од примера где институције, локалне самоуправе главног града, у овој ситуацији, располажући новцем из буџета, новцем грађана Србије, улазе у планирање изградње 15 јавних објеката као што су вртићи, апсолутно занемарујући архитектонску струку. Дакле, ми ту не постојимо. Други сличан пример је случај града Новог Сада и активности у склопу припрема за догађај „Нови Сад престоница културе Европе 2021. године“, где је кроз акциони план било предвиђено да се у Новом Саду изгради четири или пет објеката који ће се звати „станица културе“. То су објекти који треба да имају функцију културе, уметности, едукације, опет финансирани из буџета, али у тој ситуацији укључују и одређене фондове Европске уније. Имајући у виду колико се ретко код нас уопште граде објекти културе, (када је последњи објекат културе код нас сазидан?), за ове објекте није расписан архитектонски конкурс, него, по истом моделу, тендер за израду пројектне документације и једини критеријум је најнижа цена. Таквих примера ја могу да вам наведем много.. Тако да мислим да се ми сви слажемо да једноставно треба да мало одвојимо погледе од ових рачунара, да погледамо истини у очи и да се суочимо са том реалношћу када говоримо о квалитетној архитектури као јавном интересу. Ако је на нивоу својих институција, локалне самоуправе, Републике нејасно шта је јавни интерес када се прича о архитектури, онда је нама заиста неопходна та Национална архитектонска стратегија као прилика коју треба да искористимо. Ја заиста не бих волела да то буде манифест, јер смо манифесте имали до сада и нама манифести не требају. Нама треба акциони план и треба конкретна законска регулатива која ће ове ствари да регулише.

Неке друге средине у којима је институт јавног конкурса важан (било отворени, јавни или позивни, има милион неких модела и подмодела) функционишу сасвим другачије. На пример, у Белгији је уведена институција конкурса која се зове „Open call“, која обухвата све што се финансира из буџета, као што је и природно, као што је и етично, као што и треба да буде. Не морамо ми да се угледамо на Белгију, можемо да погледамо у свој комшилуку. Пре двадесетак година и Словенија и Хрватска су издејствовале преко својих министарстава да се у законске оквире унесе обавеза да свака инвестиција која иде из јавног буџета мора да иде на архитектонски конкурс. Дакле, ако се негује институција конкурса, ако се постави у законске оквире и да се у нашој средини примени један или неколико паралелних модела који би могли да код нас буду оперативни (има толико добрих модела који не треба да се пресликају већ критички протумаче) може се направити допринос квалитету архитектуре. Код нас постоји и могућност расписивања јавне набавке за дизајн. Колеге из Новог Сада кажу, поводом оних четири или пет „Станица културе“, да су они ишли да разговарају са Друштвом архитеката Новог Сада поводом расписа јавне набавке за дизајн, а не тендера за пројектну документацију. Испоставља се да је проблем, између осталог, у томе што људи који спроводе јавне набавке у органима локалне самоуправе у одређеним институцијама, дакле правници, људи који расписују те јавне набавке немају довољно искуства са тим, немају рутину, плаше се контроле и пропуста. Будући да немају рутину, желе да ураде оно што знају да могу за одређено време да ураде, да испуне у одређеном року. Дакле, ако је проблем да се распише јавна набавка за дизајн, онда би можда ми као струка требало некако да се саставимо сами са собом у оквиру наших удружења, удружења архитеката Србије или других организација, Коморе, да направимо неки тим за правну помоћ како бисмо помогли локалним институцијама да могу да ураде тај посао.

Додатно, на примеру Белгије видимо, где све иде на конкурс, да постоји, између осталог, сајт где можете да видите који конкурси су отворени, у којој су фази, који су радови изабрани у ужи круг, где је изабран победник, шта иде у реализацију, како напредује реализација – апсолутно је све транспарентно. Они су искористили ову врсту комуникације да кроз анкету провере колико радних сати је потребно архитектонском тиму да произведе одређену конкурсну документацију. У разговору са колегама из Словеније сам сазнала да они тренутно раде на реформи свог

система организације конкурса угледајући се на реформе које су се десиле у Швајцарској и Немачкој. Дакле, те средине, у којима је конкурс апсолутно уобичајен, дошле су до тога да раде реформу тог свог система у правцу оптимизације, то јест колико радних сати ви као архитекте, као архитектонски тим посвећујете једном конкурс, који је ваш финансијски бенефит ако је конкурс позивни, колико сте ви то плаћени да то урадите и тако даље.. Једноставно, води се рачуна о оптимизацији, унапређењу института архитектонског конкурса да бисте имали више заинтересованих тимова, да се струка, самим тим, кроз то такмичење, компетицију, унапређује и развија на одржив начин. У том смислу, што је, на пример, интересантно, у Словенији иду ка томе да се укине прилог хиперреалистичних тендера, или 3D анимација, полазећи од тога да је стручни жири довољно стручан да оцени архитектонски пројекат приложен на конкурс. То подсећа на податак који сам нашла током својих истраживања, да је у Француској у 18. веку, у склопу њихове конкурсне праксе, била донета одлука да се на конкурс забрањују живо бојене перспективе. Зашто? Зато што заводе жири и од тих лепих графичких прилога жири не може да види пројекат.

Ово све звучи као нека преширока дигресија, међутим, када разговарамо и сагледавамо из различитих позиција пројектаната, учесника на конкурс, и позиција људи који тај конкурс треба да распишу и размишљају о економској оправданости, одрживости, ми схватамо проблеме које и једни и други имамо. Могу да разумем људе из локалних самоуправа или из министарства који имају отпор према архитектонском конкурс, зато што је често, у неким претходним годинама, долазило различитих неуспеха са конкурсима, различитих злоупотреба једних или других учесника у целом процесу. Међутим, ако се осврнемо иза себе, ако анализирамо успешне моделе као што је и овај белгијски који је јако развијен, могли бисмо, можда можемо сутра да замислимо да овде не пише Антверпен него Крагујевац, овде Љиг, Свилајнац, вртић, трг, црквено двориште и све што се финансира из буџета, рутински, по аутоматизму иде на јавни конкурс и када отворите овде већ имате три или четири решења разрађена. Шта је поента код таквог приступа? Много колега ради конкурсе, то постаје једна уобичајена пракса за добијање посла и ниједан задатак није сувише мали за конкурс и ако хоћемо да причамо о архитектури као јавном интересу, ми онда причамо о квалитету на коме морамо увек да инсистирамо. Дакле, не може ништа што се зида из јавног буџета да се зида само по критеријуму најмањег трошка. На пример, у Белгији се одмах зна који је буџет за изградњу овог вртића, као што се и код нас у старту зна колики је буџет. Када аплицирате на конкурс, ви сте у обавези као архитекта да пројектујете у оквиру тог буџета. Већина наших досадашњих конкурса није имала ограничење и ту настају већ први проблеми. Затим, расписивач је у обавези да додели прву награду, не може да не додели прву, а да додели три, четири друге награде, па да се онда рачуна на то да ће клијент, односно расписивач сам, у неким преговорима да остави себи слободу да одабере шта се њему највише свиђа из разних пројеката. Ако се на конкурс добије 10 пројеката који су сви у оквиру буџета, стручни жири је ту да донесе одлуку шта је ту најквалитетнија архитектура, шта ће сутра да иде у извођење. Сама институција архитектонског конкурса апсолутно може да се на тај начин развије и разради, да од идејног решења, конкурсног решења до извођачког пројекта, то јест у једном најнормалнијем маниру, глатко добијамо квалитетни резултат.

Навешћу један пример из личне праксе. Са својим тимом, дакле у питању је архитектонски студио „Re:a.s.t.“ у коме радим са Дејаном Милановићем, учествовали смо на једном конкурс који је апсолутни изузетак од правила, и управо Министарство, чији представник је данас овде, јесте актер тог конкурса. Након земљотреса расписан је отворени конкурс са претквалификацијом за реконструкцију насеља „Pis Mala“ у Краљеву. Када је конкурс био у фази постављања питања, једно од питања које смо ми упутили је било: „Да ли је као што пише у конкурсном распису неопходно и потребно да се испројектује 366 станова и да ли ће сваки рад који не испројектује такав број станова у оквиру овог буџета бити дисквалификован?“. Добили смо одговор „Па, наравно, да, да“. Међутим, то није стандардна ситуација у нашој конкурсној пракси. Ми смо имали, такође, пре доста година, пример да је расписан конкурс за 1.000 станова који треба да се граде, инвеститор је био Град Београд, а на конкурс је добио пројекат који је имао 750 станова, што је апсурдно. Често је изговор потенцијалних расписивача зашто не расписују конкурс тај да нема времена, једноставно треба времена да се напише распис, треба време да протекне тај рок за израду пројекта, за све треба време. Међутим, редовно се испостави да је време најмањи проблем када се ради о конкурсима, све друге процедуре су далеко спорије.

Дакле, то су те мањкавости наше конкурсне праксе које ми, као струка, морамо уредимо, ако хоћемо да идемо напред, ако хоћемо да ту институцију конкурса стварно искористимо као мотор за развој и унапређење и своје позиције у друштву и струке генерално. Мислим да нама треба да буде циљ да конкурса буде што више, да заиста конкурс уђе у законску регулативу и да ми имамо обавезу да распишемо јавни архитектонски конкурс и да те макете које се праве буду наше архитектонске макете, да ово што наши студенти у школи уче, ове теме које ми са њима пролазимо, које су све актуелне светске теме за које бисмо ми, такође, волели да можемо да се бавимо њима у својој свакодневној пракси, као што су одржива архитектура, еколошки материјали, одрживост у сваком могућем смислу, не остану само у оквиру академије, него да са њима можемо да наступамо као један равноправан учесник у одлучивању о развоју града. Надам се да ћемо кроз низ реформи, кроз Националну стратегију, и ми једног дана да дођемо до тога да архитектура у нашој земљи буде на неким вишим гранамa. За почетак, морамо да се суочимо са реалношћу.

Толико од мене. Хвала.

Арх. Анђела Карабашевић | истраживач сарадник Универзитета у Београду - Архитектонског факултета

Добар дан. Драге колеге, драги професори, академици, студенти, мени је стварно задовољство што учествујем данас у овој дискусији, вероватно као један од представника најмлађе генерације у свему овоме, али дискусија се тиче наше будућности у пракси, тако да је за све нас јако важна. Драго ми је што је покренута иницијатива израде националне архитектонске стратегије. Волела бих да та жива дискусија међу свима нама буде главна данас и ја ћу се трудити да будем што краћа, јер су моје колеге панелисти стварно доста тога важног рекли о чему сада вреди дискутовати.

Основна тема о којој ћу данас говорити јесте како оснажити и унапредити институт јавног конкурса? Да мало појасним позицију из које говорим. Ја сам истраживач сарадник на Архитектонском факултету и суоснивач студија „AKVS arhitektura“. Већ скоро 10 година паралелно радим у настави са студентима и у својој пракси. Основни фокус наше праксе су примарно јавни конкурси, зато што снажно верујемо у институцију јавног конкурса: јавни конкурс као најдемократичнији начин да се дође до архитектуре високог квалитета, који подразумева стручни жири састављен од реномираних представника струке, увек други људи, и јавно и здраво надметање већег броја архитектонских студија на истом задатку. Колико год тренутно била нерегулисана, из наше перспективе, она има највише потенцијала да буде најефикаснији механизам за вредновање квалитета архитектуре, да ми као Аутори архитектуре будемо заштићени у целом том процесу и да сви заједно учествујемо у процесу доласка до квалитетне архитектуре.

Једно од питања о којем данас треба да говоримо јесте и како до консензуса о критеријумима квалитета архитектуре. Ту конкурс има одличну концепцију, зато што су то увек људи из струке који се стално мењају. Имате стручни жири који стално има друге чланове, стално су други тимови који раде конкурсе, мењају се, и онда је некако можда лакше достићи тај баланс онога што је стварно квалитет.

Отворила бих три питања која, можда, могу да се преведу у мере везане за Националну стратегију:

1) Прво питање се односи на обавезу расписивања конкурса за намене које су од друштвеног, културног, еколошког, економског значаја, осим само за заштићене локације и објекте (како је тренутно предвиђено Законом и планским документима) и јако лепо се надовезује на Грозданино излагање о распису тендера за изградњу 15 вртића. Још боље од овог предлога би било да постоји обавеза да за све што се финансира из јавног буџета буде расписан конкурс. Ја сам покушала да предложим помак малим корацама. У оквиру Закона о планирању и изградњи минимално се помиње конкурс, а, са друге стране, постоји Правилник за расписивање конкурса који је нешто прецизнији, али недовољно детаљан. Дакле, Закон каже да „конкурс представља скуп активности на прикупљању и оцењивању ауторских решења за локације које су од значаја за јединицу локалне самоуправе“. У свим правним документима стоји само „локација од

значаја", уместо и „намена од значаја". Дакле, питање је како се дефинишу намене од значаја? Конкурс је у оваквој ситуацији кључан као платформа за редесфинисање типологија, развој нових експерименталних просторних образаца и стално унапређење квалитета, у синергији са напредовањем међународних архитектонских и градитељских пракси.

У случају вртића бисмо могли да се сагласимо да су они најочигледнији пример намене од значаја и најважнији простор за све нас. Мислим да смо сви свесни колико вртић утиче 'на формирање когнитивних способности код деце, на њихово разумевање простора и на развијање разумевања света уопште. Некако је незамисливо да вртић оде некако на тендер за извођење и да се изнова и изнова производе исти просторни обрасци, кад су код нас и раније били расписивани архитектонски конкурси за вртиће. Конкурс, сам по себи, нам се нуди као платформа за редесфинисање типологија, за развој нових експерименталних просторних образаца и за стално унапређење квалитета. Мислим да је вртић свакако први корак ка обавези расписивања архитектонског конкурса за све што се финансира из јавног буџета, али и основне и средње школе, факултети, социјално становање и слично. Навешћу пример из 2010. године када је био расписан конкурс за пет вртића на пет локација. Неки од тих вртића су изведени, као, на пример, вртић „Тесла" – аутори Милан Ђурић, Александру Вуја, Милка Ђато. Немогуће је замислити да таква „кућа" може да се направи случајно, без конкурса. По просторном обрасцу који је ту изграђен и види се колико је заправо важно да се промисли да није вртић само учионице, обрасци, правилници, стандарди сигурности, безбедности, већ и простор који утиче на формирање деце, на формирање младих људи. Нама је још на студијама професор Абадић говорио о томе како се у вртићима више мисли о безбедности и сигурности, а онда се фарбају ограде у шарене боје, а нико се не сети да спусти парапет ниже да дете може да види кроз прозор. Мислим, то је једноставан пример.

Не можемо да очекујемо да је инвеститору и локалној заједници, који нису из наше струке, јасно у којој мери је простор повезан са развијањем когнитивних способности код детета; дете истражујући простор развија став према окружењу и свету, зграда обданишта постаје саставни део процеса учења. Углавном је фокус на потребама одраслих (на безбедности и сигурности) а не на потребама деце као што су подстицање истраживања и откривања. Стога, не можемо изнова и изнова да расправљамо како се сваки конкурс расписује, него је важно да то стоји у неком планском документу, у националној архитектонској стратегији и у правилнику и закону.

2) Друго питање се односи на јачање и регулисање позиције архитекте аутора у постконкурсној процедури, а надовезује се на излагање академика Лојанице. Кључно је успоставити заједничко разумевање о томе шта је чија улога, уопште, у целом процесу јавног конкурса. Ово је мени преокупација у протеклих неколико година, јер смо у неколико конкурса добили прву награду и ушли у разраду пројекта. Према нашем досадашњем искуству постконкурсна процедура у нашој земљи је потпуно нерегулисана и препуштена је случају. Искључиво зависи од расположења и едукованости расписивача или инвеститора и осталих актера који су укључени у даљи развој пројекта. Након освајања награде и уласка у процес имплементације почиње права борба и, нажалост, већина енергије одлази на усаглашавање улога и процедура у том процесу, уместо на промишљање простора и архитектонских детаља ка имплементацији, што одузима време и енергију свим актерима у процесу. Правилник о начину и поступку за расписивање и спровођење урбанистичко-архитектонских конкурса је писан тако да превасходно штити расписивача / инвеститора а не аутора.

Постоји део процеса у коме ви радите конкурс и он се завршава тиме да не освојите или пак освојите награду. Постоји и други део процеса, када добијете прву награду па верујете да ће се дато решење тако извести у што краћем року. Међутим, улога архитекте Аутора у постконкурсној процедури је недефинисана и ретко коме је јасна, укључујући људе из нама блиских струка, па чак и нашим колегама архитектама. Првонаграђено решење је често препуштено случају и могућности да је расписивач разуман човек и да разуме важност наше улоге. Често је присутан страх да ће аутори, на неки начин, ограничити развој пројекта, да неће услишити жеље расписивача / инвеститора, наметати ствари из естетских, а не функционалних разлога и сијасет других ситуација. Неопходно је установити разлику између архитекте аутора и одговорног пројектанта у правним документима. За успешну имплементацију потребне су обе улоге (могуће од стране истог човека или тима) а стручност у изради пројектне документације

није исто што и стручност у промишљању простора. Аутори се боре и одговорни су за квалитет простора, а одговорни пројектант је одговоран за поштовање планских докумената, закона, норми и стандарда!

Већина инвеститора види имплементацију конкурса као једноставан процес превођења концептуалног конкурсног решења у техничку документацију, према правилницима, па аутор архитекта у томе није потребан, јер је архитектура већ дефинисана конкурсним решењем. Често је у том процесу промишљање простора изједначено са израдом техничке документације. То је та кључна разлика између архитекте аутора и одговорног пројектанта, где се праволинијски претпоставља да, када се одабере конкурсно решење, све што треба да се уради јесте да се оно преведе у техничку документацију, да се добију услови, дозвола и да се напokon све то реализује. Сви који смо радили било какве, мале или велике пројекте са инвеститорима и ван конкурса знамо колико, до последњег тренутка, пројекат трпи промене и да простор трпи промене, пре свега због ограничења у буџету, нових потреба инвеститора, услова средине, контекста и тако даље. Незамисливо је да аутор постаје само консултант у тој наступајућој постконкурсној процедури и да је, заправо, препуштен на милости и немилости да ли ће га неко слушати. Правилник о расписивању конкурса је писан тако да превасходно штити наручиоца (инвеститора) а не аутора – како онда можемо говорити о квалитету архитектуре која се добија имплементацијом?

Чини се да постоји стална бојазан да ће инвеститора оштетити анонимно изабрани тим архитеката, док се оштећење аутора услед нерегулисаних постконкурсних процедура нигде не помиње, то јест помиње реченицом „...да расписивач може да одлучи да консултује аутора уколико се тако напише у распису“, а ако не пише у распису, инвеститор може да узме пројекат и да ради са њим шта год хоће. На пример, прошле године био је стварно маратон конкурса. Ми тренутно имамо неколико струковних удружења у земљи (Удружење архитеката Србије, Друштво архитеката Београда, Друштво архитеката Ниша, Новог Сада, Врања...) која се боре да конкурс буде што правилније расписан и што боље расписан. Међутим, то је свега неколико људи и неизвесно је, када они оду у пензију, шта ће уопште бити са институцијом конкурса. Једна реченица се промени и све може бити другачије. На пример, у конкурс за вртиће из 2010. године који сам помињала је писало да инвеститор може да консултује ауторе награђених решења у постконкурсној процедури, док је у конкурс за Ложионицу први пут ова реченица измењена па гласи да „инвеститор мора да укључи, да консултује аутора у постконкурсној процедури“. У другом случају и даље је аутор консултант, није неки велики помак, али та једна реченица је резултат борбе тих струковних удружења који су спроводиоци конкурса. Једно не би требало да искључује друго, то јест улога аутора у овој процедури мора бити прописима установљена, управо како би се очувао квалитет архитектуре до самог краја. Који је ниво ауторитета аутора у одлучивању о архитектури и простору уз обавезу бриге о интересима инвеститора и о интересима јавног простора? Ако се та улога превасходно препусти инвеститору, зато што он финансира цео процес, долазимо до ситуације да ће искључиво новац управљати архитектуром коју градимо у будућности.

3) Треће питање се односи на улоге спроводиоца конкурса у постконкурсној процедури. Учествовали смо на већем броју великих конкурса у иностранству који се расписују тако да прва награда није новчана већ је аутоматско потписивање Уговора за израду техничке документације. Предмет конкурса су често објекти јавног значаја, тим који ради техничку документацију често мора имати квалификације које превазилазе квалификације аутора награђених решења, углавном мали специјализовани тимови раде конкурсе, док велике фирме раде на изради техничке документације. Навешћу једно лепо искуство у вези са конкурсом у иностранству: 2018. године смо добили прву награду на великом конкурс, интернационалном, за унапређење стандарда становања у Русији, где је учествовао велики број тимова, више од 700, са интернационалним жиријем чији је део, између осталих, била и Nathalie de Vries из MVRDV. Одабрано је пет првих, пет других и 10 трећих награда и нека од тих решења су ушла у даљу имплементацију, укључујући и нас.

Имали смо јако лепо искуство, савршено регулисане постконкурсне процедуре, где ми, иако смо странци и врло млади, имамо јасно дефинисану улогу и о свему смо питани. Поменути конкурс у Русији је спровео Институт Стрелка, који је био посредник између инвеститора и државног органа и аутора. Међутим, у постконкурсној процедури Институт Стрелка и даље остаје посредник

између аутора и инвеститора и регулише комуникацију између инвеститора који има своје ставове, буџетске потребе, са једне стране, и аутора који се брину о квалитетној архитектури и спровођењу свог пројекта до краја, са друге. То је чак регулисано и уговором који ми потписујемо као аутор који улази у развој пројекта (на 30 страна) што је мени било незамисливо. Као пример овог процеса комуникације могу да наведем решење стана са централном позицијом кухиње, где је у питању дефинисање стандарда становања типског пројекта који би требало да се гради на више локација у Русији. Кухиња која је заправо извучена у први план, усред стана, усред животног простора. У Русији је уобичајена другачија технологија спровођења инсталационих цеви (по зидовима, а не по подовима) па је из њихове перспективе технички било неизводљиво и незамисливо да цев може да изађе насред простора и да се кухиња постави као неко острво око којег ће се окупљати породица. Ми смо у вези са овим питањем имали бројне онлајн дискусије у које су били укључени стручњаци других инжењерских дисциплина, заједно са архитектима из Института Стрелка који су нам били посредници, и где смо, заправо, сви заједно покушали да нађемо решење да тај неки нестандартни тип кухиње, који би иначе био смештен у мрачном, непроветреном, неосунчаном делу у позадини стана, изађе у први план; и да се тако гради не само у једном стану, или на једној локацији, него као типски стандард на више локација. Стварно смо у томе успели, али да није било свих тих актера и Института Стрелка да штити наш интерес, да није било наше бесконачне воље за борбу за ту једну малу кухињу, тога не би било.

Спроводилац је јако важна улога у целом процесу расписивања и спровођења конкурса! – ДАБ (Друштва архитеката Београда), УАС (Удружења архитеката Србије), ДАНС (Друштва архитеката Новог Сада). Спроводилац штити права свих учесника у конкурсима. У ситуацијама када су инвеститори самостално расписивали конкурсе (према Правилнику о расписивању конкурса расписивач није дужан да ангажује спроводиоца) често су то били врло нестручни расписи и упитне конкурсне и постконкурсне процедуре. Према нашим позитивним искуствима са међународним конкурсима у Русији, улога спроводиоца конкурса би могла да се продужи и након избора награђених решења, у постконкурсној процедури. Тако би треће, објективно и стручно лице могло да осигура неометану сарадњу и јасну комуникацију између инвеститора и аутора и да се заједно са ауторима бори за квалитет имплементираног решења. Поверење које је расписивач указао спроводиоцу током самог конкурса и поверење какво једно високоцењено струковно удружење поседује могу имати кључну улогу у оснаживању везе између аутора и инвеститора у постконкурсној процедури.

Толико од мене, хвала.

Дискусија у оквиру Сесије 1.

Модератор панела: арх. Иван Рашковић | редовни професор Универзитета у Београду - Архитектонског факултета

Поштоване колеге, ово је заиста било инспиративно. Сада долазимо до оног најважнијег дела који ће пратити и следеће сесије – а то је наша дебата. Ево, изволите. Изволите, колега Кековић из Ниша.

Арх. Александар Кековић | професор са Грађевинско-архитектонског факултета у Нишу

Добар дан свима, ја сам Александар Кековић, професор са Грађевинско-архитектонског факултета у Нишу, архитекта, и овде сам испред Факултета и као један од чланова Удружања архитеката Србије и учесник сам у раду на Националној архитектонској стратегији.

Наравно, свакако поздрављам ово што се дешава и мислим да нам је јако битно да добијемо неки документ на који можемо касније да се вежемо и заједнички делујемо. Оно што је јако битно, а што ми архитекти врло често не схватамо и због тога губимо у односу на правнике, лекаре који су еснафски много боље уређени и удружени јесте сагледавање наше правне основе кроз законску регулативу. За сада мислим да није могуће да ћемо добити, као у Француској, Закон о архитектури, чему се треба надати и тежити, али је сигурно да Закон о планирању и изградњи, за који сматрам да треба да се промени из корена, мора да постане лакши, једноставнији и из више сегмената, па тако нашу струку кроз њега боље позиционирати.

У прилог расправи о архитектонском конкурсима истичем да се читавог живот за то залажем, да сви јавни објекти, да све јавне локације, све што је у интересу државе, али чак и приватних инвеститора који раде на јако захтевним локацијама или на локацијама које су значајне за неку средину, морају ићи на конкурс и мора све да се спроводи по конкурсном решењу. Такође, увек сам био заговорник да не постоје две прве, две друге, треће награде, него једна прва, па редом остале награде, као што је колегиница истакла. Али, да би то и било остварено у пракси, мора и то да уђе у Закон. Лепа је наша жеља да ми будемо дивни, красни и одговорни, али нећемо бити одговорни, ако то не буде законски дефинисано. На крају крајева, инвеститор нема обавезу да ради кроз конкурс и чим нема ту обавезу неће то ни радити. Он хоће да прескочи сваки трошак, свако уплитање нас као оних који знамо о простору, поготово ако он има намеру да другачије ради. Морам да кажем, можда ће то звучати као јерес, да је у преходном режиму, од 50-их до 80-их година једнопартијског система, много више била цењена архитектура него данас. У то време архитектура је била добра из два разлога. Ако је неко испред партије добио задатак да спроведе неку изградњу, он је имао два пута којима ће то спровести: један је да изабере најбољег познатог архитекту и други, да то буде конкурс, трећег решења није било. Данас нисмо у позицији, на жалост, да тако спроводимо архитектуру, него просто морамо наћи друге механизме. Други механизми су ово што сам вам рекао, да то уђе у Закон, да то буде обавезност. Наравно, постојаће увек, у неком приватном сектору, да инвеститор просто жели да има свог архитекту, да са њим комуницира, то није уопште спорно и не сме да буде спорно. Али, да држава која троши наша средства би требало па чак и морала да то ради, у то сам убеђен. Захваљујем.

Арх. Марко Стојчић | главни урбаниста Града Београда

Добар дан свима, хвала. Професор Лојаница је рекао 95% ствари које сам хтео да кажем. Када смо кренули у овај посао израде стратегије, на жалост, мени бар се тако чинило, малом броју људи је било јасно шта је суштина ове стратегије, то јест, шта су све елементи

које морамо да утврдимо. Ви сте поменули неке од најважнијих ствари, са неколико се не слажем и напоменућу на које мислим.

Ми сад радимо Генерални урбанистички план (ГУП) Београда и стварно се трудимо да тај стратешки план буде документ који ће стварно моћи да се спроводи, за разлику од садашњег, важећег ГУП, који се не користи ни у једном сегменту урбанистичког планирања, јер не садржи елементе који дефинишу стратегију развоја града. Будући да сам ја из оног другог, „приватног“ света ушао у овај „државни“, тако да га назовем, имао сам прилику да схватим да систем доношења одлука функционише само по принципу „ово мора овако да се ради“. У том смислу нови ГУП је замишљен тако да када се усвоји на Скупштини града Београда и кад га усвоји Влада Републике Србије, сваки доносилац одлуке који функционише на територији града Београда мора да га спроводи и да не може кроз неки други акт да се нађе начин да се не спроводе његове одреднице. Исто се односи на ову Националну архитектонску стратегију. Суштина је да њене одреднице, кроз све акте, локалне и републичке, морају да буду дефинисане као обавеза.

Аналогно лекарској Хипократовој заклетви, архитекти би требало бар да знају да обезбеде квалитет живота, бар у смислу простора и објеката. Пре две и по године смо имали покушај да уведемо једну другачију институцију у оквиру Инжењерске коморе, односно Министарства, која ће се бавити одузимањем лиценци. Иако је 2011. године из Брисела добијена подршка да то ми направимо, наишло се на проблем што не постоји комора архитеката Србије. Сакупили смо неке потписе професор Миша Мирковић и ја, и рекли смо „немојте озбиљно да нас схватате док не скупимо 500 потписа чланова Инжењерске коморе који имају лиценцу 300“; дошли смо негде до 280 – 290 потписа и онда се десило да се појавило 10 наших колега који су исто то хтели да ураде и сви су се у 15 дана јавили Асоцијацији архитеката Европе у Бриселу да траже подршку да се тако нешто деси. Ево, прошло је 11 година, ми комору архитеката немамо, имамо Инжењерску комору Србије која не заступа ставове архитеката у довољној мери или бар не процентуално у односу на број плаћених чланарина. Поменута су и наша удружења ДАБ, САС и УАС и сва остала То су све наше драге колеге, али и они се муче, јер немају правну платформу у оквиру које ће да буду призната као институције ове државе и овог града; као неко ко спроводи архитектонске одлуке, обавезан је да учествује у свим државним пројектима, доноси неке предлоге који морају да буду испоштовани. И у крајњој линији, и ти предлози морају бити конструктивни. На пример, добили смо, рецимо, опште примедбе на План генералне регулације Београда, које су свакако нешто што смо се надали да ћемо добити, али на нашу жалост 90% тих примедби је или неспроводиво или бесмислено. То значи да је наша струка показала да није дорасла, то јест морао би да постоји „филтер“, нека група од 10 или 12 чланова које бира Савез и који ће стручним ауторитетом да их верификују како би те примедбе биле нешто од чега ће систем да научи како да функционише.

Ми смо покренули у једном тренутку шест конкурса, што је велики број за један тренутак и наш савез је замолио да та динамика буде мало ређа, зато што, једноставно, нема довољно архитеката да то ураде. Са друге стране, нема довољно заинтересованих архитеката, јер смо сви сведоци да се ретко који конкурс наплати, ретко који конкурс се раније спроводио и изводио. Сада је мало другачија ситуација, бар ја тако осећам и видим, јер сам отпимиста, и могу да кажем да бар четири - пет конкурса, ових који су у последње време расписани, јесу отишли у неку даљу фазу пројектовања. Рецимо, ево, Анђела је учествовала на конкурс за Ложионицу. То је некакав полуконкурс, будући да она има неки ангажман који опет није оно што смо успели да остваримо на комплексу Виа4 који је Влада финансирала, где су спровели озбиљан корак који каже да аутор може да добија ~500 хиљада евра за израду идејног решења, што је за мене, ипак, нека врста преседана за спровођење конкурса. Али ови обични локални конкурси, да их тако назовем, јесу једноставно нешто што није обавезујуће за друштво, у смислу да ангажује пројектанта, што аутоматски значи да квалитет самог идејног решења по природи ствари опада. Помињали сте да каснију фазу пројектовања добије најјефтинији понуђач, који је без изузетка са мало искуства и без довољног пословног капацитета. И то је оно што мора јасно да се напише у изменама Закона о јавним набавкама. По мени, ова стратегија треба, такође, ево Ђорђе је представник Владе, ја сам представник Града, нас двојица морамо на та два нивоа власти да просто „прогурамо“, да буде документ који ће да буде усвојен и аутоматски обавеза за све друге како ће се понашати у том смислу.

Да се вратим на оно што сам почео, и отишао сам на другу тему, а тиче се одузимања лиценци.

Рецимо систем, неvezано од Београда, у целој Србији се мучи са роковима за издавање грађевинских дозвола. Има више разлога за тако нешто, али један од разлога који је мени упао у очи је да исти пројектант по 10 пута поднесе један документ. Питање је зашто он то уради? Рецимо, у 2/3 случајева је разлог тај што он покушава да доведе у ситуацију некога ко гледа његов предмет да нешто не види, јер га је инвеститор наговорио да максимизира капацитет неке парцеле, што врло често није у складу са Правилником о пројектовању Закона о планирању и изградњи и планским документом. То је потпуна бесмислица и тај пројектант аутоматски не заслужује да има лиценцу. Договорали смо се да се оформи тим, као што сам рекао, који ће да функционише по принципу неке базе, где ће сваки локални службеник у Зајечару, Београду или Новом Саду да пријави такво понашање пројектанта и да први пут то буде тумачено као грешка, па други пут, можда се два пута збунио, али да трећи пут то буде дефинисано као намера, и да му аутоматски Инжењерска комора Србије, а надамо се ускоро и комора архитеката Србије, одузме лиценцу па да не може да се бави овим послом.

На тај начин аутоматски имамо 50-60 посто мање захтева за издавање грађевинских дозвола по свим локалним самоуправама, што значи 50-60 посто брже издаваних грађевинских дозвола. Тек онда можемо да уђемо у ону зону где је Закон замислио да неко коме се поднесе захтев за дозволу нема ни потребу да гледа пројекат као нешто што он треба да цени. Он, у ствари, не мора да буде неко ко је стручан, него само треба да преброји да ли су сви прилози који су дефинисани Законом у тој свесци која је окачена на централни систем – ЦЕОП. На тај начин решавамо и проблем корупције код издавања дозволе и сличних малверзација. Без избацивања људског фактора у издавању дозвола, мислим на државну страну, напретка неће бити, а такође и ако ми, као струка, не кажемо да неки од нас не раде у складу са моралним принципима који се заснивају на свему што се овде учи током пет година. Сваки нелегални објекат је потписао архитекта. Сад замислите да смо усвојили ту Хипократову заклетву и да не желимо да потпишемо пројекат за озакоњење, јер је бесмислен архитектонски, то би променило стање у реалности. Када бисмо имали овај институт одузимања лиценци, онда би он, као суд части, могао да одузима лиценце не само због падања потпорног зида, него да та комисија, коју бира неко тело, може да утврди у амбијенту у коме се објекат налази, он не сме да постоји.

Учествовао сам у осам, девет жирија, и неколико пута је било радова који једноставно не заслужују другу награду. Жири се нађе пред избором, да ли да понови конкурс, или да једноставно додели другу награду. На пример, Ана Главички из Савеза критикује одлуку жирија да додели само другу награду на конкурс за хиподром. Тај пројекат је такав какав је, али није испунио захтеве који су били дефинисани. Он је вероватно архитектонски веома пристојан, али није нешто што одговара том простору, што ће ићи у реализацију. А када жири додели прву награду, он сугерише инвеститору да он треба 100 посто да стоји иза тога да тај пројекат иде у реализацију. Тако да, по мени, професоре, ових ваших седам критеријума апсолутно стоје, само је питање, можда, дефиниције сваког поглавља да би могло да буде део неког законског акта и то је то. Све зависи од нас самих. Волео бих да кажем, у вези са критиком инвеститора. Једноставно, држава не може бити инвеститор свега нити треба да буде. Приватни инвеститори, као свуда у свету, носе динамику развоја, њихов је новац и они наравно да имају права да се питају. Али, не у мери у којој је то данас пракса, морам признати, не само у Србији, него у читавом свету и Европи, када архитекта престаје да буде неко ко је пожељан у друштву. Ја морам једну кратку анегдоту да испричам, наше колеге, вероватно га већина вас зна, Небојше Мињевића, једног фантастичног архитекте. Путовао је са француским инвеститорима, негде у Алжиру, њих четворица су седели у колима и причали о једној инвестицији и после пола сата разговора Нера је рекао: „Добро, ја као архитекта ћу да представим тај пројекат“. Возач је укочио кола и рекао: „Немој случајно да си рекао да си архитекта, ми смо мислили да си ти нормалан човек, а сад као архитекта ти једноставно нећеш моћи да учествујеш у дијалогу око напретка тог пројекта“.

Оно што се дешава код нас јесте да архитектонска струка напредује, али потпуно ван система. То видим као нешто што је спонтано дешавање, а све зато што не може нигде да се прочита као обавеза доносиоца одлуке како да се понашају, шта морају да ураде, шта не смеју да ураде. Слажем се да, једноставно, морају да се дефинишу зоне које не могу да се спроводе без јавног архитектонско-урбанистичког конкурса. Принцип позивних конкурса, приватних инвеститора, јесте исто несретан, јер, у крајњој линији, инвеститор може да ради шта хоће, што је просто

бесмислено - јавни архитектонски конкурс је или обавезан или није. Ако све ово остане у овој сали или у преписци у мејловима и не добије печат Града Београда, или Новог Сада, или ког год града Републике Србије, остаје као тема за ћаскање, нешто што је неупотребљиво, односно, нико од нас од тога неће имати ништа, а простор ће бити „поједен“, хтели не хтели, нечим иза чега не би могла да стоји већина нас.

И само још једну ствар да поменем, а то је проблем едукације деце о основним правилима естетике града и било какве естетике. Покренули смо пројекат да деци до 11 година уведемо, бар на територији Београда, обавезну едукацију која се зове „Естетика у простору“, јер не доживљавају простор око себе својим и гледају у асафлт улица, а не у амбијент. Што аутоматски значи да је потпуно природно да у Београду имамо на 1 850 000 становника, веровали или не, 1.200.000 нелегалних интервенција, то јест готово сваки одрасли човек је у току свог живота нешто нелегално урадио. Оно што је најважније, по мени, и што је суштина јесте како ће то бити написано и презентовано доносиоцима одлука, да усвоје и то спроводе. Хвала.

Арх. Анђела Карабашевић | истраживач сарадник Универзитета у Београду - Архитектонског факултета

Ја се извињавам, само да се надовежем на ову тему што деца гледају доле, а не гледају у зграде. Па то је можда проблем због ових 15 вртића који су отишли директно у извођење, о којима је Гроздана говорила, односно то је утицај простора у којем деца одрастају.

Арх. Милош Гардашевић | архитекта из Пожаревца

Зовем се Милош Гардашевић, ја сам архитекта из Пожаревца и представник сам Удружења архитеката, урбаниста и планера из Пожаревца.

Мислим да је први, основни проблем архитеката оно о чему причамо већ 30 година – комора архитеката. Практично, пре оснивања Инжењерске коморе смо се трудили да оснујемо комору архитеката. До данас ништа није урађено да се оснује архитектонска комора. Мислим да је то први корак који морамо да направимо, да је то предуслов за све ове даље – за подизање квалитета архитектуре, за побољшање архитектонске праксе, јачање позиције архитекте у друштву и тако даље. Сви знамо и свесни смо тога колико је изгубила архитектонска струка зато што је услов за добијање лиценце школски програм, а не вештине које неко има. Тиме је архитектонска струка много изгубила. Изгубила је природно право које је просто дато архитекти у уговарању посла инвеститора. Све је то направила ова садашња Инжењерска комора. Ако се вратимо на почетак, доношењем Закона о архитектури који уређује права и обавезе архитеката и оснивањем архитектонске коморе, могу да се врате надлежности архитекте у процесу пројектовања. Ми имамо Удружење архитеката Србије које окупља највећи број архитеката у Србији. Мислим да нема потребе да архитекти сад појединачно покушавају да оснују некакве коморе, је л' тако? Ми имамо своје удружење матично и базично. Оно што ја знам јесте да се Удружење архитеката Србије годинама бави том тематиком, да не говорим да се бави законском регулативом, све је то познато. Уназад 20-30 година су људи који се баве тиме разговарали о томе и покушавали да наметну решење, али никада се није наишло на пристанак тренутне власти да уопште размотри предлоге. Значи, једина комора која је основана јесте Инжењерска комора и једини помак који је направљен је издвојена професија архитекте. То нама није довољно, ми немамо своју комору и ту је један од корена свих ових проблема. И зато мислим да би ова Национална архитектонска стратегија требало да врло озбиљно дефинише кораке: шта је то што би требало ми као архитекти да урадимо и на чему да инсистирамо, па чак можда и неке рокове ставити, ако је то могуће? Ево, ту је присутно и Министарство које вероватно жели да помогне, ту смо ми као струка, ту је Факултет као подршка, ту је наше удружење. Значи, сви ми заједно, архитекти у институцијама и слободни архитекти и удружења којих има неколико – би требало да дефинишемо ту националну стратегију. Мислим, врло јасно по корацима и у некој динамици. Ето, то сам хтео да кажем. Хвала вам.

Да захвалим колеги Гардашевићу, управо сам и ја то хтела да констатујем. Било би добро да сви некако фокусирамо своја излагања. Бојим се да ће нам овде промаћи нека постављена кључна питања. Конкурс јесте важан, зато смо га и издвојили у посебну, аутономну тему. Међутим, имамо још подтема које нисмо ни дотакли. Питање лиценцирања и питање коморе јесте под једном посебном темом, то се налази у тематској области питања професије и питања праксе. Значи, регулисање професије која подразумева и образовање и додатно оспособљавање и на крају лиценцирање или стицање овлашћења кроз одређени вид исправа које држава издаје. Оно што бих волела јесте да заиста међу нама не буде дезинформација, макар када је у питању закон и законски оквир – Закон о планирању и изградњи, какав такав, нам је оквир у коме ми делујемо, у коме делује наша пракса. Европска унија нам јесте наметнула одређене обавезе у оквиру Преговарачког поглавља 3, а оно се тиче регулисања професија за које држава прописује одређене услове за оспособљавање и лиценцирање у оквиру те професије. Архитектонска професија, у односу на све остале инжењерске професије које су уређене нашим Законом о планирању и изградњи, јесте једина професија која је у такозваном „аутоматском систему“ признавања. Шта то значи? То значи да је једина професија од седам професија – поред лекара, стоматолога, ветеринара, бабице... – која има тај „призвук“ јавног интереса. И као таква, једина има прописане услове / критеријуме образовања који морају бити похрањени или у курикулумима одређених високошколских установа, да би биле компетитивне када крене „европска размена људства.“ И као таква захтева, пре свега, оно што ми нисмо имали до сада у Закону, архитекту као једну издвојену професију од осталих инжењерских професија. Тај искорак који смо направили се односи управо на професионални назив лиценцирани архитекта који смо одвојили од лиценцираног инжењера, који може бити електро, машински и осталих техничких струка – одвајамо и лиценцираног архитекту-урбанисту. У вези са питањем удруживања, што је исто организовање, а што је исто тема ове тематске области регулисања професије архитекте, не постоје никакава условљавања. Премда, свакако би било добро и корисно да архитекте буду врло организоване, боље него што су сада. Замислите сада да крене „аутоматско признавање“ оних који нам долазе – ми врло често попуњавамо одређене обрасце и учествујемо у преговорима на нивоу шест економија Западног Балкана и ја заиста не знам ко би могао да преузме тај систем аутоматског признавања за архитекте, јер то је заиста један озбиљан посао који захтева и капацитете, и људство и знање. Била нам је обавеза да инкорпорирамо одредбе Директиве о признавању професионалних квалификација у сам Закон о планирању и изградњи, међутим, те одредбе ће ступити на снагу тек по приступању, дакле имају одложено дејство. Али оно што је за нас још важније, ови критеријуми оспособљавања се налазе већ у нашем законодавству у једном хоризонталном закону који је донело Министарство просвете, а то је Закон о регулисаним професијама. Међутим, и његова примена креће од неког тамо момента који је још увек недетерминисан. Хвала вам.

СЕСИЈА 2: ПОБОЉШАЊЕ АРХИТЕКТОНСКЕ ПРАКСЕ И ЈАЧАЊЕ ПОЗИЦИЈЕ ПРОФЕСИЈЕ У ДРУШТВУ

Модератор панела: арх. Иван Рашковић | редовни професор Универзитета у Београду - Архитектонског факултета

Поштоване колеге, започињемо другу сесију данашњег скупа: Побољшање архитектонске праксе и јачање позиције професија у друштву.

Кључна питања за дискусију:

Како регулисати стандарде квалитета пружања архитектонских услуга?

Какав би то био адекватан регулаторни оквир за архитектонско пројектовање и урбанистичко планирање, пројектовање?

Како ојачати улоге архитекте и архитектке-урбанисте у систему планирања и изградње и обезбедити позицију у процесу доношења одлука?

Какав значај у овом смислу могу имати професионалне организације и удружења, Комора ?

Учесници ове сесије су академик и архитекта Бранислав Митровић, архитекта Милан Ђурић који је, нажалост, болестан и није могао доћи па ћемо га ми, колега Марко Стојчић и ја заменити, колега Предраг Милутиновић, колегиница Ања Ивана Милић и колегиница Марица Мијаиловић, председница Инжењерске коморе Србије.

Професоре, изволите!

СЕСИЈА 02 ПОБОЉШАЊЕ АРХИТЕКТОНСКЕ ПРАКСЕ И ЈАЧАЊЕ ПОЗИЦИЈЕ ПРОФЕСИЈЕ У ДРУШТВУ

12.30 - 14.00

Панелисти

Арх. Бранислав Митровић | редовни члан САНУ, професор Emeritus Универзитета у Београду - Архитектонског факултета

Арх. Милан Ђурић | ванредни професор Департамана за архитектуру Универзитета у Београду - Архитектонског факултета, Председник Удружења архитеката Србије

Арх. Предраг Милутиновић | MAPA Architects

Арх. Ања Ивана Милић | Arhi.pro

Арх. Марица Мијаиловић | Председница Инжењерске коморе Србије

Кључна питања за дискусију

Како регулисати **стандарде** квалитета пружања **архитектонских услуга**?

Какав би то био адекватан **регулаторни оквир** за архитектонско пројектовање и урбанистичко планирање/пројектовање?

Како ојачати **улоге архитекте** и **архитекте урбанисте** у систему планирања и изградње, и обезбедити позицију у процесу доношења одлука?

Какав значај у овом смислу могу имати **професионалне организације** и **удружења, комора**?

Излагања панелиста Сесије 2.

Арх. Бранислав Митровић | редовни члан САНУ, професор Emeritus Универзитета у Београду - Архитектонског факултета

Добар дан, хвала домаћинима на позиву. Драго ми је да видим колеге које су заинтересоване. Надам се да ће та наша заинтересованост, ваљда, са овог места, као неки кругови у води, да се развије и да утиче даље на друштво.

Ово моје обраћање сам насловио као архитектонска култура и професионална одговорност. Пре свега желим да истакнем колико сматрам да је важно што се појавила политичка воља и подстицај за израду једне овакве стратегије. Искрено се надам, премда не без сумње, да се са иницијативом за увођење архитектонске политике није већ закаснило, јер имајући у виду интензитет деградације урбаног простора којим смо сведочили протеклих година, велико је питање постоји ли реална шанса за опоравак и очување идентитета наших градова. У данашњем времену, а поготову у нашој транзиционој средини, где су инвеститорска прекорачења несамерљива у односу на друштва са изграђеним механизмима заштите јавног и националног добра у односу на интересе приватног капитала, изгубили су се универзални критеријуми за утврђивање архитектонске вредности неког објекта. Парадигме које су у прошлом веку подразумевале стилску доследност и интегритет пројектантског процеса, престале су да постоје као вид дисциплинарног консензуса, тако да архитектонски ниво зависи искључиво од појединачног капацитета пројектанта који истовремено сноси потпуно одговорност за успех или неуспех свог пројекта. Такво опште професионално стање отвара неограничене хоризонте за манипулацију инвеститорских група које поседују реалну моћ, али не и право да одлучују о судбини градова. Препознавање културолошке димензије архитектуре наведено је као један од основних циљева стратегије, па бих желео да нагласим да је то, такође, и примарни услов за опстанак архитектонске праксе, што важи и за саму институцију града као модела друштвеног окупљања око јединственог културног језгра, јер ако би требало да дефинишем град у функцији архитектуре, рекао бих да он представља културну целину која центру даје способност да организује шири или ужи део територије и остварује се у садејству са његовим корисницима. Целовитост урбаног система последица је његове историје која показује да се архитектура не може ограничити само на дизајн грађевина или практиковати одвојено од иманентних конструктивних техника помоћу којих се ствара и организује друштвеноисторијски ентитет града. Архитектура је самостална струка, али је истовремено саставни део израза целокупног културног система, због чега је њена одговорност и институционални задатак управљање урбаним преображајима зарад успостављања континуитета културе. Зато се феномени архитектуре града и културе преклапају у пракси и не постоје један независно од другог. Грађевине без културолошке и урбанистичке димензије не могу се сматрати архитектуром, већ представљају пуку изградњу, а њихово беспримерно нагомилавање, резултат је непотпуних планова какви иду наруку искључиво инвеститорској изградњи или грађевинским инвестицијама. Ако су у граду зграде репрезентативне, оне без изузетка оличавају друштвену и политичку стварност, а губитак контроле над овим трендом у урбаном простору ствара екстреме који чине видљивим све недостатке и противречности друштва.

У овом излагању покушао сам да сажмем и фокусирам са једне стране проблем архитектонске праксе, а са друге статус струке у друштву чија се исходишта најдиректније огледају у прекиду и поразу архитектонске културе прошлости те консеквентном губитку градског простора као интегративне и свеобухватне димензије друштвеног живота. Читав низ видљивих архитектонских прекорачења која доприносе нарушавању историјске целовитости града, спада у проблематику професионалног отуђења од праксе. У колоквијалном језику, па и у савременом стручном жаргону, појам праксе који је представљао синоним за аутономну делатност поистовећује се са дизајном и производњом, али искључује функцију дела. Компјутерско моделовање кроз две деценије променило је тежиште архитектонског пројекта од просторне структуре према ефекту, или од конструкције према интеграцији, релативизујући квалитетна својства грађевина на нивоу апстракције од стварности. Престиж диктира сива еминенција којој припадају

заводљивост, сензационалност, димензије и интензитет, а апсолутни карактер модела, идући наруку комерцијалном укусу, удаљава свест о релацији архитектуре са окружењем као месту пројектовања, екстензији транспоновања њене културноисторијске урбанистичке димензије. Недоследност разлике између архитектуре и инвеститорских реализација, које се сувише често представљају као архитектура, произилази из чињенице да је простор постао случајни остатак, а не више тема или циљ пројектантског ангажмана. Такав појавни статус и ексклузивистички карактер нових пројеката, чији се опсег креће од урбанистичких интерполација и реконструкција до читавих мастер планова, допринео је да, иначе, мукотрпни однос између старих и нових делова града прерасте у нетрпељивост и одбацивање, уместо кохабитацију и прожимање. Једну противуречност би требало избећи по сваку цену, а то је да на подручјима од историјског и културног интереса, који би ради опште добити требало изузети из појединачног добитка, инвеститори и даље раде шта хоће, при чему су им једина препрека недоречени грађевински пропусти, евентуално и закаснеле забране конзерваторских завода или могуће грађанско противљење, протести као некад изгледно једини вид корективног фактора. Ако говорим из искуства политичке грешке ове категорије, па онда техничке грешке архитеката неминовно условљавају дестабилизације или чак трајно нарушавање визуелне структуре градског простора који нестаје као кохезивни ентитет.

Криза која наступа услед неконтролисаних предузетничких манипулација узрок је тврдокорних деформација урбаног ткива које су непоправљиве, а како урбани систем упркос негативним трендовима опстаје као историјска целина, судбину наметнутог раста трпи читава култура, а не само заузете територије. Иако је сасвим неизвесно како ће се овај процес прекинути или уобличити, у Београду тренутно стање којим доминирају недовршени блокови у перспективи некадашњих визуела и у којем су из већине тачака историјског центра видљиве диспропорционалне масе конструкција што производе осећај дистопије, разградње и дезинтеграције уместо прогреса, као и атмосферу прекида културе у којој су струковни мотиви изневерени и неизвесни. Присуство парадокса најбоље илуструју рушевине Добровићевог генералштаба, ратних остатака објекта који је дефинисао физиономију Немањине улице у истом погледу са монументалним симболима новог урбанистичког поретка на Савском тргу, укључујући некадашњу станицу, зграду деградирану до сценографије иза које се уздиже безоблична фигура Београда на води. Запуштено или руинирано стање културноисторијског споменика делује понижавајуће у поређењу са количином реализације нових инвестиција која далеко превазилази сваку разумну производњу, али такође и узнемирују својом ирационалношћу. Пројекат Калемегданске гондоле заједно са резиденцијално-стамбеним комплексом „К дистрикта“ који се наслања на границу заштићене зоне тврђаве показује неумереност предузетничке градње, која доводи у опасности и прети да и фактички заузме не само најважнији симбол Београда, већ и највеће национално благо споменика светске баштине. Она је већ осујетила све историјске видике Београда одуарајући ниском нивоом дизајна, а високо густином и спратношћу, од панорамски артикулисаног контекста у позадини. Инвеститорска градња нема културноисторијску ни урбанистичку вредност архитектонског облика па, самим тим, ни потенцијал да оствари контекстуалне релације и размену са окружењем, тако да се не може сматрати архитектуром нити се може унапредити, јер је противречна градској функцији и суштини. Пресудна разлика између грађевинске шпекулације и архитектуре јесте у томе што прва заузима просторе, а друга их трансформише. Побољшање архитектонске праксе је могуће путем препознавања, дефинисања и успостављања параметара на свим нивоима архитектуре, за све зоне јавног интереса где је основно настојање професије да прекине тренд злоћудног раста и врати га у нормални ритам целовите егзистенције. Неопходно је у оквиру архитектуре створити простор јавности и унапредити услове за редовну комуникацију између струковних удружења и грађана како би се заједничким снагама установиле истинске могућности за реконструкцију и изградњу урбаног простора у складу са потребама људи.

Позиција професије у друштву зависи од функционисања везе између архитектуре и урбанизма, тако да је превазилажење њихове институционалне поделе један од главних услова подизања нивоа архитектонске културе. Одвајање урбанизма од архитектуре, након модернизма, одговарало је глобалној политичкој економији и преображају индустријског друштва у постиндустријску културу, чији је индивидуалистички тренд означавао крај колективизма претходне епохе. У тој категорији функционисало је осамостаљивање планирања од пројектовања и обрнуто, 40

али последице тог тренда, где урбанизам и архитектура формирају сопствене методологије, јесу у првом случају удаљавање урбанизма ка организационој и егзекутивној дисциплини прикупљања података, баратања статистикама и процедурама које се заснивају искључиво на анализама постојеће ситуације и самим тим се задржава у историјским границама стварности. Другим речима, урбанистичко планирање се заснива на ситуацији каква јесте, а не на визији о трансформацији друштва или новом облику простора. Архитектонски дизајн се, са друге стране, удаљио од простора какав јесте. То не значи да планери нису били приморани да пројектују, а архитекте да анализирају постојећу ситуацију, управо да би се пројекција сместила у реално стање и да не би било одвојено од света. Недостатак пројектантске технике допринео је да урбанистичка позиција не поседује механизам идентификације недостатка архитектонских потенцијала у оквирима инвеститорске градње, ограничене на низ цифара у прорачуну без икаквог односа према култури града. Предузетнички капацитети у борби за профит ангажују сва могућа средства како би заобишли, укинули или изиграли свакако непотпуне урбанистичке планове, док, са друге стране, урбанизам у својој ригидној поставци ограничава архитектуру тамо где не треба, онемогућавајући да адекватно испуни све капацитете простора, а можда дозвољава инвеститорима да погазе све реалне параметре у погледу заузимања тог истог простора. Потребе које треба да задовољи свако урбанистичко решење су комплексне, јер треба да на разним нивоима артикулишу различите друштвене функције. Док се схватају објективно, те функције су неповезане и противуречне, тако да се могу ускладити једино кроз компромис, али на столу урбанисте свака од њих се своди на просторне вредности и само у јединственој просторној замисли оне налазе заједничког именоватеља. Сигуран сам да је први услов за јачање позиције струке у друштву политизација пројектантских техника и методологије, како би менаџмент и контролу над урбаним развојем преузела струка која је једина технички оспособљена за проблеме града. Ово је текст који сам ја написао инспирисан Владином позивом и, у ствари, да не би утонуо у литерарност, ја сам некако издвојио неке основне параметре и неке критеријуме за које мислим да су неопходни да бисмо ми функционисали као професија и као средина. Ту бих почео и ослонио се на Миланову тезу – образовање.

Мислим да је образовање и континуално усавршавање неопходно због свега онога што се дешава кад нове младе колеге изађу са овог места, због компјутеризације и преко ових дугмади одвајања од стварности. У мом образовању, нашем образовању, та релација глава-рука је била некако најбржа и најблаготворнија у реализацији онога што смо хтели да презентирамо као своје знање, свој потенцијал и архитектонско умеће. Бојим се да се ту губи нека реалност, јер некако овај рачунар, колико год има предности, постаје и на неки начин и ограничавајући. Мислим, као кад би овај микрофон мени данас био пресудан, ја бих се можда мало спотицао у речима пред вама. Кад га елиминишем, мени је много лакше да комуницирам и чини ми се да је то случај и са овим екраном, према коме морамо да имамо критички однос. Дакле, синтеза архитектонско-техничких и хуманистичких знања је веома важна за образовни профил. Чини ми се да је „болоња“ нама потребна да се прикључимо на све токове које који нам се намећу, али исто тако мислим да је веома значајно да задржимо ону „боју“ школе коју, нажалост, губимо, кад говоримо о млађима. Можда моја генерација и још неколико иза памте ту школу са Пером Крстићем, са Анагностијем, са инжењерским аспектом какав је, још на срећу, задржао ЕТН у Цириху. Дакле, без тога базичног инжењерског знања све ово друго је мало површно и остаје на површини воде и води ка илузији на екрану.

Вратићу се још и на конкурс. Ја морам да кажем да су конкурси обележили мој живот и да бих ја, вероватно, био архитектонски на сасвим другом крају да није та перманентна провера на конкурсним утакмицама. Наравно да би конкурс био исправан, да би био функционалан и да би имао свој циљ, пре свега, важан је жири. Чини ми се да ту ми имамо понекад мало проблема и причам са младим генерацијама које помало већ и одустају. Знате како, мени је лако да радим конкурс, то је моја одговорност, то је мој радикални или конзервативни приступ, али кад седим у жирију обавезан сам да страшно објективизирам позицију и да са великом пажњом не понизим нечији рад. Дакле, то је оно што је на конкурсима веома значајно, не смемо понизити нечији рад, не смемо понизити архитектуру. Дакле, ово је мало и нама самима, овај, упућена критика и друштву архитеката. Мислим да за одређене позиције треба бирати људе и ауторитете који апсолутно имају кредибилитет да стану, да не калкулишу, да се рођачки и „да не кажем, пријатељски понашају, јер тиме једино можемо бранити архитектуру и ту племениту институцију

конкурса које сви ми волимо и којима се, на неки начин, клањамо.

Онда је ту јавни интерес архитектуре, критеријуми, друштвени статус архитекте, видљивост у друштву. Ми нисмо видљиви у друштву, али не можемо да кривимо оне који нас не виде, била то политика, или инвеститори, или примитивни инвеститори, морамо и то да кажемо, јер ми никад нисмо имали лошији културолошки профил инвеститора него што се то сада дешава. Ја сам имао веома напорне инвеститоре као што је војска Југославије, ЈНА. Морам да вам кажем, комуникација са њима је као да смо улазили у неку институцију културе где су наше колеге врло коректно, са аргументима ограничења која нормално постоје у одређеним структурама и пројектантским обавезама, дебатовале и разговарале са друге стране. То ми данас немамо. Ми смо криви помало, људи. Ми смо криви. Па мало смо ми криви и што не постоји инжењерска комора. Инжењерска комора не постоји! Министарство које нам диктира шта ћемо да радимо! Ми смо се погубили. Марко је помињао тих 280 несретних потписа. Па и они би били важни да покажемо да постоји архитектонска струка и кредибилитет који брани образ струке. Ми то нисмо успели да урадимо. Није нам исто тако то министарство комору одузело. Ја морам тако да кажем, зато што су у комори постојали људи чији су интереси били изнад наших заједничких интереса. Морам и о томе да говорим. Дакле, проблеми излазе из нас, нису само проблеми тамо иза границе. Према томе, ауторска права, па то је минимум онога што морамо да бранимо, али уз ауторска права постоје и одговорности, заштита тих права, постоје лиценце које нико није одузео никад никоме. Постоје лиценце за дампинг цене.

Пазите, увек се чувам да не говорим о новцу, а, нажалост, то ме коштало целог живота. Не могу да очекујем од младих генерација, у једном крајње комерцијализованом друштву, да одлазе да раде код архитеката као што сам ја одлазио код Иве Антића или Уроша Мартиновића, тежећи само да нешто научим. Можда сам имао бекграунд у фамилији, или такву друштвену ситуацију, али ми данас живимо у једном испошћеном свету у коме млади људи гледају или да побегну или како да се позиционирају у овој средини, а ми са друге стране, ја као аутор или као оснивач једног бироа, ја морам да размишљам да ли ћу следећих годину дана имати могућност да младе људе окупим и да бар до минимума достојанства покријем њихово бављење нечим што је и део узајамне комуникације, део резултате наше заједничке, део заједничког рада и њиховог узрастања уз евентуално неки ауторитет који можда имам или немам. Дакле, то су све проблеми – ако ми не можемо да обезбедимо минимум функционисања једног малог ентитета који се зове биро, архитектонски биро, да бисмо могли даље развијати целу ту причу са комуникацијом са младим људима, са задржавањем младих људи у овој средини, са неким другим „Београдом на води“ у коме ће млади људи учествовати, евентуално са ове друге стране реке. Ако то не обезбедимо, ми нећемо моћи да одржимо наше архитектонско бивствовање, а у томе је опет, нажалост, кључна цена рада. Имамо бирое које имају дампинг цене и онда имамо проблем. Мислим да је проблем етике и моралне одговорности међу нама – унутрашње професионалне кохезије. Људи, ми немамо садејство и саучесништво међусобно. Ми немамо међусобно поштовање. Ми смо сујетна професија. Ми смо понекад јадни. Извините што морам, намерно то говорим, хоћу да будем отворен. Немам разлога да правим никакве компромисе. Дакле, мора то неко да каже, а у суштини тога је и енергија, и добра хемија, и професионална солидарност и помоћ узајамна, да бисмо заједно успели. Ми нећемо моћи да направимо помак у овој архитектонској средини, ако се не здружимо, ми једино тако можемо да останемо. Али ми тога немамо, зато што се то разбија на наше приватне интересе. Господе, сви се ми погледајмо мало, да видимо где смо ми појединачно и коју етику гајимо. Која је етика међу нама и које су наше афирмације туђег успеха? Можда сам претерао, али морао сам то да испричам.

Арх. Марица Мијајловић | председница Инжењерске коморе Србије

Драге колеге и колегинице, велика ми је част што сам овде данас. Све време размишљам, док трају ови панели, како сам 90-их година седела са друге стране, негде отприлике увек на истом месту. Тако су ме и професори памтили. А сад ми је драго да са својим професорима овде стојим и дискутујемо о врло важним стварима.

Пре дужег времена ми смо започели ову стратегију, а као део и члан Радне групе кажем да смо напорно и предано радили, али овакви сусрети као што је данас, овакве дискусије и те како су важне за завршетак овог документа који треба да буде изузетно квалитетан и применљив. Ја се увек фокусирам на то да се држимо теме, да се држимо сатнице. Ја ћу се такође држати сатнице. Могу да искочим само ако буде било ваших питања да одговорим, јер просто морамо квалитетно да завршимо данашњи сусрет и да закључимо и, наравно, то уградимо у документ.

Оно што морам да истакнем, јер видим да се неколико пута већ помиње Инжењерска комора Србије, а ја неко ко је заступа, то јест као председница Скупштине Инжењерске коморе сам дужна да вам појасним, јер можда нисте ни упућени у неке детаље, а то је да је организација Инжењерске коморе сада заснована на шест секција, на архитекте, грађевинце, машинце, електро планере и остале струке, да имамо 10 регионалних центара на територији читаве Србије, да су сви центри реконструисани, опремљени, купљени, у власништву, као што је и центар у Београду, да је Комора изузетно стабилна и да имамо добру сарадњу са Министарством. Професор је све објаснио зашто смо дошли до тог стања. Дошли смо захваљујући углавном себи и то треба да прихватимо, јер једном кад дефинишемо шта је проблем дефинисаћемо и начин како ћемо решити тај проблем. Имамо одличну сарадњу са Министарством, али имамо и велику жељу да будемо самостални у наредном периоду, да докажемо и покажемо Министарству да можемо да будемо самостални, да не морамо да будемо, да кажем, можда и терет Министарству. Оно има својих послова и обавеза и негде Комора треба да покаже и докаже да може самостално да ради добро и квалитетно, искључиво у интересу струке, јер мислим да смо због тога овде, и да то треба да буде уграђено у сва документа, онда ћемо имати и бољу будућност, за ове младе људе, за које ми је и те како драго што седе у амфитеатру, они треба да наставе да раде и граде.

Малопре смо поменули институт конкурса. Јесте, слажем се у потпуности са излагачима и нећу се понављати. Комора је учествовала у јавном конкурс у Прибоју за јавни простор за њихов централни градски трг. Одлично смо радили. Ми смо заједно са колегама са Факултета који су радили са нама и показали и доказали како то треба да се ради. Нисмо ми писали законе. Наравно, ми смо сви под Законом о планирању и изградњи и морамо да га спроводимо, треба да га спроводимо и дужни смо. Исто тако, нисмо писали ни Закон о јавним набавкама. Као неко ко води јавно предузеће у Краљеву и ко је у својој ранијој каријери био и део приватног сектора, морам да кажем да постоји обавеза да се постављају критеријуми, па ако треба да то буде критеријум – нека то буде конкурс. Није баш тачно да то раде само правници, јер у сваком локалом јавном предузећу они питају нас, као техничка лица, шта да ставе као критеријум. Значи, само је битно да постоји добра сарадња свих нас, како на локалном тако и на савезном нивоу. Оно што увек хоћу да истакнем јесте да је струка неприкосновена. Струка је нешто што је у бити свега, али оно што морам да кажем, слушајући данас све вас, нисмо више тако храбри. Некада смо били стручни и храбри као професори који су били овде за овом говорницом и који ће бити за овом говорницом, говоре слободно не размишљајући о себи и да ли ће се неком замерити. Истина је увек једна и морамо да је кажемо.

Значи, ако нисмо довољно ангажовани, ко је крив? Па, опет ми. Имамо простор Инжењерске коморе Србије који је организован за чланове Коморе, имамо Закон који морамо да поштујемо, имамо Централни регистар који по закону морамо да проверавамо. Тачно је, имамо и бирое са дампинг ценама, али дешава се да стигну пројекти и локални службеник који треба да изда грађевинску дозволу не провери да ли се тај наш колега налази у централном регистру. Чим се не налази у централном регистру, он нема ни осећаја професионалне одговорности, он нема полису. Јер сутра, када настане нека штета, ко ће то надоместити? Сви морамо да будемо првенствено стручни, онолико колико можемо, а онда морамо да будемо одговорни, да будемо свесни да ћемо претрпети неке казне уколико то не будемо. Није у реду да неко свој квалитетан изузетан рад угради у пројекат и да не може да га наплати по адекватној цени, него га да по некој нижој цени зато што се појави ту неко ко је „ташна - машна“ и ко нешто уради, спакује материјал да то изгледа као неки пројекат, а кад треба да уђе у реализацију – све можете, само не може да реализујете. Значи, морамо да се трудимо и стварно водимо нечим. Оно што се Комора труди, а то зна професор Кековић, и то ће негде у наредном периоду бити урађено, то је минимални препоручени ценовник за све инжењерске услуге.

Ми знамо да по закону не можемо да дамо обавезујући ценовник, јер то просто закон не

дозвољава, али минимални можемо. Ту долази на ред она, што каже професор, наша сујета, да ли ћемо се ми сад сви држати тога? Ако се друге струке, као адвокатска, држе тога, зашто се не бисмо држали ми? Ако се сви будемо држали, па неко ће морати тражити наше услуге, да ли у приватном, у јавном сектору, бироима, јавним предузећима, па ћемо се држати тога. Морамо сами себе да подигнемо. Инжењерска комора Србије даје вам одличан простор, значи, имате све. Ако немамо довољно разумевања доносиоца одлука, па дајте да искористимо центре Инжењерске коморе Србије да организујемо сусрете, и предавања, и разговоре, и панеле и дискусије са истим тим људима који раде у свим овим локалним срединама и који, претпостављам, желе најбоље све локалним срединама. Дајте, покажите, укажите, предложите, покажите пример како изгледа када се један јавни простор уради на начин да се спроведе конкурс и на крају изгради из свих истих средстава наших буџетских и како то изгледа када то дође „ташна - машна“ и донесе неки као пројекат који не личи ни на шта. Он не сме ни да се прихвати. Такав документ не може да се прихвати! Наше колеге које немају активан статус у Централном регистру инжењера, а појаве се са таквим пројектом, морају бити санкционисани... јер онда сви они други који су редовни, не могу да се држе квалитета.

Моја дужност и обавеза, жеља и воља јесте да браним Инжењерску комору Србије. Ја се негде ни у животу никад не окрећем уназад, јер просто ако се стално окрећете, никад не видите куда идете, али дајте све од себе и ми сви овде, поготово ови млади људи... да им дамо основ, да им дамо темељ могућности, све остало је како у организацији наших струковних организација, у овом случају Инжењерске коморе Србије, тако, између осталог, и у законодавству и у изради оваквих докумената који ће дати добар основ. Ево, ту је наша колегиница Ратка Чолић, она зна да смо ми у Краљеву радили својевремено пилот-пројекат за стратегију интегралног урбаног развоја централне зоне, па је то негде иницирало израду стратегије урбаног развоја, то јест интегралног урбаног развоја Републике Србије и сада колегиница код нас у Краљеву ради исто пројекат на основу те стратегије. Сада видимо колико тога може да се уведе, да се сажме једно с другим, и на крају видећете тај ефекат у нашим локалним самоуправама, не само у граду Београду као главном, него у свих осталих 157 локалних самоуправа. Онда, када се овако негде сретнемо видимо да нас повезује струка, а не нешто друго, и да престанемо да се стално жалимо, јер просто кад се стално жалимо, нигде нема простора да напредујемо. Оно што могу да ставим на располагање, што је у мојој моћи и ингеренцији, то је Инжењерска комора Србије са свим својим капацитетима, просторима, опремом, да се овакав један документ презентује сутра у свим локалним самоуправама, то јест њиховим центрима, па све локалне самоуправе могу да буду упознате са документом, па да евентуално дају неке своје сугестије на израду овог документа који ће нам тако бити основа. Ништа немам против, стварно, да ако мислите да архитекте треба да имају комору, па нека имају. Ако мислите да сви појединачно треба да имају, па удружите се. Значи, сви ћемо радити, имати простора, не гледајте у туђе двориште, као на пример: „Нешто се десило тамо, па ја бих боље урадила“. Па урадите. Ко год мисли да може, уме и треба, увек има основа за то. Захваљујем.

Арх. Предраг Милутиновић | MAPA Architects

Пре свега, захваљујем колегама које су организовале овај скуп. Хвала Министарству и осталим административним службама које су започеле Националну архитектонску стратегију и хвала Архитектонском факултету, одакле све и почиње, како се већина говорника сагласила. Драго ми је да смо у оваквом друштву данас и хвала вам на прилици да нешто кажем, ако то допринесе ономе што би можда струку променило.

Сви ми, када почнемо да причамо о архитектури, причамо о ономе шта је архитектура између емоција, очекивања и интереса. И не можемо да не будемо емотивни у свему томе, као што је говорио професор Лојаница и оно што је, на крају, говорио и професор Митровић. Друштво и околности нас терају и уче да се мењамо, а практично интереси и очекивања су опште ствари, а ми имамо емоцију као неку појединачну и само нашу. Како сам ја покушао нешто литерарно мало да савладам и да вам се обратим на неки други начин, а замољен сам да не узурпирам

говорницу, ја ћу само рећи да већина ствари које су се отвориле данас као теме, не могу данас ни да се закључе. Оно што је отворено, очигледно је да ће резултирати тиме да ће се практично формирати фокус групе на којима ће се разговарати мало више о професији. Причало се о удружењима, причамо о конкурсима, о свему томе појединачно бих и ја волео да кажем понешто, мада немамо времена за све то. Осврнућу се на ових неколико питања које сте ви поставили врло лепо и сажето за ову сесију и покушаћу да само кроз неке таксативне наводе, да не бих сад задржавао говорницу, прођем кроз та питања. Једно од кључних питања јесте како регулисати стандарде квалитета пружених архитектонских услуга

Наравно да то треба да крене од ове установе, од Факултета. Помињана је „болоња“ и помињано је и то како се овај факултет трансформисао у једном тренутку, мада је он и даље задржао све оно што се тиче инжењерских делатности и односа према струци, према размишљању о простору. Сведоци смо да се све више у данашње време одступа од онога приступа који је био „форма и функција, форма прати функцију“, коју смо ми изучавали раније на факултету. Ја припадам старијој генерацији студената која је имала ону везу од мисли преко руке, оловке до папира и оног што нас је касније затекло, а то је прелазак из чисто аналогне у дигиталну сферу. Али хоћу да кажем, пошто долазим из праксе, да се ипак све више увиђа да мора и на самом факултету много тога да се учи о ономе што смо и причали овде, о законској регулативи и практичним знањима. Студенти би морали да изађу са неким основним практичним знањима, а да није то само сензација архитектуре, да то није само димензија естетике. Они морају да имају неку извесну информисаност о свему што се догађа и то не само из литературе и са интернет страница, медија, већ и од колега који долазе из праксе. То можемо видети и кроз праксу и можемо видети кроз начин којим приступају конкурсима: људи више причају о естетици него о елементима и аспектима који су везани за правила, процедуре, прописе, што је, хтели ми то или не, ипак део наше струке. Архитектура није само дизајн, већ је архитектура и наука, и дизајн, и инжењерство и, ако хоћете на крају, ова регулатива о којој причамо. Треба водити рачуна да не уђемо у те трендовске и привремене ствари, већ треба размишљати о архитектури као једној делатности, једној дисциплини која је маратонска и она је нешто што се практично никада не завршава.

Регулисање стандарда квалитета пружених услуга би требало почети доношењем неких применљивих прописа о минималним ценама пројектовања које су сви поменули, а ја сада само помињем и ниво документације који је у складу са тим ценама, као и механизмима провере квалитета те документације. Као што је, ево, колегиница из Инжењерске коморе рекла, очигледно постоје делови документације који се могу добити у одређеним категоризацијама квалитета. Врло је важно и сузбијање корупције. Али, сузбијање корупције и тај однос: шта је нацртано, како је нацртано, како је касније озакончено, не треба да буде само прича везана за улогу архитеката и односу архитеката према моралу, и према струци, већ и о томе да то треба и те како казнити. Свакако то треба јавно да се каже, и да се јасно зна шта ће се десити свим тим бироима у систему корупције, повезаним са нелојалном конкуренцијом. Честа је појава, сведочимо сви томе, на позицији Београда, али и целе Србије, да одређени бирои могу добити дозволе у одређено време, што значи да су сви други одмах дисквалификовани, без обзира на то да ли је та архитектура права, добра и да ли је одговор тог архитекте на тај простор довољно добар. Управо архитектура користи просторне ресурсе који су врло често непоновљиви, а то значи да можемо да их употребимо, али и да их трајно упропастимо. Тако се догађа да та инвеститорска градња о којој смо већ причали и која се и даље наставља.

Колеге су лепо говориле о озакончењу које можда и треба да дође у први план, да се озаконе сви ти нелегални објекти и да се све то што се дешава заврши. Ми имамо ситуацију да се граде нови објекти који када се заврше, онда се покрећу озакончења онога што ће се надоградити и то сада додатно мења профил једне улице. Ја сам раније од наших еминентних професора овде учио како да направимо репер у простору и како да направимо неку линију од које ће се пратити нека регулација у простору, али више као резултанта, а не као могућност да се она надогради и да иде даље. Врачар и Дорћол су типични примери свега тога што нам се догађа, управо са тим озакончењем, повећањем додатних квадрата, који су невероватно коштали. Логично би било да имамо драконске казне које могу да се слију у, на пример, наше организације и да поспеше развој и едукацију архитеката. И онда је опет то питање ко то ради, оно што је Марко започео

о тим нашим колегама који ће то потписати и пустити да се реализује, о нашим колегама које раде у Секретаријату, које смо врло често неправедно доживљавали као некога ко можда није успео у струци. Те наше колеге у администрацији за издавање дозвола ће свакако тумачити неки пројекат и одлуке ће зависити од њихове посвећености и тумачења регулативе. Желим да овим нагласим да је суживот струке јако важан и важна је солидарност и разумевање колега и дељење. Имао сам скоро прилику да разговарам са колегама на неком панелу, па смо причали о томе да смо некада имали велики број појединаца архитеката пројектаната. Они су били уважавани као личности и кад они нешто кажу, када они нешто ураде или када они нешто представе, онда седнете па размислите зашто је то тако речено и да нађете многе одговоре, да се запитате и инспиришете, као из ових мини експозеа које смо чули данас о принципима архитектуре и о томе чиме треба да се бавимо.

Данас ми имамо другачију организованост. Данас сви идемо према светским стандардима корпоративних организовања, компанија које се баве менаџментом процеса, што је добра тенденција и то је поље из ког сам ја дошао. Ја сам дуго година радио у корпорацији покушавајући да радим онако како ми је налагала моја струка или та нека наша „заклетва“ овде. Мислим да сам у том периоду и раду доста допринео у евалуирању и подизању квалитета, многе награде добијене су за те корпоративне пројекте. Желим да кажем да је јако важно да сви схватимо значај тог међусобног односа, размене и поштовање и да схватимо да је важно јединство струке. Помињали смо малопре адвокате, таксисте и друге неке професије... Код нас је тема да уколико не можемо кроз једну стручну организацију нешто да урадимо, онда се организујемо посебно па се праве нове организације, а онда те опет нове организације удружују. Ја сам често у расправи са колегама овде и са неким колегама које су и организатори овог скупа и питам се зашто нам се то догађа. Марко је малопре поменуо и те потписе и сви смо били сведоци тога. На пример, има доста организација архитеката и доста организација у настајању. Међутим, нико се не бави оснаживањем Удружења архитеката Србије – УАС, као матичне организације. Ми нисмо поменули, на пример, и УЛУПУДС има архитектонску секцију, која је исто значајна због својих чланова.

Важно питање јесте и квалитет техничке документације, да дође до тог нивоа да неизоставно прође све те основне критеријуме почев од естетике, регулативе и свега осталог па и до моралног кодекса архитеката. Треба да се поведе рачуна и о техничкој контроли, која је постала код нас више формална него суштинска контрола. У Црној Гори, на пример, у последње време, изузетно се високо вреднује техничка контрола, зато што се пребацује један велики део одговорности. Нису то само потписи, него и други начин: контрола се не мора вршити само кроз то да ли је техничка документација добра, него истовремено и да ли та архитектура одговара. Сведоци смо да је врло често струка оптерећена успутним обавезама администрирања и тај квалитет зависи од много фактора. Поменули смо и софтвере (ја овако набацујем све да бих био што бржи у свом излагању и нећу пратити неки ред који сам имао), причамо и о начину на који ћемо радити пројекте. Ви имате у пракси разне дисквалификације које зависе од тога да ли имате одређене програме, како се расписују конкурси. Онда сам ја питао једну конкурсну комисију, пошто нам траже све те анимације, да ли је услов да сви имамо легалне програме. Све те ствари које се данас траже у савременом добу, како рече професор Митровић, утичу да имамо „сензацију“ архитектуре која се дешава тако што све то морамо да платимо и будемо условљени. Приликом предаје конкурсних решења ви морате да направите анимацију од 60 секунди. Та анимација мора да постоји, а мора да буде и фантастична да би први утисак био одличан. Зато је питање и ко седи у жиријима и ко ће практично да структурира ту одлуку и на који начин. Ја сам био учесник жирија и могу да кажем, малопре је колегиница Гроздана започела са колегиницом око тога, да сам видео принципијелну борбу већине људи и вођење рачуна о томе да треба да победи архитектура, а друго је питање да ли смо надгласани, да ли нас има довољно и какав је тренутак. Врло често распис конкурса је погрешан, или недовољно образложен, или није погодио нишу за коју је требало дати одговоре. Па онда дође корисник и каже „ја тај одговор не налазим“. Имали смо случај фантастичног дела, на једном од конкурса, поменут је малопре, да ја сад то не популаризујем, које је било немогуће одбранити, а то је било дело, уметничко дело, могу да кажем. Тако да много је ту ствари, не само у вези са улогом архитекте, као што је рекла колегиница из Инжењерске коморе. Није питање да ли смо присутни, већ и ко је присутан, ко заступа ту улогу?

Ко је у том жирију? Шта он има иза себе? Ја се извињавам, али свака част сваком колеги, али морамо да водимо о томе рачуна. Ја сам раније добијао неке награде, не кажем да сам их добио прегршт, али неке су ми јако значајне и промениле су моју каријеру и много ми је значило оно што сам чуо и то шта је написао тај жири, са коликом тежином ме је обавезао да се и даље бавим неким стварима. Данас, можда, да ли због тих „другарских односа“, не знам, али због величине конкурса и бројности и тако даље, дешава се да у неким конкурсним комисијама седе и неки људи који би можда требало да сачекају неко време да би дошли до те комисије.

Што се тиче адекватног регулационог оквира за архитектонско пројектовање и урбанистичко планирање и пројектовање, мислим да треба да се води рачуна о поједностављивању документације. Треба да водимо рачуна и о томе да ли је могуће скратити ове кораке и направити неке нове или остати на овим концепцијама ИДР-а, ПГД-а, ПЗИ-а¹. То исто има везе са овим што смо говорили о ценама пројектне документације, зато што имате ИДР документацију која ће отићи на локацијске услове, она ће бити потврђена, а нама после остаје да објашњавамо инвеститору зашто нешто не може да промени или ће променити касније у току изградње, па се понавља документација, понављају се процеси. А требало би да постоји и пре тог ИДР-а бар неки концепт или идејно решење које, такође, треба да има неку сврху и неку цену. Мислим да је струка оптерећена многим наметима, али рећи ћу, са друге стране, и бирократијама које нас гурају ван онога што је професионално деловање. Мени је дивно слушати сву ову причу о простору, али ми данас морамо да направимо некакву регулацију и да се договоримо шта то треба да уђе у тај документ, да нас заштити да бисмо ми као архитекте могли да делујемо у том простору, а не да се бавимо бирократијама око тог простора, начинима представљања документације, шта све треба да садржи и тако даље. Мислим да је поједностављење документације неопходно, јер у процесу пројектовања и изградње ми имамо врло неуке извођаче који се тиме баве само као бизнисом. Са друге стране јесу архитекте који морају имати многострука знања данас да повежу (колегинице су говориле о буџетским проценама вредности), а на крају се опет маргинализују и говори се да је то само једна мала улога, а он је аутор и дизајнер који ће променити фасаду. Много је нових ствари у нашој струци у последњих 20 година, почев од организованог пројект - менаџмента, преко дизајн - менаџмента и менаџмента изградње, значи свих тих новотарија, практично су усложиле струку и усложиле низ документације којом људи треба да се баве и на крају све то спадне на плећа архитеката и како ће да спроведу и како ће да администрирају документацију. Мислим да је то јако важно регулисати и направити неке процедуралне олакшице, да се не бавимо само процедурама.

Оно што је посебно важно јесте питање шта је то јавни интерес. Врло често причамо о интересима и шта су то јавни интереси и архитекта би требало да служи јавним интересима, а имамо и државу која би требало да штити јавни интерес. Међутим, често се и код државних инвеститора и код приватних инвеститора штити неки појединачни интерес или посебан интерес у неком тренутку. Мислим да би требало да однос између општег јавног, посебног, појединачног интереса можемо да подведемо и под легално и легитимно. Знате, врло често се дешава да оно што је легално није и легитимно, поготово кад се ради о простору и ономе шта се у простору догађа. Неке интервенције су потпуно легалне, како смо причали мало пре, али врло су нелегитимне и упропасте град. О озакоњењу сам већ причао, само ћу још да додам, што се тиче удружења, да је и ово један од видова удруживања архитектонске струке. Овде можда има мало више студената него нас професионалаца, али је јако важно да се од студената крене, удруживање је јако важно, размена је јако важна. Јако је важно што је у последњих пет до десет година формирано доста фантастичних бироа и у Београду, и у целој Србији, значи није више централизовано само у оквиру Београда. Дакле, постоје феноменални бирои са феноменалним људима, који су показали фантастичне резултате и мислим да су нам удруживање и размена потребни. Што пре кренемо да се око нашег матичног удружења ојачамо, све ће бити свакако боље. Друштво и околности нас терају и уче на интерес. Интерес и очекивања су опште ствари, могу бити појединачни или заједнички, док емоције нису општа ствар, оне су личне. Каква је архитектура данас и какав је положај и утицај архитекте на друштво, да ли га мењамо, колико је моралан тај

¹ Правилник о садржини, начину и поступку израде и начину вршења контроле техничке документације према класи и намени објеката, "Службени гласник РС", број 73 од 11. октобра 2019., 1. Врсте техничке документације, Члан 13. Врсте техничке документације су: 1) генерални пројекат (ГНП); 2) идејно решење (ИДР); 3) идејни пројекат (ИДП); 4) пројекат за грађевинску дозволу (ПГД); 5) пројекат за извођење (ПЗИ); 6) пројекат изведеног објекта (ПИО).

међуоднос, међузависност инвеститора, корисника и ствараоца у процесу, регулативе која прави правне оквири деловања? Колико је важан дијалог учесника, толико је важан и дијалог са самим собом. Како доћи до хармоније, како се остварује баланс посматрајући пројекат кроз различите контексте, интереса, очекивања? Како избалансирати однос учесника у њиховим појединачним интересима и формирању јавног општег интереса? Потребно је равномерно развијање свих аспеката, правила се морају знати да би се омогућио развитак, многи ће се одрећи права зарад стомака и зараде, а у међувремену смо много истрошени и много више размишљамо о опстанку него о стварању нове вредности и развоју.

Кључна питања за дискусију:

- Како регулисати стандарде квалитета пружања архитектонских услуга?

Нужно је преиспитивање архитектонске едукације, курса Архитектонског факултета који се из своје изворне политехничке оријентације померио ка дизајнерској школи не пружајући више ранију ширину образовања. Младе архитекте долазе у праксу са не тако добрим познавањем технике и технологије, нацртне геометрије, општетехничких правила цртања и конструкције. На жалост, није за похвалу и познавања историје архитектуре и уметности. Уместо изворних знања и класичног образовања, акценат је на „вештини“ или скилсу (владање софтвером) и „информисаности“ преко интернета уместо литературе, чиме чак и врло талентовани појединци остају ускраћени за могућност сувереног бављења архитектуром (истински квалитетном, оном која ће издржати пробу времена, а не „трендовском“ и привременом). Већина долази до сазнања кроз информацију која се реинтерпретира, али не и кроз производ промишљања. Није политехничка и општеобразовна едукација архитеката битна да би се архитекта бавио статичким прорачуном или теоријом архитектуре, већ да би стекао трансцендирајућу способност симултаног владања свим аспектима простора – функцијом, структуром, формом... Потребно је донети примењиве прописе о минималним ценама пројектовања, а ниво техничке документације довести у склад са ценама. Корупција и њено сузбијање јесте важно, увести кажњавање, можда оштрим мерама/затвором. У систему корупције, повезаним са нелојалном конкуренцијом, нажалост, учествују и неки пројектни бирои. Постоје случајеви када се очекује кроз понуду сигурно добијање дозволе, то често упућује инвеститоре на питање које фирме то могу. Техничка контрола треба да престане да буде формална. Потребно је увести законску одговорност и тежину, као и да буде адекватно плаћена.

- Који би то био адекватан регулаторни оквир за архитектонско пројектовање и урбанистичко планирање/пројектовање?

Мислим да би било добро донети законско „скраћивање“ корака и враћање са садашње концепције ИДР-ПГД-ПЗИ на ранију нашу праксу: идејно решење - главни пројекат. Идејно решење је, пре свега, инструмент комуникације са клијентом, а не техничка документација. Мали извод из идејног решења (нпр. само ситуација) требало би да буде довољан за урб. дозволу / лок. услове, како то сада зовемо (уместо садашњег ИДР који је по садржини де факто идејни пројекат па онда морамо клијенту да објашњавамо зашто два пута наплаћујемо идејно решење). Грађевинска дозвола би се издавала на основу главног пројекта, за који сви знамо шта треба да садржи. Извођачки пројекат као проширење главног пројекта уопште не треба да буде законски облигаторна ствар, већ опет ствар конкретне ситуације и конкретног уговорног односа пројектанта и клијента. У општем случају, значајне делове извођачке документације треба да израђује извођач, а не пројектант и да их пројектанту доставља на сагласност. Не можемо ми као пројектанти знати, нити је то наша улога, све технолошке појединости неопходне за израду истинског извођачког пројекта (ИДР, ПГД ПЗИ). Од суштинске важности је и поједностављење административних процедура. Затрпавање архитеката - практичара административном свакодневицом, на коју одлази огроман проценат нашег радног ангажмана, поприма забрињавајуће размере. Да ли је реч о праћењу процедура у систему издавања дозвола, да ли је реч о пословном администрирању (што тишти и друге привреднике) тек, скоро је неодрживо стање на дужи рок. Наше креативно време се улудо троши на разне бирократско - процедуралне „олакшице“ које периодично пласира држава, а реално функционисање чине све тежим. Потребан је договор и (под)законски обавезујући оквир у вези са ценом пројектантских и других стручних услуга (већ горенаведено). Јако је важно, бар колико и заштита цене пројектовања, да

држава заштити и помогне пројектанте са аспекта омогућавања рада у легалном софтверском окружењу. Не треба и не може држава да штити интерес мултинационалног капитала већ интерес домаћих предузетника – за то држава и служи и за заштиту наших интереса смо је, ваљда, и основали. Начин је тај, да се са софтверским компанијама постигне кровни договор о нпр. субвенционисаним ценама легалног софтвера (не може софтвер имати исту цену у Србији и Аустрији или Немачкој), као и да се омогуће најповољнији услови плаћања тог софтвера. Ако софтверским компанијама такви услови не одговарају, не морају да послују у Србији.

- Када је реч о планирању, иако то није наше непосредно поље деловања, важно је следеће:

У нашем друштву системски је занемарена категорија општег интереса и подређена арбитражи тржишта, са једне, и партикуларних интереса, са друге стране. Јако је важно пронаћи начин за заштиту јавног и општег интереса у планирању, али то је повезано са широм друштвеном парадигмом и неодвојиво од ње. Уместо неолибералног концепта друштва помешаног са коруптивним „модусом операнди“ у једну веома малигну и деструктивну мешавину, потребно је социјално одговорно друштво, па онда и социјално одговорна просторна политика. Промена друштвене парадигме подразумева и промену закона и подзаконских аката. Простије речено, запитајмо се шта ћемо оставити својој деци. У вези са претходним закључујем да није суштина напретка друштва, са аспекта развоја простора, убесомучно изградњи и подизању урбанистичких параметара, него у равномерном просторном развоју, чувању локалних специфичности, чувању карактера градских целина. Србија се застрашујуће централизује, унутрашњост одумире, а Београд доживљава неконтролисан и неартикулисан раст, иреверзибилно се уништавају читави делови града. (Врачар, Неимар, Савинац... који уместо да се даље развија у правцу већ раније успостављене резиденцијалне четврти, постаје континуална „клисуре“, то јест сокак без сунца, зеленила и слободног простора, само зарад интереса лаке и брзе зараде појединаца и група и могућег, вероватног покривања „сивих“ економских активности експанзијом градње.) Легално и легитимно: сведоци смо да је у Београду урађено много тога легалног, али потпуно нелегитимног. Понекад легални, а нелегитимни, акти у простору наносе много већу штету него нелегални. Нелегални акт је, у основи, инцидент, реверзибилан по природи (нпр, нелегални објект треба бити срушен). Нелегитимно а легално деловање оставља у простору много трајније и штетније последице. Читав је низ планских докумената који легализују, стручно гледано, потпуно нелегитимно располагање простором који је ненадокнадив ресурс. Не може се ничим правдати спратност П+8 у ивичној блоковској градњи у традиционалним београдским улицама. То је на елементарном нивоу неодрживо, а камоли са аспекта било какве озбиљније стручне анализе. Дакле, потребно је преиспитивање легитимности комплетне регулативе и планова. Потребно је драстично сузбијање нелегалног поступања у простору. Потребно је одмах прекинути са праксом „озакоњења“ или је закључити у затеченом облику – то чак и звучи апсурдно. Потребно је драконско кажњавање, без привилегованих, а нарочито оних који кроз нелегално просторно деловање остварују профит (тј, кажњавање треба да буде експоненцијално пропорционално нелегално оствареној вредности). Потребно је у праксу увести рушење нелегалних објеката. Стање планских докумената у Београду није на прихватљивом професионалном нивоу. За огромне делове града ПГР је плански основ (што није нормално, јер је немогуће на том генералном нивоу сагледати све специфичности појединачних локација и случајева на нивоу, нпр, парцеле), за огромне делове града уопште нису донети планови, или се примењују стари и неадекватни планови, или је процес доношења нових планова преспор, предуг и потпуно неприхватљиво повезан са партикуларним интересом. Очигледно је потребна озбиљна промена у методологији доношења планова и њиховој субординацији и координацији.

- Како ојачати улоге архитекте и архитекте-урбанисте у систему планирања и изградње и обезбедити позицију у процесу доношења одлука?

Нисам сигуран да би решење било у законском прописивању консултовања струковних удружења приликом „доношења одлука“, будући да су и она превасходно инструмент неких групних интереса а не најширих струковних (ако је то, уопште, могуће). Даље, питање је која су струковна удружења релевантна, а која нису и зашто. Нисам сигуран да се може уопштавати став архитеката и урбаниста, па тиме ни њихова улога. Многе архитекте и урбанисти суштински и делатно подржавају садашње, по мом мишљењу, штетне процесе, и у њима имају своје место. Мали је број оних који имају луксуз да могу директно и отворено да се успротиве процесима.

Дакле, није свеједно чија би се улога ојачала, ког то конкретно архитекте или урбанисте. Није тако битно да се ојача улога „архитекте и урбанисте“, колико је битно да се промени друштвена парадигма па ће се, самим тим, променити и однос према струци и вредносни кодови унутар саме струке. Хоћу да кажем да данас не би било нимало простора за многе великане архитектонске струке, што речито говори о односу друштва према струци и вредносном систему унутар саме струке /улога или однос.

- Какав значај могу имати професионалне организације и удружења, Комора?

Важан, свакако. Битно је да и професионалне организације буду заиста то а не (као што су, најчешће, биле или јесу) „друштва пријатеља“. Уколико те организације заступају некакав групни интерес, онда од њих нема апсолутно никакве користи већ само доприноса општој штети. Како да оне постану заиста неарбитрарни експонент струковног интереса и колико је тако нешто уопште могуће у нашем садашњем друштву, врло је тешко рећи./Удруживање ради интереса или еминентности удружења и чланова

Нећу да дужим. Кроз дискусију сам расположен за било које питање и само бих нагласио једну ствар, а то је, цитираћу: „За историјско испуњење улоге архитектуре, морално је одговорно друштво у коме су архитекти увек пред самим собом, пред архитектуром, пред успоменом на прошле неимаре и на будуће покољење“. То је јако важно, хвала.

Арх. Ања Ивана Милић | *Arhi.pro*

Добар дан, свима. Такође ћу покушати да брже презентујем од планираног све што сам спремила, али за почетак морам да захвалим Архитектонском факултету у Београду и декану, професору Владимиру Лојаници што су нас данас окупили у овом броју, на овој важној теми и што су окупили овде представнике Министарства, управе, струковних удружења па чак и привреду, науку, Комору и асоцијације. Сви су овде. Сигурна сам да смо дошли да сви радимо апсолутно у истом интересу струке.

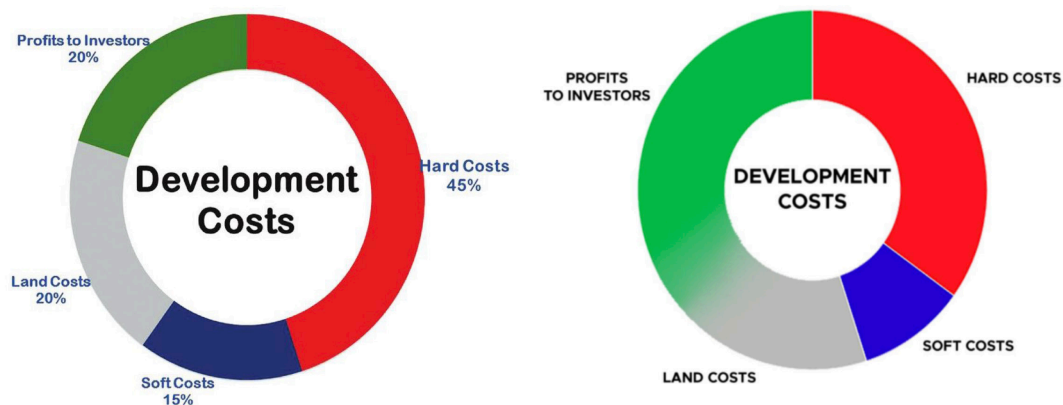
Моја тема је заправо врло сведена, ради се о економској вредности и економској заштитни струке. Данас смо обрадили пуно тема, тако да бих се трудила да се фокусирам на то како ћемо доћи до економске вредности наше струке, будући да горућа тема јесте, већ дужи низ година, да ли имамо или немамо правилник о минималним ценама у струци. За почетак бих напоменула, по неким мојим ставовима, пет есенцијалних теза за побољшање архитектонске праксе и јачање позиције професије у друштву:

- утицај и учешће пројектаната на доношење струковних правилника и законске регулативе (мислим да ту треба из свих делова наше струке да будемо присутни),
- учешће пројектаната у доношењу планских докумената просторних и урбанистичких планова,
- формализовање механизма за струковне и грађанске иницијативе за уређивање делова градова. (ми имамо акције, али немамо формализован механизам),
- промоција вредности архитектуре и градитељског наслеђа на националном нивоу.

То су неке ставке које су, мени конкретно, биле битне и које бих желела да поделим са вама. Али, оно о чему данас хоћу да говорим јесте шта се дешава са вредношћу струке, како ћемо доћи до некога формирања цена и до сагледавања наше вредности. Иницијација за ову тему је, заправо, био један мој пост, од пре месец дана на Линкедин пословној мрежи, где сам о овоме неформалније говорила и заинтриговало ме је што је подељен 470 пута и што је добио велику популарност и бројне коментаре. Схватила сам да, заправо, поготово млади људи који, видим, овде седе, немају јасну слику шта их у будућности чека у пракси нити, ако се запошљавају у одређеним структурама где ће радити као архитекти, шта ће и како зарађивати и наплаћивати сутра у животу. Значи, практично, они немају пројекцију своје каријере и свог напредовања за будућност. Последњи правилник којег се сећамо, у ствари то и није био правилник, је била Препорука о формирању

минималних цена у пројектовању у високоградњи, који датира из 2006. године. Мени је тада, као млађем архитекти, јако значајно и такав, неформалан. Он је, када се покаже инвеститору, давао легитимитет ономе што ми кажемо да је цена, где инвеститор ипак обара неке баријере и смањује преговоре. Последње што смо такође имали јесте из 2018. године, а то је Одлука о формирању цена за планску и урбанистичку документацију. Дакле, цене у високоградњи су нешто што је сада горућа тема. Ми смо биро који запошљава мултидисциплинарно све бранше, већински су архитекте, али свакако делујемо као мултидисциплинарни биро. Оно што нам је јако драго и важно јесте, заправо, да се последњих година отворило пуно нових пракси, нових бироа и да су све колеге врло раде да се удружимо, да је можда солидарност сада права реч, прави појам за све бироа и да само заједничким деловањем и уважавањем рада и једних и других, у ствари можемо да донесемо неки бољитак и нека боља правила.

Хтела сам да вам скренем пажњу на то како се заправо формира наша вредност кроз интернационалну праксу, где се наша услуга посматра кроз један велики круг инвестиционих трошкова који се зове „development cost“, а представља алат за обухватање свих трошкова једног инвеститора, потребних да спроведе своју изградњу и своје улагање у некретнину, Слика 3.(а). Наглашавам то са разлогом, зато што је пре неки дан објављена првоаприлска шала једног нашег портала да смо донели правилник да ћемо коштати 10% од инвестиционе вредности комплетне инвестиције клијента, што је сигурно презнојило неке инвеститоре а неке је улудо обрадовало. У суштини, реалност је негде између и сматрам да свакако морамо да будемо свесни да без обзира на поезију наше струке, морамо да будемо спремни да смо у данашње време део једне велике глобалне економије и да морамо да балансирамо између инвеститорских захтева и његовог новца (било да је то јавни сектор или приватни инвеститори), нових технологија, извођачевих капацитета и варијација како он жели да изведе зграду и, на крају крајева, тежње да сачувамо архитектуру и нашу вредност. С тим у вези, питање је да ли смо заиста спремни и да ли је могуће да наплатимо 10% од инвестиционе вредности, а добар показатељ је овај неки идеални однос приказан кроз инвестициони круг.

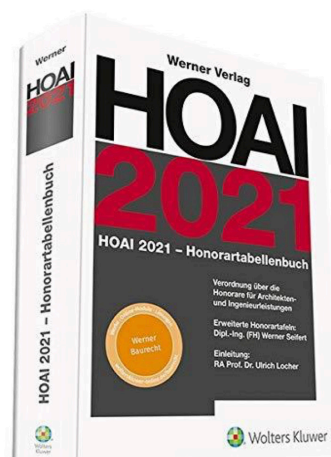

Слика 3. (а) Инвестициони круг – интернационална пракса; (б) Инвестициони круг – пракса у Србији (Извор: презентација ауторке Ања Иване Милић)

„Hard costs“ / „тврди трошкови“ су трошкови припреме земљишта са трошковима изградње, то јест материјала који извођач утроши, а у „soft cost“ / „меке трошкове“ спада наш рад, али не само наш. Тако да у идеалних 15% које би дала интернационална пракса и која представља здраву економску вредност наше делатности, заправо, налазимо се ми као пројектанти, сви пројектанти, не само архитекте; налазе се и инжењери, специјалистичке струке и комплетан пројектни менаџмент, који је ангажовао инвеститор од почетка изградње, преко праћења, до завршетка извођења радова, налази се маркетинг / пи-ар који ће инвеститор ангажовати зарад промоције и продаје свог објекта, налазе се сви агенти продаје и њихових чувених 3% од нето продајне цене, правници, администрација код клијента, рачуноводство и, на крају, пројектно финансирање, јер сви кредити које узме инвеститор у току изградње имају камате. Све то заједно треба да се уклопи у тих 15%, па да видимо колико смо оптимистични и како можемо ту

да се позиционирамо. Моја интерпретација како то отприлике изгледа код нас, где нисам хтела да именујем проценте колико ми овде вредимо у Србији, приказана је на слици 3. (б).

Иностранци инвеститори који су позвани са аргументом да смо ми добро и економски исплативо тло за њих да граде и раде на нашем тржишту, заправо, буду привучени тиме да смо ми „high skill-low rated“ (високо образовано-мало плаћено) поднебље, како је давно пре 10 година и Дирекција за изградњу маркетиншки промовисала примамљивост овог терена, да ће овде добро проћи, да ће добро зарадити зато што смо јефтини. Гледајући овај круг, наши „меки трошкови“ су сабијенији, конкретно, имам јако пуно искуства у погађању цена на тржишту и то је доста мање од онога што смо показали малопре. Профит инвеститора је мало „украо“ код „тврдих трошкова“, тако да се не слажем са Пеђом да су наши извођачи јако богати и као што видите, сива мутњикава зона представља колико заиста кошта земљиште и колико се ту шири зона профита. Битно ми је да вас данас економски „осветлим“, да сви који буду сутра правили своје праксе знају да се налазе у једном затвореном кругу економије и да ту морају да нађу своје место и да се изборе за своју вредност. Наша вредност, у ствари, јесте онолика колико нас инвеститори цене и мислим да је то исто један драстичан и драматичан показатељ, заиста, колико нас цене, јер ако нам нуде 1% од инвестиционе вредности за комплетно пројектовање, свих струка од почетка до краја изградње, онда, мислим да је заиста то срамотно и да морамо да се сви изборимо да формирамо неки правилник. Хтела сам да покажем праксе из иностранства, јер да бисмо дошли до неке наше цене, требало би да знамо и колико кошта архитекта који је запослен негде или архитекта који је самостални „freelancer“. Млади људи који оду у иностранство, поменули сте да их је доста, одлазе тамо, јер имају неку бољу перспективу и сагледавају свој процес напретка кроз неке колективне радне уговоре. Постоје колективни радни уговори апсолутно везани за архитектонску струку, искључиво само за архитектуру (слика 4). Направићу једну дигресију. Причали смо малопре о Инжењерској комори, о томе да ли она може да подржи све наше захтеве и да спроведе све правилнике које желимо. Па можда заиста не може, можда је то стварно јако комплексно и широко и можда смо заиста зрели да направимо једну подгрупу која се зове архитектонска комора.

Слика 4. Примери колективних уговора о раду за архитектонске фирме са загарантованим ценама рада: (а) Холандија, (б) Немачка. (Извор: презентација ауторке Ања Иване Милић)

Као што видите, постоје колективни уговори за архитектонску струку : један пример је Холандија, можете га пронаћи путем интернета и прегледати шта тамо пише, слика 4 (а), а HOAI је, заправо, немачки правилник о хонорарима у архитектури, јако је сложен и велики је документ, али мислим да може помоћи да креирамо ми своја документа и да треба да се ослонимо на те интернационалне праксе, слика 4 (б). Хтела бих да покажем оно што вероватно занима сваког младог архитекту који сад треба да ступи на сцену, а занима и ове старије сигурно, који раде већ дуго година у нашем бироима. Правилник о минималним загарантованим зарадама архитеката исто постоји, он није никаква непознаница. Наравно, ово је тема за апсолутно целу економију, за цело тржиште, за све струке, не само за архитектонску, где ми је значајно да

видите градијације вредновања, где је јасно приказано да ћете као архитекта у неком одређеном времену са годинама искуства бити више вредновани, али и градијација вредновања у релацији са степеном едукације, слика 5 (а). Уз то, постоји и градијација у односу на ваше вештине које поседујете, а које су све везане за софтвере, као и градијација вредновања у односу на позицију у пројекту – да ли сте почетник или сте већ неки лидер, или пројектни менаџер. Исто тако, сличан модел постоји и у немачком документу, слика 5 (б) и то је оно што је потребно нашим праксама, јер не знају како да формирају ни цену рада, а камоли цену плате. Све то некако чисто преговарање на терену, има великих разлика, и те велике разлике нас праве практично нелојалном конкуренцијом. Када бисмо имали неке минимуме које смо договорили, онда би свима било лакше. Наравно да неко може бити скупљи од другог, али не сме се подбацити и дампинговати испод минималне препоруке.

4 The gross monthly salaries listed in the table below* will apply from 1 January 2021 for a 40-hour working week and include a fixed amount of 1% on average (this percentage has been converted into an equal amount of €32 for all employees).

Year of employ.	A	* amounts in euros												
		B	C	D	E	F	G	H	J	K	L	M	N	
minimum	0	1828	1889	2010	2208	2424	2657	2914	3196	3505	3845	4219	4630	
	1	1885	1950	2077	2280	2501	2743	3008	3299	3619	3969	4355	4779	
	2	1943	2012	2142	2352	2579	2829	3101	3401	3731	4095	4493	4930	
	3	1999	2073	2208	2424	2657	2914	3196	3505	3845	4219	4630	5080	
	4	2057	2133	2274	2494	2736	2999	3289	3608	3959	4344	4767	5231	
	5	2114	2194	2341	2566	2814	3086	3383	3712	4071	4468	4902	5382	
	6	2172	2254	2406	2638	2891	3170	3477	3814	4185	4592	5040	5532	
	7	2236	2321	2472	2710	2970	3256	3571	3918	4298	4717	5177	5683	
	8	2377	2537	2780	3049	3342	3665	4020	4411	4843	5314	5834		
	9	2603	2852	3126	3427	3758	4124	4525	4967	5451	5983			
avg. increment	57	61	66	72	78	86	94	103	113	125	137	150		
expansion	2389	2614	2864	3137	3439	3770	4133	4536	4977	5464	5996	6581		
maximum 15% above														
scale maximum														

ABSCHNITT I: ALLGEMEINE MINDESTGEHÄLTER

Ab 1.1. 2022 werden die Mindest-Brutto-Monatsgehälter zu § 18 bzw § 18a des vorliegenden Kollektivvertrags für Angestellte aller Fachgebiete wie folgt in Euro festgelegt:

Lehrlingsentlohnungen: Erhöhung um 3% und kaufmännische Rundung auf ganze Euro.

Im 1. Lehrjahr	771,-
im 2. Lehrjahr	992,-
im 3. Lehrjahr	1.180,-
im 4. Lehrjahr	1.544,-

Beschäftigungsgruppen (BG) 1-6 Erhöhung in allen BG um 3%:

im Jahr	Beschäftigungsgruppe	Erhöhung in allen BG um 3%:					
		1	2	3	4	5	6
1	1	1.695,00	1.794,00	2.005,00	2.465,00	3.063,00	3.988,00
3	2	1.740,00	1.894,00	2.141,00	2.651,00	3.297,00	4.213,00
5	3	1.783,00	1.970,00	2.275,00	2.838,00	3.529,00	4.439,00
8	4	1.827,00	2.059,00	2.412,00	3.026,00	3.765,00	4.663,00
11	5	1.870,00	2.145,00	2.551,00	3.214,00	4.001,00	4.887,00
14	6	1.914,00	2.230,00	2.688,00	3.395,00	4.200,00	5.110,00

Слика 5. Пример одређивања загарантованих зарада архитеката: (а) Холандија, (б) Немачка. (Извор: презентација ауторке Ања Иване Милић)

Када размишљате о вредности свог посла и када нудите цену клијенту, ви можете да направите једну врло просту процену, методом да број извршилаца на пројекту помножите са вредности бруто плате, и да на то додате све трошкове софтвера и хардвера (они су све скупљи и неопростиво је да их немамо легалне, константно нас прате преко интернета да ли смо се уплоадовали на BIM 360 и колико је нелегалних софтвера ухваћено, ми смо сада транспарентнији и не можемо да се сакријемо), све фиксне трошкове бироа, који су код неког већи а код неког мањи, и на крају додате неку очекивану зараду бироа. Зашто сам издвојила? Зато што сви ми све више уговарамо послове без зараде. („Дајте да само покријем ово све друго што нам треба.“) Међутим, када све то ставите у математички образац, онда можете лако да погледате и процените колико је то процената од „hard costs“-а, значи само од извођења радова и колики је удео у укупној инвестиционој вредности. Ако не познајете висину инвестиционе вредности, просто не знате колико је ваш клијент уложио, једнако може да послужи метода кроз процену „hard costs“ трошкова, јер сигурно познајете трошкове извођења радова.

Осврћем се на још једну ситуацију, будући да имам двоје младих архитеката у кући који су отишли „трбухом за крухом“. Осврћем се на једно велико питање: да ли је приметан пад вредности архитектонске струке на глобалном тржишту? Јер отишавши тамо, закључили смо да, заправо, није „трава тамо зеленија“ и да постоји апсолутно место за наше младе колеге овде, да се баве професијом и профитирају, само ако будемо сложни и подигли вредност нас самих у друштву и на тржишту. Ово је нешто што сам хтела да вам прикажем само информативно: тренутно је просечна бруто зарада архитекте на годишњем нивоу у Енглеској 43.000 фунти. Односи се на средњи ниво, причамо о архитекти који има између 5 и 10 година искуства, који је превазишао све почетне проблеме и има добре вештине. Када тај износ редукујете, дођете до нето износа од 33.000 фунти, а подељено на 12 месеци стигнете до износа да је нето зарада 2.750 фунти. Када схватите да изнајмљивање стана у Лондону кошта између 1.700 и 2.000 фунти месечно, принуђени сте да живите у заједници, заправо делите тај стан, и питате се колико времена ћете даље радити тако да улажете само у своју струку, а не и у свој живот. Значи, та егзистенцијална питања се сада свуда повлаче у нашој струци и чини ми се да отварају дебату о томе зашто наша

струка више није елитистичка, зашто она не вреди, зашто од ње не може да се живи, да ли ћемо ми живети само од свог властитог елитизма да смо уметници? На крају крајева, мислим да ту мора економија да се, ипак, укључи као битан аспект. Постоји, наравно, могућност да погледате и РИБА стандард: на интернету изгуглате енглески назив RIBA (Royal Institute of British Architects) и потражите „average salary“ / просечна плата за архитектуру као индустрију.

На крају, као пракса која ради већ 20 година на нашем тржишту, ми смо исто у сваком моменту на неком новом почетку, неком новом изазову и просто морамо да се мењамо па сам хтела да издвојим неке актуелне изазове за све архитектонске праксе, свуда у свету, не само код нас: то је свакако, у овом моменту, ковид криза, затим, то је утицај глобалне кризе на наше пословање узроковане сад и ратом у Украјини, онда, наравно, апсолутни поремећај цена на тржишту где инвеститори, који су већ кренули у неке своје инвестиције, сада ту цену компензују на рачун „soft cost“-а, што је наша трагедија. Изазов је, наравно, ићи у корак са софтверизацијом, јер улагање пракси у обуку је све скупље и све су веће цене програма. Што се тиче те софтверизације, велики изазов је питање да ли ћемо ми сутра као архитекте и даље вредети. Да ли је архитектура нешто што је наше интелектуално дело или ћемо бити само „draftmen“ једног софтвера? Или ћемо, на крају крајева, имати те генеричке пројектне програме који ће креирати архитектуру, а ми ћемо бити само оператери? Тако да је потребно да размишљамо о тој вредности струке у будућности. Све већи су захтеви клијената за обимом документације и учешће архитекте у процесу инвестиција и градње, значи то није оно што само каже Правилник о садржају документације, то је толико сада инспиративно и проширено поље, шта нам све клијент може наметнути у неком уговору. Тако да би требало да заиста направимо, заједно, једну радионицу да то сагледамо и да инсистирамо да то мора бити плаћено. Наше обавезе у оптимизацијама пројекта су, такође, јако велике. Кад завршимо пројекте заправо нисмо завршили – ми имамо велики број варијација у складу са захтевима „value engineering“-а, ми смо константно ту заробљени. У односу на време које радимо, када говоримо колико посао заиста траје, увек је дуже него што сте уговорили, увек постоји неки део времена који нећете наплатити и који ће вам појести вредност трошкова за то време. Велики изазов су сада и велике захтевне гаранције, то су осигурања од професионалне одговорности. Мало пре сте, Марице, рекли да постоји код вас осигурање од наше професионалне одговорности за сваког од нас који је платио лиценцу, међутим, то је недовољно, јер за озбиљне велике пројекте ради се о астрономским цифрама (ми конкретно на нашим пројектима радимо са вредностима од по 10 милиона евра у наредних 10 година од изградње објекта, где наша осигуравајућа кућа покрива нашу професионалну одговорност) а то је велика финансијска изложеност фирми на тај начин. Исто је изазов и то напредовање са BIM моделом, нивои детаљности који се од нас траже, а који нас увлачи у праћење измена током градње, јер није сваки извођач за то спреман, а ми то можда не можемо да наплатимо.

Све у свему, значи, наш изазов је наша цена у будућности, хвала вам.

Модератор панела: арх. Иван Рашковић | редовни професор Универзитета у Београду - Архитектонског факултета

Хвала колегинице!

Колегинице и колеге, предлажем да дискусију оставимо, с обзиром на то да су сродне сесије, да одмах почнемо са следећом сесијом и да онда дискусију концентришемо пред следећу паузу.

Захваљујем панелистима, било је заиста врло инспиративно и добро.

СЕСИЈА 3: ЈАЧАЊЕ ПОЗИЦИЈЕ АРХИТЕКТУРЕ У ПРОСТОРНОМ РАЗВОЈУ И ОЧУВАЊУ КУЛТУРНОГ ИДЕНТИТЕТА

Модератор панела: арх. Иван Рашковић | редовни професор Универзитета у Београду - Архитектонског факултета

Група панелиста која сад даје увод су доктор Владимир Мако, доктор Дубравка Ђукановић, доктор Жаклина Глигоријевић, доктор Саша Милијић.

Поштоване колеге, тема је јачање позиције архитектуре у просторном развоју и у очувању културног идентитета. Кључна питања за дискусију су:

Како обезбедити критеријуме квалитета архитектуре, контекста и амбијента/идентитета места у програмима и пројектима урбаног/руралног развоја и обнове?

Како унапредити инструменте планирања простора тако да се осигура квалитет архитектуре и грађене средине?

Како подстаћи интегративни приступ у заштити и одрживом коришћењу архитектонског и урбанистичког наслеђа и просторних културноисторијских целина?

Први излагач је наш професор, доктор Владимир Мако. Изволите, професоре.

СЕСИЈА 03 ЈАЧАЊЕ ПОЗИЦИЈА АРХИТЕКТУРЕ У ПРОСТОРНОМ РАЗВОЈУ И ОЧУВАЊУ КУЛТУРНОГ ИДЕНТИТЕТА

14.00 - 15.30

Панелисти

Др Владимир Мако | редовни професор, руководилац
Департмана за историју и теорију архитектуре и уметности
Универзитета у Београду - Архитектонског факултета

Др Дубравка Ђукановић | архитекта-конзерватор ванредни професор
Универзитета у Новом Саду, директор Републичког завода за заштиту споменика културе

Др Жаклина Глигоријевић | архитекта – урбаниста,
Удружења архитеката Србије / Architects' Council of Europe

Др Саша Милијић | дип.прост.пл., научни саветник, директор
Института за архитектуру и урбанизам Србије

кључна питања за дискусију

Како обезбедити **критеријуме квалитета архитектуре, контекста и амбијента/идентитета места** у програмима и пројектима урбаног/руралног развоја и обнове?
Како унапредити **инструменте планирања простора** тако да се осигура квалитет архитектуре и грађене средине?

Како подстаћи **интегративни приступ** у заштити и одрживом коришћењу архитектонског и урбанистичког **наслеђа** и просторних културно-историјских целина?

Излагања панелиста Сесије 3.

Др Владимир Мако | редовни професор, руководилац Департмана за историју и теорију архитектуре и уметности Универзитета у Београду - Архитектонског факултета

С обзиром на чињеницу да је тема поприлично захтевна, а гласи „јачање позиције архитектуре у просторном развоју и очувању културног идентитета“, залазимо у област у коју улазе сви социолошки, друштвени, културни и естетички и, наравно, етички параметри којима архитектура може да се бави. Међутим, сложеност ове теме може и да се надгради. Понуђен је термин „очувању културног идентитета“, а ја бих нагласио у „очувању културних идентитета“. Чини ми се да смо сви свесни тога да ниједно друштво нема један, свој, културни идентитет, већ да је састављен од многобројних културних идентитета. Самим тим је потпуно јасно да цео проблем ескалира, управо у том смислу, да је свака веза између архитектуре, која увек тежи креативном просторном развоју, и тога шта се чува, у одређеном смислу фрагментарна. Међутим, та фрагментарност се може „покрити“ једним општим ставом који произлази из специфичних филозофско-естетичких поимања уметности архитектуре. О њему се говори деценијама. Ради се о такзваној транс-културалности која подразумева деловање или прожимање различитих културних идентитета. Јер, ако кажемо интеркултуралност или кажемо мултикултуралност, то не значи прожимање, мултикултуралност само побројава да у једном друштву има више културних матрица, а транскултуралност је управо та која нас занима, јер се у том контексту, у ствари, дешавају преклапања и специфичне идеје које одговарају позицији архитектуре у просторном развоју. Наравно, и сам панел који се бави стратегијом, добро је да је наведено „ка националној стратегији“, пошто кроз овај панел сигурно нећемо успети да обухватимо све оне аспекте и концепте који су битни за потпуно схватање и постављање свих ових проблема, у мени је негде пробудио, у ствари, знатижељу: шта би то могла стратегија уопште да буде у овом конкретном случају?

Стратегија је, бар по мени, уопште свест о нужној променљивости друштвених, културних, креативних па тиме и естетских вредности, променљивост је кључна реч. Па ја бих се позвао и на два појма која је професор Лојаница употребио, гипкост и компромис, јер управо произлазе из те и такве констелације свести о нужној променљивости. То није променљивост која може или не мора да се догоди, променљивост је саставни део наше свакодневне динамике и у, том смислу, морамо је прихватити. Наравно, сви они који се баве праксом и који улазе у питања чувања културног идентитета срећу се и са одређеним проблемима или питањима легислатуре која штити културна добра, али ја о томе нећу причати, јер има овде људи који се тиме баве. Моја идеја је само да, у одређеном смислу, поставим питања. Ако се ради о свести о нужној променљивости свих ових концепција, па како можемо онда приступити уопште једном таквом послу? Како га можемо изнети? Постоји једна врло лепа и значајна естетичка флоскула која није само европска него уопштена, а то је „концепт многострукости у једном“. Према томе, ми се бавимо друштвеним или културним многострукостима, али морамо да пронађемо, у суштини, шта је оно једно. То је поента. По мени то „једно“ јесте везано за дефинисање стратегије у овом конкретном случају.

Очигледно је да се враћамо на одређене аспекте који су већ спомињани овде, а то је антиципација могућности многострукости уобличених у јединственом естетско-етичком квалитету. Мора човек да има посла са етиком када се бави културним идентитетом и када покушава да пронађе баланс између тога шта јесте динамика развоја, која се не може зауставити и не треба да се заустави, и очувања културног идентитета. На сву срећу праксе, савремене праксе у свету постоје, које покушавају кроз експерименте да дођу до најквалитетнијих, тако да кажемо, концепција, које би могле да помире све ове противуречности, које опет нису потпуно противуречности, него једна произлази из друге и о томе могу урбанисти мало више да говоре. То су савремене праксе које су се развиле у 21. веку, а које управо иду ка решавању овог питања. Но, у сваком случају, с обзиром на то да ја нисам практикујући архитекта, или не дај боже урбаниста, бавим се едукацијом и чини ми се да је један од значајних елемената значајног концепта улажења и

проналажења најквалитетнијих концепција за решавање овог проблема, управо експеримент у едукацији или у методологијама које можемо развити, у методологијама које ће водити ка нашем схватању шта би проблем могао да буде у датом тренутку, да бисмо могли и квалитетно да га решимо. Едукација у овом смислу значи константно испитивање и изучавање управо тих специфичних културних идентитета и шта, у суштини, у том контексту архитектура и, наравно, урбанизам и развој, у том смислу, могу да пруже. Ја сам поставио доста питања овде и ја нећу више да говорим о томе.

Моје колегинице и уважени колега ће, у сваком случају, рећи конкретније своје мишљења о овом питању, хвала.

Др Дубравка Ђукановић | конзерватор, ванредни професор Универзитета у Новом Саду, директор Републичког завода за заштиту споменика културе

Даме и господо, поштоване колегинице и колеге, уважени панелисти, ја, пре свега, желим да захвалим на позиву да у име службе заштите учествујем у овој јавној дискусији и то да захвалим у име Министарства културе и информисања чији сам ја представник у Радној групи за израду Националне архитектонске стратегије, у име Републичког завода за заштиту споменика културе као централне институције службе заштите у Републици Србији, у име архитектата конзерватора и наравно у своје лично име.

За нас који се бавимо заштитом градитељског наслеђа као дела свеукупног културног наслеђа, изузетно је значајно да је тема заштите градитељског наслеђа отворена као једна од битних тема и као једно од важних питања приликом израде прве националне архитектонске стратегије у Србији. Ми који се бавимо очувањем, заштитом и промоцијом наслеђа, сматрамо то веома значајним, јер ће то сутра бити једна од одредница архитектонске политике у овој области. Законодавна заштита наслеђа у Србији има дугу традицију. Везана је за 1844. годину, то јест за половину 19. века. Институционални оквир бављења заштитом градитељског наслеђа ове године слави јубилеј три четвртине века, 75 година од оснивања Републичког завода за заштиту споменика културе, који је наследник установа културе ранијег периода. Не могу а да не приметим да се током свих тих деценија област заштите, проучавања, унапређења и промоције наслеђа, без обзира на то да ли говоримо о теоријском или о практичном деловању, развијала паралелно са савременом архитектонском продукцијом. Област заштите је увек била „струка поред“ или грана архитектонског деловања која се сама бавила својим проблемима, са врло мало додирних тачака са осталим областима архитектонског деловања, без обзира на то што их у свакодневной пракси има веома много. Управо због тога сматрам да је наше укључивање у формулисање праваца деловања струке кроз Националну архитектонску стратегију изузетно важно. Неко је на почетку скупа рекао да ово није обавезујући документ. Можда није обавезујући, али је, када говоримо о урбаном идентитету и свакако културном идентитету и очувању културног наслеђа, заиста значајан за очување културног идентитета и за општи и јавни интерес.

Када говоримо о интегративној заштити, која се врло често спомиње, морамо бити свесни да се интегративна заштита промовише сада већ пуних 50 година. И то је један значајан јубилеј који се слави ове године, 50 година од усвајања Конвенције о заштити културног и природног наслеђа. Држава Србије је потписница овог међународног документа, али и низа међународних докумената којима се промовише интегративна заштита. Да ли ми то у пракси спроводимо? То је упитно, уколико се осврнемо и погледамо какав је резултат деловања деценијама уназад на наше градитељско наслеђе и наша историјска језгра. Захваљујући позицији на којој се тренутно налазимо, у прилици сам да у релативно кратком року обиђем велики број наших градова и нисам сведок промена само у простору у коме живим, него са сигурношћу могу да кажем да је то заједничка карактеристика наших мањих и већих насељених места, наших градова. У историјским централним зонама неретко имамо ситуацију да на врло малом простору срећемо „рецидиве прошлости“, свих великих промена које су се дешавале током протеклих деценија. Поред историјских грађевина, рецимо из 18. и 19. века, али неретко и средњовековних грађевина, у нашим урбаним просторима су врло јасни трагови, слободно могу да кажем, покушаја

„позитивних помака“, модернизације градова међуратног периода или 50-их и 60-их година прошлог века. Објекти који су остали као значајни трагови изградње, најчешће јавни објекти, 60-их, 70-их, 80-их година, често наивни постмодернизам 90-их, неке грађевине с почетка овога века, јесу покушај решавања, чак и кроз архитектонске конкурсе, страшних конфликата у простору. Оно што је наша стварност, то апсолутно јесу конфликти у простору за које је неко већ данас рекао да су резултат, можда и оркестрираног, неразумевања тржишно оријентисане архитектуре и инвеститорских интереса, према јединственој и аутентичној вредности наслеђа коју поседујемо. Наше градитељско наслеђе је неодвојиво од простора у коме настаје и свега онога што је везано за те грађевине, па бих могла да кажем и грађена средина, непокретно културно наслеђе и нематеријална култура, који сви заједно представљају наше културно наслеђе, наш је драгоцен необновљив ресурс.

То би можда била нека врста анализе простора у коме живимо када га посматрамо са становишта оних који покушавају да га заштите у аутентичном, историјском облику. Појам који би могао објединити све ове проблеме јесте, можда, појам дерегулација. Деретулација, као неки „лесе -фер“ (laissez- faire) који би требало да нам помогне да процвета све оно што је створено мимо контекста законодавне регулативе у области архитектуре и урбанизма и заправо има потпуно супротан ефекат. Архитекти су врло често суочени са ситуацијом да између потпуно различитих и често врло супротстављених захтева свих актера у одлучивању о томе како ће изгледати будућа архитектура, од инвеститора, имаоца јавних овлашћења или корисника простора, чак и када дају најбоље могуће решење, заправо делују у једном прилично затвореном оквиру. У том контексту се поставља питање да ли у таквим оквирима архитекта може да има одговоран и етички однос према објекту који гради и, пре свега, према простору у коме гради. Када говоримо о историјским просторима, просторима који су наслеђени, или када говоримо о историјским грађевинама, колико год делујемо на њима и око њих, ми, заправо, делујемо на необновљивом ресурсу. Културно наслеђе јесте легат прошлости, али га можемо сматрати и легатом наслеђеним из прошлости. Када тако гледамо, опет морам да подсетим на бројне међународне конвенције које смо ратификовали или да подсетим на став Европске уније формално прокламован 2014, па 2018, па 2020. године, да је кључни ресурс којим Европе располаже, а и ми као део Европе, културно наслеђе те су многе политике усмерене управо ка заштити културног наслеђа, његовом очувању и архитектури као једној јавној професији. Стога је сегмент очувања градитељског наслеђа и тај дискурс деловања архитектуре, као једне јавне професије, суштински веома важан и сви тога морамо бити свесни.

Када говорим у име службе заштите, усмерила бих се на крају излагања на оно што служба заштите види у правним оквирима, у едукативним програмима и, генерално, у положају архитекте, као могућност да сви заједно делујемо ка очувању културног наслеђа као необновљивог националног културног ресурса. Када говорим о правном оквиру, пре свега бих се морала осврнути на планску документацију. Стручњаци из области заштите који се превасходно баве проучавањем и заштитом наслеђа, увек су усмерени и у непосредном су контакту са колегама који се баве планирањем. Одувек заступах став да треба користити све могућности у оквиру законске регулативе и у тим оквирима покушати пронаћи најбоља могућа решења. Служба заштите у овом моменту, у оквирима наше законске регулативе, то види у доношењу просторних планова подручја посебне намене за све просторе изразитог културног и природног карактера и специфичних културних вредности и то не као потребу него као обавезу. Наш став је да би обавеза доношења просторних планова подручја посебне намене чији би обавезни саставни део били студија заштите културног и природног наслеђа, програм активности на ревитализацији, али обавезно и план управљања и мониторинга, били пут да се у оквиру постојеће законске регулативе дефинишу неопходни кораци зарад заштите градитељског наслеђа. Поред планске документације оно чиме располажемо у оквиру важеће законске регулативе јесу и услови планирања и грађења, који су дефинисани кроз наша планска документа. Стратегија коју треба да усвојимо би морала да каналише и да сугерише обавезу реалног спровођења норми које већ имамо.

Када говорим о томе ко одлучује о наслеђу не могу да не приметим да је служба заштите у овом процесу одлучивања релативно изолована. Ми јесмо у сталној комуникацији са колегама који раде у заводима за урбанизам и другим имаоцима јавних овлашћења, али исто тако видимо

озбиљну празнину непостојања људи који су директно задужени за очување културног наслеђа у јединицама локалне самоуправе и градовима. Сматрамо да би таква једна канцеларија или једна особа била изузетно значајна за квалитетну комуникацију и за добар дијалог свих актера у одлучивању. Више пута сам споменула законски оквир и опет истичем оно што сматрамо да је јако важно, а то је препознавање важности дијалога и комуникације између Министарства саобраћаја, грађевинарства и инфраструктуре са Министарством културе и информисања. Заштита градитељског наслеђа и цео сет закона којима се дефинише област заштите градитељског наслеђа, од кровног Закона о култури, преко Закона о културном наслеђу који ће ступити на снагу крајем ове године, до закона о делатности заштите непокретног културног наслеђа који треба да буде донет и да замени важећи Закон о културним добрима из 1994. године, морају бити препознати и морају бити компатибилни са Законом о планирању и изградњи и другим законима и подзаконским актима који дефинишу област грађевинарства. У препознавању законских оквира које доносе ова два министарства, изузетно је важан и професионални положај архитеката који се баве заштитом градитељског наслеђа.

Породицу конзерватора не чине само архитекти, него и археолози, историчари уметности, историчари, етнологзи, сликари, вајари, хемичари и професионалци из други области са специјализацијом у области конзервације. Ипак, архитекте-конзерватори, пре свега, припадају великој породици архитеката. Архитеката-конзерватора у Србији нема много и било би изузетно важно да се породица архитеката-конзерватора шири. С друге стране, јако је важно да се професионална оријентација, то јест професионално препознавање одреди двојачко, управо онако како је то данас дефинисано за архитекте у служби заштите непокретног културног наслеђа – полагањем државног стручног испита у Министарству грађевинарства за пројектовање или за планирање с једне стране и стручним и професионалним оспособљавањем на основу Закона о културним добрима са друге, полагањем стручног испита из области заштите градитељског наслеђа, конзервације и рестаурације који је директно везан за Министарство културе и информисања и законе који регулишу ову област. Архитекти који сада имају звање конзерватора, практично имају једну лиценцу коју издаје Инжењерска комора Србије, односно МСГИ и положен стручни конзерваторски испит, о чему сведочи уверење које издаје Републички завод за заштиту споменика културе. Од изузетне би важности било да Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре препозна овај део наше струке и да покрене кроз Националну архитектонску стратегију могућност препознавања лиценце архитекте конзерватора.

Питање едукације, не само оних који ће се непосредно бавити историјским објектима и њиховим проучавањем, заштитом и ревитализацијом, него и едукације широке палете корисника простора јесте изузетно значајно за очување наслеђа. У више говора данас је било осврта на то какви су захтеви инвеститора. Не могу да не кажем да у случају када се инвеститори појављују са својим захтевима у просторима богате културе и традиције, међу нама влада велико неразумевање, али скоро и немогућност дијалога из простог разлога што неретко причамо са неким ко нема никакву представу о вредности културног наслеђа и о штети коју може да учини негативним деловањем на наслеђе. Дакле, не говоримо колегама архитекатама, него онима који иницирају интервенције на објектима и у простору. Сви сте сигурно сведоци, без обзира на то из кога год града да долазите, да смо неретко суочени са ситуацијама где је стара грађевина од два спрата добила „комшије“ лево и десно, високе шест до седам спратова, а онда двоспратна историјска грађевина добија још један или два спрата да би се „висине уједначиле“. То су непоправљиве грешке. Нити смо сачували историјску грађевину нити смо реконструисали урбани простор онако како смо замисли. Још је трагичнија ситуација очувања такозване урбане матрице, када у историјским деловима града чувамо уске криволинијске улице, а практично од самог наслеђа, без обзира на то да ли говоримо о вредним објектима или говоримо о појединачним објектима који сами немају вредност, али имају вредност амбијента, не чувамо ништа. Ово је често пример трансформације малих историјских језгара у нашим градовима, али то срећемо и на примеру много значајнијих простора. Неко је пре мог излагања спомињао Калемегдан, ако се не варам професор Митровић, ситуације са гондолом и „К-дистриктом“. Сви смо сведоци, чак и ако само видимо фотографију, колика је штета нанета изградњом „К-дистрикта“ историјском простору Београдске тврђаве, који апсолутно више нема своју препознатљиву визуру. Вредност средњовековне тврђаве, вредност неког античког простора или вредност било ког историјског

амбијента се не може очувати ако га окружимо новим грађевинама, које ће га „опколоти и појести“. Очување вредности наслеђа је, између осталог, и у вредности очувања визура. Али, док смо се ми чудом чудили иницијативи за изградњу гондоле, никао је „К-дистрикт“ и сви смо се изненадили. Онда, док се жалимо једни другима како нам се омакло да се деси „К-дистрикт“, усваја се планска документација која дозвољава изградњу у подручју приобалних бедема Београдске тврђаве објекта висине до 20 метара. То су ситуације које „накнадном памећу“ не можемо никако поправити и због којих је неопходно да водимо стални дијалог.

У свему овоме, о чему смо протеклих месеци причали везано за Националну архитектонску стратегију, могу да препознам две суштински кључне ствари. Једно је едукација и то едукација свих без обзира на професионално опредељење, а друго је положај струке. Што се едукације тиче, Републички завод за заштиту споменика културе се у сарадњи са Министарством културе и информисања залаже да се посебни предмети или бар нека врста образовања о вредности културног наслеђа и о значају очувања културног идентитета уведе у основношколско и средњошколско образовање. Кроз такву врсту едукације ћемо, током дужег временског периода, образовати широку публику о вредности културног наслеђа и изградити свест да је очување културног наслеђа очување нашег културног идентитета, чега треба да буду свесни сви. Што се положаја струке тиче, осврнула бих се на прошлонедељно отварање Салона архитектуре, пре свега, због овогодишње теме Салона насловљене „Заокрет“, који се дешава или треба да се деси у многим областима архитектонског деловања. Један од тих великих заокрета је увођење две нове категорије, од којих је једна заштита градитељског наслеђа, што сматрам изузетно важним. Други велики заокрет јесте препознавање једнако вредног деловања архитектата у области теоретског истраживања и теоријског рада, као и у области практичног деловања. Трећа ствар, на коју бих скренула пажњу, јесте анкета коју је спровео креативни тим Салона у сарадњи са Женским архитектонским друштвом и чији резултати дају једну врло јасну, можда донекле мало драматичну, слику о томе где се сада налази наша професија.

На крају бих закључила излагање једним сасвим личним виђењем проблема, које можда указује на излаз и на оно што нам недостаје, а то је пре свега стални / перманентни / редовни дијалог о свим могућим проблемским темама. Овај скуп је једна од таквих платформи, где можемо да чујемо ставове колега који у фокусу увек имају само своје поље деловања, као што и ја сада говорим само о ономе чиме се непосредно бавим. У сталном дијалогу можемо постићи консензус о питањима о којима немамо иста гледишта и неће моћи да нам се деси да доносимо одлуке на штету општег интереса. Став је државе и свих учесника у одлучивању да ли ћемо се определити за очување културног и природног наслеђа, или за изградњу великих инфраструктурних или енергетских система, или једноставно за масовну изградњу у урбаним просторима, уз услов да се постигне консензус, легитиман и обавезујући став за све, али само ако је сагласност донета након заједничке процене свих позитивних и негативних дугорочних ефеката по државу и друштво. Наш сусед Мађарска је донела одлуку да повуче своје учешће у две велике транснационалне номинације за упис на Унескову листу светског културног и природног наслеђа да би омогућила реализацију планираних развојних пројеката. Сличан став, да не желимо да очувамо ни Београдску тврђаву ни наша историјска језгра, можемо имати и ми, али за такву одлуку консензус мора да постоји. Недопустиво је да установе културе које се баве заштитом наслеђа имају један став, а да се усвајају нека другачија решења. У таквом оквиру ни архитекте, колико год давали свој максимум и колико год нам нудили савремена бравурозна решења, не могу да дају квалитет који ће унапредити наш грађени простор и животну средину.

Хвала вам!

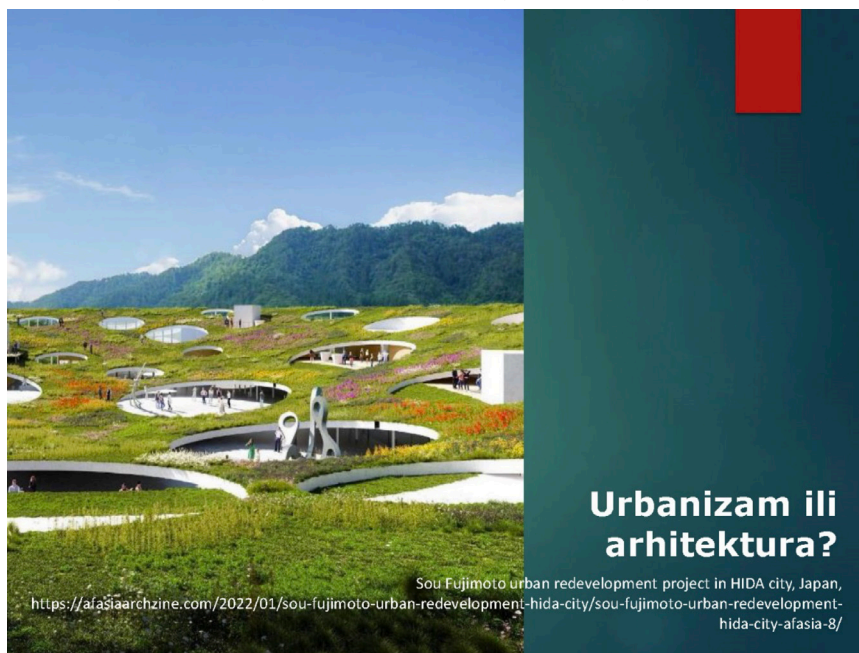
Др Жаклина Глигоријевић | архитекта урбаниста, Удружења архитеката Србије / Architects' Council of Europe

Хвала најлепше! Поздрављам уважене панелисте и уважене госте.

Желела бих на почетку да захвалим колегама из Удружења архитеката Србије који су од 2013. године радили на успостављању архитектонске политике у Републици Србији. Те године смо

као удружење постали придружени члан Савета архитеката Европе, што нам је дало шансу да будемо у сталном контакту и део професионалних активности комора архитеката из европских земаља. Тиме су нам постале доступне архитектонске политике европских држава и данас, 2022. године смо у процесу разматрања Нацрта архитектонске стратегије Републике Србије. Посебно захваљујем Божани (Лукић) и Небојши (Антешевићу) на стрпљењу и истрајности да изнесу процес припреме документа до ове фазе. Не треба заборавити када смо започели процес и будимо задовољни што смо овде стигли у здравој сарадњи и кроз комуникацију различитих удружења архитеката, институција и појединаца.

Не понављајући теме о којима су колеге већ говориле, овде је стављен у фокус урбанизам, важан део процеса који треба да направи мост између општег друштвеног става о уређењу наших градова и насеља и етике и естетике архитектуре. Морам да се вратим на едукацију архитеката у овој школи и професора Бранислава Крстића, који нас је учио да су урбанизам и планирање (у то време су се звали уређење простора) по својој суштини регулативне делатности, скупови правила. Из перспективе студента архитектуре, покушај да се кроз скуп правила формира некакав оквир за будућу архитектуру звучи скоро немогуће. Међутим, теорија и професионална пракса нас уче како нам то у систему помаже. Формирање правила припада јавном сектору; градске и националне управе формулишу законе и правилнике, а урбанисти, у плановима, правила и оквир за будућу архитектонску разраду. Овим правилима се утврђују технички елементи и правила понашања у простору, намењена архитектурама, али и инвеститорима, грађанима и свима који користе тај заједнички простор. Наравно, правила би требало да буду формулисана у најбољем интересу свих. У том смислу, урбанисти имају велику одговорност, али није ретко да урбанистичку струку често прозивају и управа и грађани за све што се дешава у просторима наших градова. Улога архитектуре-урбанисте је, дакле, да направи добар оквир у урбанистичком плану за будућу архитектуру: довољно чврст да обезбеди јавни интерес и једнака права за кориснике простора а довољно еластичан да обезбеди стварање квалитетног архитектонског израза. Иако је овај баланс увек захтевао професионалност и вештину, за урбанисту је посебан изазов постићи га у формирању оквира за савремену архитектуру (слика 6).

Слика 6. Пројекат урбане регенерације архитекте Sou Fujimoto-а (Извор: презентација ауторке Жаклине Глигоријевић).

Један од разлога за овакав изазов налази се у Закону о планирању и изградњи којим је прописано да је у урбанистичким плановима неопходно дефинисати само два урбанистичка параметра. Пројекат урбане регенерације јапанског архитекте Sou Fujimoto-а тешко би могао

да се антиципира и правила успоставе кроз тако сведен оквир урбанистичког плана. У том смислу смо у раду на архитектонској стратегији постављали различита питања, од којих је једно било: зашто је у регулативи и пракси планирања занемарен значај квалитета грађене средине и где је позиција архитектуре у планирању просторног развоја? Анализирали смо домаће и међународна искуства; богато искуство бивше Југославије и 70 година Урбанистичког завода Београда дају добру грађу и корисне поуке за ревизију урбанистичке регулативе и праксе. Урбанисти се стално срећу са проблемом да план никад није довољно добар: до 90-их година прошлог века урбанистички планови су били сувише дефинисани, прописани су габарити од којих у разради архитекта није могао много да одступи⁵ (слика 7.а). Била је потребна велика вештина и таленат да у тако крутим оквирима настане квалитетна архитектура. С друге стране, кроз Закон о планирању и изградњи 2003. године је испуњен оправдан захтев за извесном дерегулацијом. Регулациони планови су у садржају и форми остали слични од тада до данас (слика 7.б).

Слика 7. Планови детаљне регулације: (а) 80-их година, (б) 2008. година (Извор: презентација ауторке Жаклине Глигоријевић).

Корак по корак, у истом Закону се временом смањивао број обавезних урбанистичких параметара и поједностављивала правила уређења и грађења до мере да су остали само индекс заузетости парцеле и максимална дозвољена висина објеката. У таквом поједностављеном оквиру отвара се простор за различита тумачења и злоупотребе. Изгубио се поменути „скуп правила“ професора Крстића, да не говоримо о условима заштите споменика културе, амбијента, о контексту, естетици итд. Поставља се питање колики је простор остављен урбанистима да у таквом законски прописаном минимуму услова успоставе адекватне смернице за архитектонску разраду? Један могући одговор и истовремено циљ за архитектонску стратегију јесте – едукација. Ја сам имала ту срећу да се додатно школујем и да на Harvard Graduate School of Design слушам курсеве о односу архитектуре, закона и (просторних) политика. То су семестри истраживања, проучавања прописа, правних могућности за одбрану права свих који користе простор, али и градских служби, примера и процеса кроз које се учи како се у одређеном правном систему долази до најбољег урбанистичког „рама“ за будућу квалитетну архитектуру. Ово искуство можда може бити искоришћено у едукацији наших архитеката.

Још једна чињеница доприноси да значај квалитета архитектуре буде занемарен у Србији: то је израда правила и закона по мери („tailor made“), за инвеститора, домаћег или страног, или за јавну инвестицију. Политички аспекти наше делатности се морају сагледавати и уважавати, осим неспорне професионалне основе и интегритета. У процесу планирања неизбежно је и неопходно учешће управе и свих њених сектора.

Морам такође да се осврнем на тему о којој су претходни панелисти говорили, о инвеститору као кривцу за оно што се дешава у нашој професији и простору. То је општи, лаконски и помало наиван, неутемељен став, јер не постоји ни архитектура, ни урбанизам ни град без инвестиције. Инвестиција може бити јавна и приватна и оно што ми архитекте (и урбанисте) морамо да

⁵ О чему је професор Бранислав Митровић говорио.

преузмено као део одговорности јесте да будемо врста медијатора између онога што може да понуди инвестиција и онога што је општи интерес; шта може да подржи а шта да издржи простор, шта могу да толеришу службе заштите и која је естетика која ће унапредити град и коју грађани могу да прихвате и усвоје. У том смислу, подразумева се да су обавезне транспарентне процедуре, интегративни приступ, партиципација, процена опште добити, унапређење квалитета живота и, наравно, добар дизајн. Ова улога је веома захтевна, али је такође услов да професија буде поново важан активни чинилац у уређењу простора. У Нацрту стратегије се помиње недовољан број архитектонских конкурса. Само ове године Удружење архитеката Србије и Друштво архитеката Београда су имали осам јавних конкурса, од конкурса за скулптуре до уређења обала Дунава у Земуну. То је широка скала тема и представља врсту јавне анкете. Оно што заиста недостаје, са чим могу да се сложим, јесте да је за израду урбанистичких планова и за формулисање прецизних урбанистичких правила неопходно да се уложи напор и ураде претходне студије, анализе и пројекти који ће урбанистима дати професионалне аргументе да у синтези плана формулишу одговарајућа, утемељена и довољно, а не превише, одређујућа правила за квалитетну архитектонску разраду локација.

Помиње се и принцип одрживости и потребно је дефинисати шта све подразумева појам у урбанистичкој делатности. Одрживи планови су одговарајући, спроводиви планови. Увек ће неке планови бити неодговарајући, било инвеститору или пројектанту, па су неке превише општи, неке су превише детаљни. Одрживи планови, сматра се, дају решења за неконтролисану урбанизацију. Иако није јасно како то план може да уради, тврди се да је урбанизам такође крив за нелегалну изградњу и друге негативне појаве. Климатске промене, енергетске кризе и природне непогоде морају да буду сагледане и ризици укључени у креирање урбанистичких решења да би остварили планирање за одрживи развој. Ове теме су део обавезне и континуалне едукације професионалаца и савладиве су уз широку сарадњу сектора и у проширеном програму образовања на архитектонској школи. Очување идентитета простора у урбанистичким плановима, као и задовољство грађана планираним решењима треба да су аксиоми. Национална стратегија одрживог урбаног развоја, која је усвојена као део глобалне агенде, натераће нас да се бавимо областима ван само техничког архитектонског образовања и унапређујемо праксу планирања. Оцена је недавних истраживања⁶ деловања планова и планера у 10 градова средње величине у Србији да не постоји заједнички, него само секторски приступ изради стратегија и планова и у том смислу су неопходна унапређења планерске праксе.

Не само да је нелегална изградња стављена на терет урбанистичкој професији, већ и естетика произашла из те градње. Професија је ту немоћна, осим да упорно скреће пажњу управи да уколико се закони не примењују онда су и урбанистичко планирање, урбанистичка правила и естетски захтеви у плановима беспредметни. Инциденти у актуелној изградњи, са евидентних неколико спратова више од плановима прописане регулације, свакодневна су појава (пример из Београда) и одговорност су управе, то јест инспекције, а не архитеката и урбаниста. Лиценцирање и професионална одговорност заслужују место у стратегији, али је потребна анализа и ревизија правила кроз посебне активности, укључујући и ревизију лиценцирања архитекте урбанисте и посебно оних који су део система јавне управе. Мислим да је заједнички став свих излагача у ова два панела да наша професија мора да се суочи са променама. Услов да архитекти и архитектура, као и планирање и урбанизам врате своју улогу у овом друштву је прихватање и адаптација на промену. Шта то значи? Да се вратимо на почетак, професор Бранислав Крстић учио нас је да је Дубровачки статут настао 1272. године као „кодификована друштвена воља“. Разликује се време у коме је настајао тадашњи Дубровник од данашњег, као и Барселона у време Сердаовог плана или Османов план за Париз од данашњег. Ако се вратимо на савремену архитектуру каква је, на пример, архитекте Sou Fujimoto-а, треба да се запитамо: какво образовање треба да пружимо и какве вештине треба да савлада архитекта урбаниста да би направио квалитетан оквир за овакву архитектуру? Такође, сетимо се да је неопходно да се граница између планерских и политичких активности мења, такође као и граница између технике и етике, и да су одлуке о нашем будућем систему планирања пресудне и за едукацију архитеката, урбаниста, али и читавог друштва. Можда можемо да учимо на примеру успешних

⁶ „Јачање kapaciteta lokalnih samouprava u Srbiji ka investicijama u niskougljenični i rezilijentni urbani razvoj“, GFA SEE sa IAUS na projektu „Zeleni, rezilijentni i gradovi udobni za život“, Светска банка.

градова, високог квалитета живота и архитектуре, какав је, на пример, Билбао. У стратегији града основи за постизање визије развоја су лидерство и професионализам. Нема лидерства без професионалне подршке, као ни снаге професије без подршке политике, због чега морамо да будемо присутни, видљиви и отворени за сарадњу, међусобну, са грађанима и инвеститорима.

Хвала на пажњи.

Др Саша Милијић | дип.прост.пл, научни саветник, директор Института за архитектуру и урбанизам Србије

Поштовани сви, желим да вас поздравим испред Института за архитектуру и урбанизам Србије и да захвалим организатору, Архитектонском факултету, на позиву за учешће на овом панелу.

На почетку истичем да је једна од основних делатности Института за архитектуру и урбанизам Србије (у даљем тексту: ИАУС) истраживање простора и примена тих истраживања у архитектури, урбанизму и планирању. Дискусију ћу усмерити ка ономе о чему није било речи до сада, а то је општи или јавни аспект потреба истраживања простора, израда новог Просторног плана Републике Србије и примена/ имплементација тог плана на нижим нивоима. У погледу могућности обезбеђења критеријума квалитета архитектуре, контекста и амбијента/идентитета места у програмима и пројектима урбаног/руралног развоја и обнове, важно је истаћи следеће:

- Неопходно је обезбедити концепт „културе грађења“, квалитет грађене средине, континуирано и сукцесивно истраживање и формирање студијске основе за утврђивање оцене стања и перспектива унапређења квалитета архитектуре, контекста и идентитета места за урбана насеља на нивоу јединица локалне самоуправе (у даљем тексту: ЈЛС) и идентификоване типове руралних насеља и карактеризације предела на нивоу ЈЛС и управних округа. У формирање студијске основе би, поред стручњака из области архитектуре, предела, заштите културног наслеђа, неопходно било да се укључи и локално становништво, представници привредних и друштвених актера како би се идентификовали и усаглашавали различити погледи и остварио консензус о квалитету, осећају места, идентитета и вредности архитектуре и простора. Потребно је имати у виду и ограничавајуће факторе: време, рокове, људске ресурсе, средства, важећу регулативу, правилник о ценама Инжењерске коморе Србије (у даљем тексту: ИКС), законе, као и правилнике Министарства грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре (у даљем тексту: МГСИ) о садржају планских докумената и друго.

- То би био користан инпут како за израду урбанистичке/планске документације, тако и за програме и пројекте урбаног/руралног развоја и обнове. И у том процесу је веома важна партиципација што ширег круга актера ради остваривања консензуса око релативизације конфликтних интереса, приоритета и обавеза у обнови и уређењу простора и објеката (од грађана до заинтересованих инвеститора) коју би модерирани представници струке и локалних власти и како би дошли до сагласности шта је за тај простор добро. Све ово, у начелу, постоји дефинисано у садашњем закону и правилнику, али је у процедури израде и усвајања планова било случајева да долази до губитка квалитета планских решења. У том смислу један од задатака архитектонске стратегије и будућих правилника о изради планске документације јесте да се дефинише бољи начин комуникације и закључака процедура између струке, професије, комисије, локалног становништва, инвеститора, како се не би десило да квалитет планских решења која изађу на основу истраживања нестане или изгуби смисао.

- Истраживања простора континуално спроводимо и настојимо да их примењујемо у просторним и урбанистичким плановима, као и студијама урбаног и руралног развоја и обнове. То би се, такође, могло у наредном периоду проверити на примерима израде и спровођења локалних стратегија урбаног развоја у склопу имплементације Стратегије одрживог урбаног развоја Републике Србије до 2030. године и на програмима за приоритетна подручја интервенције. У складу са просторном димензијом Стратегије

одрживог урбаног развоја Републике Србије дефинисана су приоритетна подручја урбане интервенције повезујући идентификоване проблеме у развоју са конкретним локацијама. Посебно су издвојене просторне целине: (а) угрожене урбане структуре, урбане матрице и централне урбане зоне, и (б) просторне целине са културним и градитељским наслеђем, важним обележјима културног и историјског развоја насеља у Србији.

У погледу могућности унапређења инструмента планирања простора како би се осигурао квалитет архитектуре и грађене средине, важно је напоменути следеће:

- Неопходност интегралног сагледавања свих нивоа интервенција у простору и вертикално повезивање свих докумената којима се планира и уређује простор. Наиме, док ови документи на нивоу просторних планова имају стратешки и више уопштени карактер, на нивоу урбанистичких планова, урбанистичких и архитектонских пројеката су конкретни и представљају основу за грађење и креирање изграђене средине. У Просторном плану Републике Србије (у даљем тексту ППРС) регионалним просторним плановима и плановима ЈЛС утврђује се функцијска типологија и хијерархија насеља и њихове функцијске везе, то јест мрежа насеља и центара. На том нивоу просторног планирања могу да се дају само опште смернице за развој, обнову, санацију и уређење урбаних насеља (ГУП, ПГР, ПДР...) и руралних насеља (која се разрађују кроз уређајне основе за рурална и правила уређења за урбана насеља).

- У Нацрту ППРС (2021–2035) који је у процедури доношења дате су „Смернице за уређење урбаних насеља“, којима је обухваћен и квалитет уређености и идентитета зона, целина, јавних простора и објеката и друго. У „Смерницама за уређење села“ дате су одреднице за четири основна типа сеоских насеља, међу којима је за све типове насеља наглашено да је „потребно очувати елементе физичке структуре који учествују у очувању и формирању карактера места и доприносе стварању специфичног духа места“. Затим да „идентитет руралних насеља треба заснивати на очувању и ревитализацији традиционалне архитектуре постојећег грађевинског фонда, као и на новој изградњи која уважава специфични рурални карактер физичке структуре и одражава процесе генезе и развоја насеља“. Поред тога, дате су и смернице за остваривање квалитета урбаних и руралних предела.

- Важну улогу архитеката, урбаниста и планера како би се та правила што ближе дефинисала и на неки начин одражавала идентитет саме јединице локалне самоуправе. Враћамо се на потребу континуалног истраживања простора и добре студијско-истраживачке основе кад се приступа реализацији пројеката. У самом правилнику ИКС који се тиче дефинисања минималних цена просторно- планске документације постоји ставка која гласи: „додатна израда просторне студијске документације за потребе истраживања простора“. То је до сада ретко коришћено, али, ево, наглашавам да је то могуће и да инвеститори и надлежна министарства, када буду припремали тендере и набавке за израду планско-урбанистичке документације, могу да се позову на те додатне студије, јер без тих истраживања није могуће технички и квалитетно урадити сам плански документ.

- Што се тиче ППРС који има директан утицај на стратегију архитектонског развоја, важне су две тенденције. Прва ствар је смањење броја становника Републике Србије не само у руралним зонама него сада и у већини средњих и малих градова, што има директне импликације и на будући развој и уређење градова и насеља. И друга ствар која је битна, то је притисак на изградњу у урбаним и периферним зонама градова, то јест стварање услова за пресељење становништва. Овакве појаве у простору би требало кроз архитектонске политике и мере урбаног развоја, на одређени начин, усмеравати и можда ограничавати у будућности, како се градови не би на тај начин стихијски ширили и да не би долазило до других проблема. Било је данас речи и о капацитету простора, што је једно од веома важних ограничења у будућем развоју, нарочито природних и туристичких подручја. Пример може представљати Национални парк Копаоник са насељима у свом окружењу, где је капацитет изградње смештајних објеката превазиђен или ограничен, посебно у погледу могућности реализације пратеће комуналне инфраструктуре, као и

понуде у простору. Проблем који је ескалирао није последица квалитета израде планске документације већ више њене примене, као и неусклађености ингеренција локалног и националног нивоа на просторима под режимима заштите и ван њих.

- Оно што нам нови ППРС намеће као задатак (Обрађивачи ИАУС – као носилац синтезе, Географски факултет, Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Саобраћајни институт ЦИП, Завод за урбанизам Војводине и GDi Solutions Beograd), у координацији са МГСИ, представљаће наредни циклус планирања на свим нивоима, посебно у погледу унапређења примене у просторним плановима подручја посебне намене (у даљем тексту: ППППН) и просторним плановима ЈЛС (који имају елементе директног спровођења).

- У ППППН за заштићено природно и културно наслеђе, туристичке дестинације, сливове акумулација за водоснабдевање и рударска подручја утврђују се правила изградње и уређења за обухваћена насеља и планирану изградњу. У овим правилима (формираним на основу резултата претходних студијских истраживања) могуће је извршити већу диференцијацију правила за санацију и обнову према типу постојећих руралних насеља и за планирану изградњу туристичких центара и насеља у која ће се пресељавати становништво (у случају водоакумулација и површинске експлоатације минералних сировина). Посебно значајним сматрамо детаљније архитектонско дефинисање правила грађења за туристичка насеља и центре и за рурална насеља са сачуваним примерима традиционалне архитектуре.

- У просторним плановима ЈЛС потребно је извршити већу диференцијацију правила за санацију, обнову и изградњу према типу постојећих урбаних и руралних насеља. Посебно значајним сматрамо детаљније архитектонско дефинисање правила грађења за насеља за која се раде уређајне основе за село у склопу просторног плана ЈЛС (Јединице локалне самоуправе).

У погледу постизања интегративног приступа у заштити и одрживом коришћењу архитектонског и урбанистичког наслеђа и просторних културноисторијских целина, важно је истаћи следеће:

- Из искуства ИАУС-а први корак било би утврђивање зона са различитим степеном и режимима заштите наслеђа и просторно културно-историјских целина. То је први пут урађеноу ППППН за Феликс Ромулијану, културно добро на УНЕСКО листи наслеђа. Уведене су три зоне заштите са већим или мањим ограничењима за презентацију туристима, коришћење и изградњу простора. Кључно је било утврђивање комплементарности функција и намена по зонама заштите и могућности за одрживо коришћење наслеђа и развој обухваћеног подручја. У том плану била су дата детаљна правила за изградњу туристичких капацитета укључујући структуралне и обликовне архитектонске елементе и материјализацију објеката.

- Сличан приступ би требало применити и када је реч о архитектонском и урбанистичком наслеђу у урбаној средини. Као пример добре праксе урбанистичке заштите може се поменути ПДР централне зоне Вршца. За предметно подручје урађена је валоризација целокупне физичке структуре сваког појединачног објекта без обзира на то да ли се налази под институционалном заштитом као културно добро те су на основу тога формулисана правила уређења и грађења и обим дозвољених интервенција. Поред категоризације значаја и осетљивости објеката и урбане матрице, неопходно је и утврдити зоне са диференцираним могућностима за архитектонске и урбанистичке интервенције. Такво зонирање би требало да прати утврђивање диференциране архи-таксе (пандан за еко таксу) за обављање активности по појединим зонама (које могу бити стимулативне за пожељне и дестимулативне за непожељне активности). Приходи од архи-таксе би се користили за интервенције на објектима и јавним просторима које подржавају очување квалитета и духа места и очување архитектонског и урбанистичког наслеђа.

- У оквиру интегралног приступа у заштити и одрживом коришћењу архитектонског и урбанистичког наслеђа, како је то поменуто код претходних говорника у оквиру Сесије 3, који су веома добро поставили тезе етике и естетике у контексту архитектонске

стратегије, додали бисмо и логику. Сматрамо да наша данашња излагања и цела струка планирања представља парадигму и шире схватање значења филозофије простора и квалитета живљења, која се поред етике и естетике, пре свега, заснива на логици, што имплицира да се у процедури израде и доношење планова то сагледава кроз интегрални и проблемски приступ.

Хвала!

Дискусија у оквиру Сесије 2. и Сесије 3.

Модератор панела: арх. Иван Рашковић | редовни професор Универзитета у Београду - Архитектонског факултета

Хвала колеги Саши. Ево, чека нас део дискусије, ове две сесије смо, на неки начин, објединили и да бисмо били квалитетнији, а и да бисмо једноставно синтетисали целу ствар. Изволите!

Арх. Мила Пуцар | научни саветник Института за архитектуру и урбанизам Србије

Поздрављам све колеге и заиста ми је било уживање да данас слушам изузетно занимљива излагања, која могу допринети унапређењу Националне архитектонске стратегије. Дати су изузетно занимљиви предлози. Многи од нас ће можда рећи да већину од онога што је речено већ знамо, али мислим да ћете се сложити да су, посебно нека излагања, била тако добро припремљена, промишљена, концизна и систематична да готово комплетна могу постати део текста Стратегије.

Желела бих, са своје стране, да укажем на неколико ствари које овде нисам чула или, бар, које нису биле довољно наглашене, а за које сматрам да би требало да уђу у текст Стратегије. Да кренем редом:

1) У Сесији 3, на коју сам се највише усмерила, али и у другим сесијама, говорило се о квалитету грађене средине, критеријумима и значају квалитета архитектуре. У тексту Нацрта архитектонске стратегије (НАС) наглашен је проблем занемаривања квалитета грађене средине. Сматрам да је грађена средина кључни елемент, полазиште и основа за квалитетан живот грађана и она треба да постане један од циљева Стратегије. Следећа ствар се односи на критеријуме и значај квалитета архитектуре које би требало јасно дефинисати кроз следеће ставове: архитектура има мисију да подстиче напредак и национални развој; узимајући у обзир њен значај и присутност, архитектура има утицај на разне аспекте друштва од социолошких, еколошких, економских, технолошких, развојних до бројних других. Сматрам да квалитетна архитектура која се ствара генерацијама може подстаћи национални развој и учинити да Србија постане значајан фактор на међународном плану, што, нажалост, сматрам да сада није случај. То је дугорочан процес који се не може десити „преко ноћи“.

2) Једна од приоритетних ствари која би морала да нађе своје посебно место у будућој архитектонској стратегији јесте развој и значај малих и средњих градова и то кроз културу грађења и квалитет грађене средине који треба да постану приоритети у развоју Србије. Ми смо сведоци не само пражњења села, што смо већ одавно утврдили и, нажалост, условно „преболели“, али сада се тај тренд преселио у градове. Празне се мали и средњи градови у појединим деловима Србије. Постоје различите прогнозе почевши од Просторног плана Србије (према ППРС 2021–2035) који је поменуо колега Саша Милијић, где се говори о 2035. години када ће се, према прогнозама, смањити

број становника заједно са Косовом за 10%, при чему ће тај удео бити већи у мањим градовима и руралним подручјима. Песимистички сценарио који се ослања на садашњи тренд одлива становништва говори о томе да ће у Србији, без Косова, до 2050. године број становника бити око 3 милиона. Одлив становништва је драматичан, део напушта земљу, а део се пресељава у велике градове, док део представља негативан удео у природном прираштају становништва. Пратећи тај тренд, становници ће живети углавном у два до три велика града у Србији. Села, мали и средњи градови ће готово нестати. Ово је велика опасност за Србију и све стратегије и политике које се на посредан или непосредан начин баве овом проблематиком морају се суочити са овим проблемом. То је изузетно важно за опстанак земље, морају се радити озбиљне анализе на нивоу државе, наћи узроци, утврдити последице, дефинисати методологија и поставити циљеви како спречити или бар умањити овај тренд и предузети мере да се заједно са јединицама локалних самоуправа понуде механизми за спровођење, како да се реше и колико је могуће смањи даљи одлив становништва. „Култура грађења“ као и „квалитет грађене средине“ треба да постану један од приоритета у развоју малих и средњих градова у Србији.

3) Поред тога, ова стратегија би требало да иницира развој приградских насеља, посебно на рубовима великих градова (Београд, Нови Сад). Постојећа насеља треба да се заснивају на доброј саобраћајној повезаности и „циркуларној обнови простора и зграда“, која се заснива не на градњи стално новог, него на обнови постојећег. Овим се подстиче ефикасно коришћење просторних ресурса, смањује ширења грађевинских подручја, побољшава енергетска ефикасност зграда, смањује грађевински отпад и доприноси укупном очувању ресурса коришћених у простору и зградама, као и ревитализацији урбаног простора. Спровођењем концепта „циркуларне економије“ у оквиру постојећих урбаног простора и зграда побољшава се квалитет постојећих насеља, која пропадају зато што се практично нико њима не бави, већ се стално граде нова насеља. Такође треба подстаћи обнову браунфилд локација, развој зелене архитектуре и повећање зелених површина, обнову и одрживо коришћење културног наслеђа, коришћење нових технологија на оптималан начин и спровођење концепта паметних градова. Ова стратегија је важна како за велике, тако и за мале и средње градове. У великим градовима би требало избегавати нове мегаструктуре које подстичу прекомерну стамбену изградњу, већ нагласити обнову и ревитализацију постојећих насеља на принципима одрживе, зелене, енергетски ефикасне архитектуре и доброј саобраћајној повезаности са централним градским зонама.

4) Адекватан одговор архитектуре на климатске промене, о којима је говорила колегиница Жаклина Глигоријевић, захтева промену праксе. Прелазак на економију са ниским емисијама угљеника је економски и еколошки императив. Дизајн и планирање са ниским садржајем угљеника требало би да буду један од приоритета будуће стратегије. Архитекти, наручиоци, дизајнери и доносиоци одлука треба да подстакну иновације у дизајну и искористе предности материјала локалног порекла како би олакшали одрживи развој. Приступ „поновној употреби, а не замени“ треба прво размотрити када се бавимо нашим постојећим изграђеним окружењем. Обезбедити одговарајуће материјале доступне за очување, поправку и одржавање постојећих зграда, тако да они наставе да доприносе економији са ниском емисијом угљеника.

5) На крају, мислим да нисмо као архитекти, као струка довољно препознати у свету, чак можда ни у нашем региону. Мислим да на томе треба да се озбиљно ради и то не може да се деси без озбиљног рада појединаца и свих струковних удружења. Потребно је подстицати међународну сарадњу кроз размену студената, професора који држе предавања на универзитетима у региону, ЕУ и у свету, кроз организацију што већег броја конкурса који нису само локалног карактера, али и подстицање учешћа наших архитеката на међународним конкурсима кроз финансијску и логистичку подршку, објављивања значајних архитектонских дела у међународним часописима, учествовање и организација још већег броја међународних стручних и научних конгреса и тако даље. За то су потребна много већа средства од оних која сада имамо, али морамо се и тиме бавити. Мислим

да томе треба да посветимо пажњу, да нађемо неки начин да стратешки размишљамо, да не останемо на маргинама света, у својим локалним срединама у којима се сувише бавимо собом, често на погрешан начин, већ да покушамо кроз различите програме да на међународном плану промовишемо нашу архитектуру која то свакако заслужује.

Хвала на пажњи!

Др Гроздана Шишовић | арх, доцент Департмана за архитектуру Универзитета у Београду - Архитектонског факултета

Само кратко, будући да се осећам прозвано. Извињавам се, ја бих желела врло конструктивно да учествујем у расправи. Не бих желела да инсистирам превише са том темом конкурса, али мислим да се нисмо разумели. Мислим конкретно на колегиницу Глигоријевић чији иначе рад веома ценим и јако ми се допада све што сте данас причали, али ми је запарало уши када сте рекли: Ево, ту се говори како конкурса нема, а има их, Друштво архитеката их расписује. Ми треба да будемо бескрајно захвални Друштву архитеката што успева да организује те конкурсе. Ја мислим да тих конкурса да није било, то би тек био скандал, јер да се не распише конкурс за три факултета, не знам колико института, мислим, онда стварно, хајде сви да вратимо дипломе и да се не бавимо више архитектуром. Ја сам више говорила о томе како конкурс нама недостаје као једна стандардна процедура у изградњи, пре свега, објеката који се финансирају из буџета, пошто је то, како бих вам рекла, цивилизацијска тековина. Ако се осврнемо мало око себе, кажем само погледамо суседно, Хрватска, Словенија. На пример, 2015. смо организовали један панел на тему унапређења конкурсне праксе и тада је био гост др Идис Турато. И тако, слушајући све те наше жалопјекe како ми никако да се изборимо за коначно успостављање конкурса као обавезног, он нам је скренуо пажњу на то да ми не само да можемо да научимо нешто од Хрвата, Словенаца, него можда неке кораке чак и да прескочимо, пошто нам је он пренео да неки од тих њихових првих корака и нису били тако сјајна решења. Зато сам ја данас говорила о томе како је та пракса врло разнолика, врло развијена у неким развијеним срединама и да ми, једноставно, имамо од кога да учимо, а опет имајући у виду наше специфичности, специфичности наших система, како функционишу наше институције и да Стратегија управо јесте, чини ми се, прилика да управо зато што имамо ту радну групу која може да сагледа проблеме, разне проблеме којих има доста, са различитих страна, да можемо да искористимо то као шансу да стварно отворимо дијалог о свим тим питањима, али заиста дијалог, да некако уђемо коначно у неко конструктивно решавање тих тема. Ето, толико од мене.

Арх. Божана Лукић | самостални саветник, Сектор за стамбену и архитектонску политику, комуналне делатности и енергетску ефикасност Министарства грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре

Да одговорим колегиници, да пробам неки микрозакључак да извучем, иако ми то није улога данас. Пошто се заиста конкурс издвојио као једна поприлично важна тема, а имамо га за сада у два аспекта: конкурс у планирању простора, о томе нисмо много причали, то би захтевало једну посебну сесију и уопште институт јавног урбанистичко-архитектонског конкурса код нас, у делу квалитета архитектуре и пракси пројектовања. Мислим да се већ сада издвојила потреба за једном посебном фокус радном групом, која би, свакако, могла кроз дискусију о којој ћемо да се договоримо опет у неко скорије време, да предложи некакве конкретне мере. Ја у овом тренутку видим обресе неких мера за акциони план, а то је ревизија, или редифинисање, или некакво преиспитивање конкурса, врста конкурса, улоге и тако даље. Овде је било доста речи и о програмима, да ли су они увек добро концепирани, да ли „гађају“ тему, да не ширим сада причу. Друга фокус група која би, чини ми се, могла да настане јесте везана за теме друге сесије: професија, стандарди струке, ценовник, вредности рада, задаца, могуће редукције тих задатака, то јест уочавање сувишних корака, да тако кажем колоквијално, који постоје у склопу обједињене

процедуре, али да видимо шта ми то радимо, који је то наш додатни посао који се апсолутно нигде не валоризује, а да не причам сада о оној укупној цени у односу на инвестицију. Она, иначе, јесте глобални проблем према неким студијама које се на две године објављују и заиста се види да величина грађевинског тржишта које расте апсолутно није у сразмери са растом величине архитектонског тржишта, то јест раст архитектонског тржишта уопште не прати једнако раст грађевинског тржишта, тако да је то општи тренд.

СЕСИЈА 4: СВЕСТ О ЗНАЧАЈУ КВАЛИТЕТНЕ АРХИТЕКТУРЕ И ГРАЂЕНЕ СРЕДИНЕ ЗА КВАЛИТЕТ ЖИВОТА И ОДРЖИВИ ПРОСТОРНИ РАЗВОЈ

Модератор панела: арх. Иван Рашковић | редовни професор Универзитета у Београду - Архитектонског факултета

Поштовани гости, поштовани панелисти, почињемо са завршном сесијом, после које ће, наравно, уследити дискусија и извођење нацрта закључака овог врло успешног панела.

Последња сесија у овом низу носи наслов: Свест о значају квалитетне архитектуре и грађене средине за квалитет живота и одрживи просторни развој, а кључна питања за дискусију су:

Како обезбедити јачање свести и одговорности професионалне заједнице?

Како успоставити механизме за подизање свести шире јавности о архитектури и њеном утицају на квалитет животног окружења?

Како промовисати и заговарати циљеве архитектонске политике код доносиоца одлука и креатора јавних политика?

У панелу ће као уводничари учествовати наша редовна професорка архитекта Весна Цагић Милошевић, наша професорка доктор Ратка Чолић и наш асистент архитекта Никола Милановић, јер је колега Стојичић морао да оде због обавеза. Изволи, Весна.

СЕСИЈА 04

СВЕСТ О ЗНАЧАЈУ КВАЛИТЕТНЕ АРХИТЕКТУРЕ И ГРАЂЕНЕ СРЕДИНЕ ЗА КВАЛИТЕТ ЖИВОТА И ОДРЖИВИ ПРОСТОРНИ РАЗВОЈ

16.30 - 17.30

Панелисти

Арх. Весна Цагић Милошевић | редовни професор, руководилац Департмана за архитектуру Универзитета у Београду - Архитектонског факултета
Др Ратка Чолић | доцент Департмана за урбанизам Универзитета у Београду - Архитектонског факултета, Иновациона лабораторија одрживог развоја
Арх. Никола Милановић | асистент Универзитета у Београду - Архитектонског факултета, студио URED
Арх. Марко Стојичић | главни урбаниста Града Београда

кључна питања за дискусију

Како обезбедити **јачање свести и одговорности** професионалне заједнице?
Како успоставити **механизме за подизање свести** шире јавности о архитектури и њеном утицају на квалитет животног окружења?
Како **промовисати и заговарати циљеве архитектонске политике** код доносиоца одлука и креатора јавних политика?

Излагања панелиста Сесије 4.

Арх. Весна Цагић Милошевић | редовни професор, руководилац Департмана за архитектуру Универзитета у Београду - Архитектонског факултета

Хвала. Добар дан. Моја уводна реч ће бити кратка.

Као што је Жаклина поменула, бављење овом стратегијом и покушаји да се она формира дуго трају. Колико год да је проблематичан, у смислу трајања и што га је тешко завршити, толико није лоше, јер је у том процесу учествовало много више колега, јер су се учесници мењали и то је скроз сврсисходно. Будући да су кључна питања ове дискусије како обезбедити јачање свести и одговорности професионалне заједнице, пробала бих да у кратким цртама дефинишем шта у ствари чини професионалну заједницу архитектонске професије. Чињеница је да у процесу планирања и изградње, то јест формирања грађеног окружења, учествује далеко шири спектар професија осим архитеката. Међутим, нашу професионалну заједницу чине архитекти на различитим позицијама и различитих профила, попут пројектаната, урбаниста, конзерватора, менаџера пројеката и сличних сегмената изградње, архитеката запослених у управи и у различитим предузећима која су носиоци јавних овлашћења, а верујем да има још других специјализација у архитектури које нисам поменула. Да бисмо могли уопште да дискутујемо о томе како јачати свест и одговорност професионалне заједнице, мислим да је суштински битно да се међусобно разумемо. То су различите позиције које ми на различите начине доживљавамо. Сви архитекти у том процесу на својим позицијама су, осим свог процеса рада, увек и медијатори нечијих потреба, више неких учесника. Појаснићу на примеру архитекте пројектанта: архитекта пројектанта је увек и неминовно медијатор потреба инвеститора и корисника. То, једноставно, не може бити другачије. Наравно, и друштва и свих, али са директним утицајем ту су увек присутни инвеститор и корисник.

У том смислу да би се дискутовало, мислим да је кључно битно нешто што бих именovala као едукација и међусобна информисаност. Потребно је да сви ми покушамо да схватимо шта тај процес формирања грађене средине подразумева, које све сегменте садржи, ко све у њему учествује, шта су чији интереси у оквиру тог процеса, а и у оквиру наше професионалне заједнице. На пример, сада бих могла да дискутујем о томе како да бисте применили актуелну легислативу, правну и планску у пројектантском процесу, и, да кажемо, логично се понашали, неко малопре рече да је логика врло битна у овом процесу што је чињеница, ви, на пример, имате ситуацију да се са једне стране заговара одрживост и да се у планској документацији та одрживост, наравно, подразумева, на пример зелене кровове. Врло често се афирмишу различити зелени кровови, интензивни, екстензивни и тако даље, а да се у планској документацији каже да је максимална висина повученог спрата од коте пода до венца 3,5 метра, па у том случају ако ставимо све што треба да ставимо у те слојеве да бисмо ту формирали зелени кров, добићемо чисту висину тог спрата 2,3 или 2,4 метра, а са друге стране Правилник о становању налаже да је минимална 2,6 метра. Изволите, испројектујте. То је на том нивоу. Значи, док не будемо сви све разумели, наравно, исто тако и архитекти не разумеју потребе неког процеса изнад себе и испод себе, причам о пројектантима, мислим да је кључна ствар да се некако међусобно информисамо и тај процес сагледамо, као и све његове аспекте и то у контексту позитивног посматрања.

Такође, ово се тиче и односа према инвеститорима. Помињано је више пута да су инвеститори криви за актуелну ситуацију у грађеној средини. Прво, ми смо ти који те пројекте потписујемо, на основу наше професионалне одговорности они настају, ако изузмемо нелегалну изградњу, а инвеститор има легитимно право, и то је његов посао, да оствари профит, тако да можемо да дискутујемо о томе како све то функционише у друштву. Да би се формирао амбијент у коме бисмо ми могли, на неки начин, да заиста утичемо на свест, како професионалне заједнице, тако и корисника, инвеститора и свих они који у том процесу учествују, мислим да постоје два кључна сегмента: један је корупција, као део нашег друштвеног система и то је нека ситуација у којој и ми учествујемо, не можемо себе да изузмемо из тога а да професионално радимо; потпуно је небитно да ли је учешће директно или индиректно, јер самим тим што се учествује у процесу

планирања и пројектовања, и док год, опет причам из угла архитектке пројектанта, инвеститор буде спремнији да плати сам процес остваривања права на изградњу кроз различите моделе, а не квалитетан пројекат архитектонски, урбанистички или какав год, биће доста тешко да се то реализује; и друга ствар је легализација, то јест озакоњење нелегалних објеката. Као што знамо има их различитих, има оних који су у складу са пројектом и нелегални су само зато што немају грађевинску дозволу, а има и других ситуација. У сваком случају, док се процес озакоњења не заврши финално и трајно и, на неки начин, примени постојећи валидан Закон у том контексту, који ће заиста онемогућити нелегалну изградњу, врло ћемо тешко подићи свест и одговорност професионалне заједнице. Чињеница је, и мислим да на томе треба радити и у овим условима, да је неопходно да се као друштво постарамо да амбијент у којем радимо и посао којим се бавимо, а и простор у којем живимо одвија у квалитетнијем друштвеном амбијенту. Ето толико, хвала.

Др Ратка Чолић | доцент Департмана за урбанизам Универзитета у Београду - Архитектонског факултета, Иновациона лабораторија одрживог развоја

Добар дан.

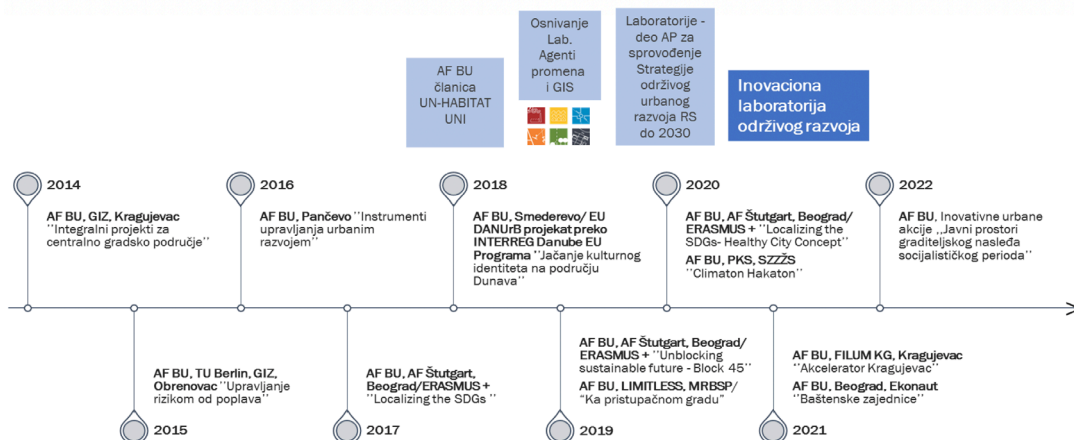
Мој задатак је био да кажем нешто више о томе на који начин изводимо наставу и шта је то што се одвија кроз истраживачке лабораторије. Има их велики број у оквиру Центра за истраживачку делатност Архитектонског факултета. Лабораторија у којој сам ангажована је Иновациона лабораторија одрживог развоја – ИЛОР и њоме руководи професорка др Ксенија Лаловић. Приказаћу тајмлајн развоја активности које су се дешавале претходних година, као и како смо уопште дошли до назива, концепта и структуре лабораторије. У питању је већи број сарадњи које су се одвијале између Архитектонског факултета и различитих институција (слика 8):

- 2014. године у оквиру GIZ-овог пројекта „Унапређење управљања земљиштем у Републици Србији“ остварена је сарадња између Архитектонског факултета у Београду и Града Крагујевца, а у оквиру израде мастер тезе и пројекта рађени су интегрални пројекти за централно градско подручје.
- 2015. нова сарадња у оквиру GIZ-овог пројекта, овог пута са Технолошким универзитетом из Берлина и са Општином Обреновац, на тему резилијентности и управљања ризицима од поплава. У питању су међународне радионице, то јест заједнички студио између два мастер програма – Интегрални урбанизам са нашег факултета и њихов програм Урбани менаџмент.
- 2016. године на иницијативу већег броја наставника са Департмана за урбанизам на територији Панчева су рађени инструменти управљања урбаним развојем. Након тога кроз ERASMUS+ програм са Факултетом за архитектуру и урбано планирање из Штутгарта и њиховим мастер програмом Интегрални урбанизам и одрживи дизајн, реализован је заједнички студио на тему локализовања циљева одрживог развоја.
- 2018. године у оквиру DanUrb пројекта преко „INTERREG Danube EU Programa“, тема израде мастер радова је била јачање културног идентитета на подручју Дунава.
- Године 2019. остварена је поново сарадња у оквиру ERASMUS+ програма са Штутгартом на тему „Unlocking sustainable future - Block 45“. Поред тога, значајна је сарадња са Министарством за рад, борачка и социјална питања и организацијом LIMITLES на тему приступачности.
- Године 2020. наново кроз ERASMUS+, заједнички студио на тему локализовања циљева одрживог развоја, а поред тога остварена је сарадња са Привредном комором Србије, Секретаријатом за заштиту животне средине у оквиру такмичења „Климатон-хакатон“.
- Године 2021. смо остварили сарадњу у Крагујевцу. Колега професор Рашковић и ја смо радили са колегама са Филолошко-уметничког факултета (ФИЛУМ) из Крагујевца на тему „Акцелератор – Крагујевац“ у оквиру подручја Војно-техничког завода, али и мало

шире територије града. Поред тога, исте године смо имали сарадњу са „Еконаутом“, невладином организацијом на тему баштенских заједница у Београду.

- Ове године имамо нову тему: јавни простори градитељског наслеђа социјалистичког периода.

Ово је само један део активности које су рађене у оквиру мастера Интегрални урбанизам на којима је радио већи број наставника.

Слика 8. Приказ рада Иновационе лабораторије одрживог развоја (Извор: презентација ауторке Патке Чолић)

Зашто све ово наводим? Па управо јер смо на основу искуства различитих лабораторија и међународне сарадње, 2019. године, након што је усвојена Стратегија одрживог урбаног развоја Републике Србије, предложили да две лабораторије („Агенти промена" и „ГИС лабораторија") буду део Акционог плана за спровођење стратегије. Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре је прихватило ову иницијативу и лабораторије су постале саставни део Акционог плана 2020. године. Паралелно, Архитектонски факултет Универзитета у Београду је постао чланица универзитетске мреже УН-ХАБИТАТ УНИ 2018. године, а 2021. године је настала Иновациона лабораторија одрживог развоја – ИЛОР, као једна од већег броја лабораторија на Факултету.

Данас већи број говорника излаже о томе шта је то све начин и просторна димензија нашег деловања. Када сам размишљала о овој презентацији, подсетила сам се на нешто што је дефинисано кроз екстензивни партиципативни процес израде Националне стратегије урбаног развоја, када је дефинисано шест приоритетних подручја интервенције у урбаним срединама (слика 9). Ту су (1) браунфилд локације и индустријске зоне, и (2) бесправно изграђени и неуређени рубни предели и деградација руралног подручја. У том моменту, 2018. године, када је рађена Национална стратегија, било је евидентирано преко 500 браунфилд локација на територији Србије и преко 2,2 милиона бесправно изграђених објеката. Данас смо чули податак да је само на територији Београда око 1,2 милиона бесправних објеката. Затим, (3) трећа тема су угрожене урбане структуре, урбане матрице и централне урбане зоне, укључујући јавне просторе. Четврта тема су делови урбаних насеља са концентрацијом социјалних проблема, социјално укључивање и смањивање сиромаштва. Ово се не односи само на ромска насеља. У Србији је велики број насеља у којима имамо озбиљне социјалне проблеме. Затим, (5) тема су и насеља, или делови насеља, изложени проблемима заштите животне средине и климатским променама. Само 2014. године имали смо 24 насеља у Србији која су била озбиљно погођена поплавама, да не говоримо о теми екстремне топлоте и деградацији животне средине. И на крају, (6) врло важна шеста тема су просторне целине са културним и градитељским наслеђем, важним реперима културног и историјског развоја урбаних насеља. Поред онога што традиционално штитимо као културно наслеђе, препознато је и градитељско наслеђе из периода после Другог светског рата. На слајду је у доњем десном углу приказан пиктограм са девет централних новобеоградских блокова. 2018. године, када је рађена Стратегија, нико није ни сањао да ће ово подручје бити проглашено културним добром, а то се, срећом, и десило.

SOURRS 2030 - 6 PODRUČJA PROSTORNE INTERVENCIJE po ugledu na EC Barca izveštaj, 2009

Izvor ilustracija: Poster na međunarodnom Salonu urbanizma 2019, Dizajn: dr Milica Milojević

Слика 9. Стратегија одрживог урбаног развоја Републике Србије до 2030: приоритетна подручја интервенције (Извор: презентација ауторке Ратке Чолић)

Зашто је значајна просторна димензија Стратегије одрживог урбаног развоја? Примењени интегрални приступ је тај који омогућава да се сагледа просторна димензија, где се дефинишу приоритетне интервенције, а што је имплементирано по угледу на „Барка извештај“ Европске комисије из 2009. године. Тематски опус приоритетних подручја просторне интервенције се препознаје и кроз претходно наведене различите активности које су се дешавале у оквиру образовног и истраживачког процеса образовања архитеката у радовима, пројектима, кроз заједничке студије и тако даље.

У оквиру ИЛОП лабораторије, препознају се следеће активности:

- учешће у међународним и националним научно-истраживачким и научно-стручним пројектима,
- укључивање у међународне универзитетске мреже,
- сарадња са представницима различитих институција у форми предавања, консултација, заједничких радионица, презентација
- организација заједничких студија (нпр. Архитектонски факултет и Факултет из Штутгарта) да би различити студенти из целог света са нашим студентима радили на овој тематици
- обавештавање о реализацији наставе и истраживања – веб страница АФ БУ, радио, веб странице партнера, филм ФИЛУМ
- презентације радова у јединицама локалне самоуправе, Агенцији за регионални развој
- учешће на међународним и националним скуповима, конкурсима, изложбама
- организација стручне праксе за студенте
- организација међународне стручне праксе кроз „УН Хабитат“ УНИ
- објављивање публикација и научних радова – самостално и заједнички са партнерима
- укључивање рада ИЛОП у националне политике урбаног развоја

Зарад бољег разумевања начина рада и остварених резултата, кроз наредне слајдове су приказане активности ИЛОП, као и начин на који реагујемо ми као наставници и наши студенти, али и сви наши партнери који су учествовали у различитим пројектима (слика 10):

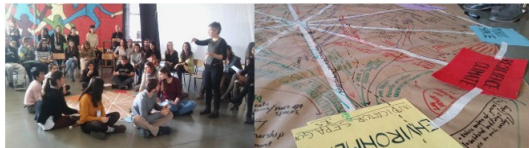
Co-designing Locally tailored Ecological solutions for Value: addit, socially inclusive Regeneration in Cities
<https://clevercities.org/>
<http://deliaslab.rs/>

UČEŠĆE U MEĐUNARODNIM NAUČNOSTRAŽIVAČKIM I NAUČNOSTRUČNIM PROJEKTIMA HORIZON 2020, CLEVER CITIES, 2020-2023

- EUZ Projekat „Unapređenje upravljanja zemljištem na nivou lokalnih samouprava u Srbiji“
- AF BU I TU BERLIN
- Opština Čibrovac - uprava, javna preduzeća, civilni sektor

KOLABORACIJA SA PREDSTAVNICIMA RAZLIČITIH INSTITUCIJA ZAJEDNIČKI STUDIO AF BU I TU BERLIN, 2015 "UPRVLJANJE RIZIKIMA OD POPLAVA"

- Međunarodna radionica Af Beograd - Af Stuttgart
- I-HASMIUS +
- Opština Stari grad, Beograd, NVO

KOLABORACIJA SA PREDSTAVNICIMA RAZLIČITIH INSTITUCIJA ZAJEDNIČKI STUDIO AF BU I AF STUTTGART, 2017 "Localizing the SDGs – Downtown Dorčić"

- Milica Bogdanović: topična ostrva, razvoj braunland lokacija, zelena infrastruktura, e-plastima
- Sanela Radošević: bezaključivo, sistem integriranih usluga, razvoj braunland lokacija
- Sanja Habičić: socijalno produktivno, vodna izvornost, razvoj braunland lokacija
- Milica Strehović: socijalno stanovanje, razvoj braunland lokacija
- Maja Hrdzović: samitarna zaštita vodovodstva, usvajanje vodama, neformalna naselja, javno privatno-civilni otajng
- Marta Čunjačević: smanjenje emisije čvrstih ostataka, individualna izolacija, neformalna naselja

KOMENTORSTVO AF BU I AF STUTTGART, MASTER TEZA I PROJEKT, 2019/2020 "LOCALIZING THE SDGS – BEOGRAD (HEALTHY CITY CONCEPT)"

- PODRŠKA REAUZACI STUDENTSKOG PROJEKTA (K) JMA NADE
- Tim studenata Arhitektonskog fakulteta, koji je osvojio prvi nagradu na Cinnamon - izdanom 9 februara 2020 godine, nakon je prikladi da realizuje projekat. Za realizaciju izložbe "Urbana topična ostrva" studentima tim (KLJIMA NADE, u sastavu D Nastanović, M Ugojanović, A Čarac i A Urošić sa MUI i MASA je osvojio prvu nagradu. Mentor su Arhitektonskog fakulteta su nastavnici: vanjsni prof. dr K. Lucović i doc. dr B. Čučić.
- Sastavni deo nagrade je bila i promocija projekatne ideje u formi interaktivni i prezentacije 23 februara 2020. u emisiji Hladno Utopčje 2 "Čekajući vodu". Link ka audio zapisu <http://www.rts.rs/page/audio/sr/story/24/8930-broodrig-2/3063267?ako-ne-uzmalo-dal-gradilo-ino-kvazi-ono-isto-pozostaj-italij> - Razgovor sa ekipama pojedinačno je uzetio 15-og i 14-og minuta emisije, a udružujući razliki studenata je uzetio 28.30 i 40.00.
- Prezentovanje projekta u Sekretarijatu za zaštitu životno sredine, 28.2.2020 godine
- <http://www.afb.bg.ac.rs/2020/02/13/uspehi-studenata-architektonskog-fakulteta-na-cinnamon-u-zpismo-lis>

OBAVEŠTAVANJE O REALIZACIJI NASTAVE

- Sastavni uradnizma, 2019
- Sastavni pozivnice amirantima, 2021
- Uložba studentičkih radova, Kragujevac, 2021
- Sastavni amirantima, 2022
- 2020 Project Award for Innovative Practice 2020
- <http://www.afb.bg.ac.rs/2020/03/06/votino-priznanje-za-architektonski-fakultet-u-beogradu-zero-projekt-awards-zpismo-lis>

UČEŠĆE NA NACIONALNIM I MEĐUNARODNIM SKUPOVIMA, KONKURSIMA, IZLOŽBAMA

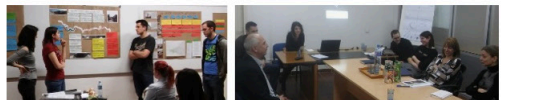
- Međunarodna radionica Af Beograd - Af Stuttgart, 2019
- FRASMIUS +
- MUSA, Grad Beograd, Sekretarijat za zaštitu životno sredine, NVO sektor - Savsko nasip, blok 45 i drugi

KOLABORACIJA SA PREDSTAVNICIMA RAZLIČITIH INSTITUCIJA ZAJEDNIČKI STUDIO AF BU I AF STUTTGART, 2019/2020 "Unlocking the sustainable future – Block 45"

- AF ILS LAJONAIORKIA
- U saradnji sa udruženjem „Limitsless“ pod pokroviteljstvom Ministarstva za rad, boravak i socijalna pitanja
- <https://zeoproject.org/the-zero-project-innovative-practices-and-policies-2020-factbooks-are-online/>

KOLABORACIJA SA PREDSTAVNICIMA RAZLIČITIH INSTITUCIJA "KA PRISTUPAČNOM GRADU", 2020

- Studenti prezentovali Strategiju integriranih urbanih razvoja kroz više grupa od Uloba do Uloba u organizaciji istraživačke agencije Pazibke u Ulobu, 13.01.2016
- <http://www.afb.bg.ac.rs/2016/05/05/studenata-architektonskog-fakulteta-integrirani-urbani-razvoj-i-organizacija-istrazivacke-agencije-pazibke/>

PREZENTACIJE RADOVA U JLSU, RRA

- Ministarstvo građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture RS u ponudu od 11.16. maja 2018.
- Grad Beograd, Gradiska uprava, Sekretarijat za zaštitu životno sredine, maj, 2020
- JUP Urbanizam Beograd, 2021.
- Job Opening: INTER-N - PROGRAMME MANAGEMENT
- Department/Office United Nations Human Settlements Programme
- Daily Student: NABU/RI
- Posting Period: 09 February 2022 - 03 March 2022
- Job Opening Number: 22-Programme Management/UN-HABITAT/174131/J Nairobi (0)
- Staffing Exercise: N/A
- <https://careers.un.org/tw/jobdetails.aspx?id=141421>

ORGANIZACIJA STRUČNE PRAKSE ZA STUDENTE

Слика 10. Резултати савременог приступа едукацији архитеката и истраживањима (Извор: презентација ауторке Ратке Чолић)

1. Ово је први HORIZON 2020 пројекат Града Београда - CLEVER Cities, проф. др Ксенија Лаловић је са студентима учествовала у развоју кокреације Линијског парка у Београду,
2. Затим, заједнички студио АФБУ и Технолошког универзитета из Берлина 2015. године на тему управљања ризицима од поплава,
3. Заједнички студио на тему „Localizing the SDGs – Downtown Dorćol“ у сарадњи са Факултетом из Штутгарта,
4. Заједнички студио „Блок 45“ где је остварена сарадња са Министарством грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре, Градом Београдом, Секретаријатом за заштиту животне средине, невладиним организацијама и другима.
5. Пример коменторства 2020. године између АФБУ и АФ из Штутгарта са професорком Fokdal на тему „Здрав град“.
6. „Ка приступачном граду“, у сарадњи са удружењем „Limitless “ под покровитељством Министарства за рад, борацка и социјална питања. Из ове сарадње произашла је значајна награда нашем факултету ZEROPROJECT за иновативну праксу.
7. Учешће на „Климатону - хакатону“ у организацији Привредне коморе Србије и Секретаријата за заштиту животне средине где је тим наших студената освојио прву награду. Поред тога, саставни део награде је била и промоција пројектне идеје у форми интервјуа. Студенти су учествовали у емисији Радио Београда „Чекајући ветар“. Такође, добили су и новчану награду и могућност да се реализује овај пројекат.
8. Једна од сарадњи које су се развијале не само традиционално са дирекцијама за урбанизам и управама, јесте остварена и са регионалним агенцијама за развој. Студенти прве године мастер студија под именом групе „Ужичка Република“ презентовали су Стратегију интегралног урбаног развоја у Ужицу, а након тога су учествовали на међународној радионици у Паризу под покровитељством Европског удружења урбаниста (ЕСТР).
9. Изложбе и предавања, награде.
10. Организација стручне праксе: у Министарству грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре 2018. године је организована пракса за студенте са мастер академских студија Интегрални урбанизам, потом у Секретаријату за заштиту животне средине Града Београда, 2020.године, у Урбанистичком заводу Београда већ традиционално, у ИАУС-у претходних година „УН Хабитат“. Поред тога, ове године нам је понуђена стручна пракса за једног од наших доктораната који је аплицирао за. Пракса би требало да се одвија или у Најробију или Њујорку. Видећемо да ли ће се остварити онлајн или живо.

* Laboratorije „Agenti promena“ i GIS laboratorija Arhitektonskog fakulteta Univerziteta u Beogradu uvrštene su kao posebne mere (5.3.2.1 i 5.4.4.1) AP za sprovođenje SOURIS do 2030. godine u periodu od 2020. do 2022. godine („Sl. glasnik RS“, broj 28/2021). Laboratorije su 2021. godine postale sastavni deo Inovacione laboratorije održivog razvoja CID AF (rukovodilac dr K. Lalović, van prof). <https://www.mpsi.gov.rs/cir/dokumenti/urbani-razvoj>

**OBJAVLJIVANJE PUBLIKACIJA I NAUČNIH RADOVA
UKLJUČIVANJE ILOR U POLITIKE URBANOG RAZVOJA**

Слика 11. Приказ ИЛОП публикација (Извор: презентација ауторке Ратке Чолић)

Такође је значајно публиковање свих ових заједничких радова. Неке од публикација су у издању нашег факултета, али и међународних универзитета (Берлин, Деусто, Штутгарт), слика 11. Последња публикација је заједничко издање Факултета за архитектуру и урбано планирање из Штутгарта и Архитектонског факултета из Београда. Хвала!

Арх. Никола Милановић | асистент Универзитета у Београду - Архитектонског факултета, студио URED

Добар дан, свима. Захваљујем и част ми је да учествујем на овом панелу. Моје име је Никола Милановић и можда је најкомпликованије у оквиру презентације да се ја представим.

Моја позиција је врло специфична овде данас. Као самостални предузетник имам архитектонски студио URED у Београду, радим као одговорни пројектант и руководилац пројеката и као стручни надзор, што је мој рад у пракси. Истовремено сам и асистент овде на факултету, Департману за архитектуру где радим у настави. Такође сам и члан неколико комисија: део сам Комисије за планове градске управе Града Крагујевца у својству заменика председника и као члан, где учествујем у процесу стручне контроле урбанистичких планова и пројеката. Затим сам истраживач студент докторских студија и радим докторско истраживање на тему унапређења квалитета стамбених простора заједничких простора стамбених зграда. Део сам Истраживачке лабораторије за оптимално пројектовање осветљења у архитектури. Мимо свега овога, често сам активан у разним стручним усавршавањима и кроз чланства у удружењима, на пример Инжењерска комора Србије, лиценце 300 и 400, ИСС Институт за стандардизацију Србије – KS U059, Зграде и инжењерско грађевински објекти, BIM – Сертификација Graphisoft-a за BIM менаџера где сам врло детаљно упознат са BIM стандардизацијом – не BIM као софтвером већ као врстом стандарда и активан сам у стручним удружењима ДАБ, УАС, АСАП. У вези са мојим практичним радом, ово је један од познатијих пројеката који сам желео да прикажем - IM-РАСТ HUB у Београду, има доста пројеката које сам радио са тимом архитеката реализованих у Крагујевцу, већих стамбених зграда, средњих и мањих, пословних објеката, слика 12. Али, посебно са аспекта квалитета и унапређења квалитета архитектуре сматрам да је важно говорити о стамбеним објектима, јер они представљају највећи удео у фонду изграђених објеката.

Слика 12. Приказ реализованих пројеката студија URED из Београда
(Извор: презентација аутора Николе Милановића)

Из ове моје сложене позиције идентификовао сам неколико кључних проблема које сам желео да овде изнесем на сесији. Распоредио сам их у три категорије, планирање заузима мало више простора па има двоструку тежину и заузима две колоне, слика 13:

1) Један од врло честих проблема у крагујевачкој планској пракси је пуно неусаглашености и колизије планских докумената. Мислим да је у Београду нешто боља ситуација, да се ПГР-ови детаљније разрађују кроз ПДР-ове који обухватају неколико блокова, док је у Крагујевцу врло спор процес доношења ПДР-ова, а ПГР некако увек испада као релевантан документ у коме су дефинисана правила грађења, а та правила грађења нису увек у сагласности са актуелним Законом о планирању и изградњи у вези са терминологијом и свим осталим. Имамо врло нејасна правила грађења и овако лично, из пројектантског угла, сматрам великим проблемом добијање информације о локацији са изводом из планског документа са правилима грађења и ви не знате заправо шта смете, а шта не смете да радите на предметној локацији. Прво што пред инвеститорима испадате некомпетентни, а онда долазите у ситуацију да више пута подносите неки пројекат са додатним изменама. Конкретно, сада у петак сам имао разговор са обрађивањем пројекта који сам предао за локацијске услове, где ми је речено „неке параметре ћемо третирати као породично становање а неке параметре као вишепородично” и то је нека редовна пракса. Тако да ви никад не знате да ли ћете неки параметар гледати на један или други начин. Са друге стране, нису ни обрађивачи планова искључиво одговорни и мислим да је потребно осавременити приступ израде планских докумената. Јавна предузећа имају монополистичку позицију, они су увек обрађивачи планских докумената, тако да немамо, по мом мишљењу, неки добар систем контроле квалитета како ти планови изгледају. Из угла некога ко је члан Комисије за планове и гледа те планове, ми имамо овлашћење само да се сагласимо да ли је план урађен у складу са Законом о планирању и изградњи или није, тако да имам врло мали утицај на процес њиховог креирања. Можда је потребно осмислити неки систем континуиране едукације, где ће се мало и превазићи проблем аутистичности обрађивача планских докумената кроз боље информисање о европским и светским токовима.

KLJUČNI PROBLEMI

PLANIRANJE	PLANIRANJE	ARHITEKTURA	ODRŽIVOST
Neusaglašenost i kolizije planskih dokumenata Autističnost izrađivača planskih dokumenata u odnosu na evropske i svetske tokove	Problem angažovanja i finansiranja eksperta putem javnih nabavki Potreba za postojanjem MASTER PLANA kao metoda prostorne pojavnosti strateškog dokumenta	Nedovoljna standardizacija arhitektonskog delovanja Problem konkursa Nepostojanje jasne definicije šta je „KVALITET“	Pitanje obračunavanja arhitektonskih usluga u oblasti društveno-humanističke i umetničke delatnosti - DELIVERABLES Ekonomska, poslovna, društvena i prirodna održivost LIFE CYCLE – BIM Standardi

Слика 13. Кључни проблеми праксе (Извор: презентација аутора Николе Милановића).

2) Имамо и неке посебне проблеме до којих сам у комуникацији са градским урбанистом Града Крагујевца дошао, као, на пример, навешћу конкретно проблем да ако желимо да доведемо неког експерта да уради неку стратегију за град, то је могуће урадити само путем јавних набавки. А какав је онда то поступак ангажовања експерта, када ви морате некоме унапред да наместите конкурс да бисте позвали експерта – просто то није

регулисano. У новинским медијима је то описано као да „радите јавну набавку за глумца у позоришту“. Просто мора да постоји неки квалитативни однос према нечијој експертизи, да ви њега ангажујете конкретно због његове компетенције, али можда је то онда неки другачији процес који треба осмислити. Такође, мислим да се и професорка Ратка дотакла и ове теме, можда је нисмо изразили на исти начин, али сматрам да постоји потреба за постојањем „мастер плана“ као метода просторне појавности стратешког документа, јер стратешки документ је текстуални и он нема просторну димензију, а мастер план има ту неку просторну димензију како би се десила нека планирана дистрибуција садржаја намена и неких програма. Значи, то није плански документ у смислу ПГР-а или ГУП-а, његова логика је мало другачија.

3) Да се спустим сада на домен архитектуре и потрудићу се да не понављам проблеме који су данас наведени. Недовољна стандардизација архитектонског деловања је велики проблем – није стандардизовано шта је то што ми предајемо од документације и шта радимо. Имамо неку листу докумената ПГ, ИДР, ПГДЗИ, али немамо неку врсту обрачуна шта је наш неки додатни допринос у односу на те конкретне цртеже које смо предали. То ћу више објаснити у категорији одрживости. Проблем конкурса нећу објашњавати, јер је било доста речи о томе. Не постоји јасна дефиниције шта је квалитет. Ако се сводимо на просто испуњавање неких техничких услова и инжењерских елемената, немамо ништа, ни критеријуме провере квалитета – да ли смо ми сада том методом испуњења инжењерских и техничких услова добили неки квалитет или га нисмо добили? Уопште немамо дефинисано шта је то мерљиво, шта је квалитет и то је нешто што је мени тема докторског истраживања, али мислим да је и тема за општу дискусију на оваквом скупу.

4) Питање обрачунавања архитектонских услуга у области друштвено-хуманистичке и уметничке делатности у домену одрживости, зауставио сам се када сам кренуо да причам у домену архитектуре, везани су за стандардизацију архитектонског деловања. Постоји проблем како да вреднујемо, како обрачунавамо те архитектонске услуге које нису цртежи, ти неки аспекти, додатни „резултати“, вредности које ми производимо. Ми радимо и студије, колега Пеђа је споменуо да је архитекта сада и пројект менаџер и то је нека додатна услуга која није само цртеж, то је нека врста логистичке подршке. Конкретно на примеру вртића, о којима се говорило, пробаћу да илуструјем како меримо шта је наш посао. Врло јасно знамо шта је посао пројектанта конструкције – он прорачунава конструкцију, инсталатер црта путање инсталација. Архитекте нису само они који цртају позицију зидова и намештај, већ осмишљавају како се тај простор користи. Значи, ту неку социјално друштвену димензију простора и уметнички доживљај простора, како се осећамо у том простору и мислим да је то много важно. Вртић је добар и сликовит пример, где је улога квалитета у архитектури јако важна и то пројектовање квалитета јесте јако важно. На тему одрживости даље сам навео економску, пословну, друштвену и природну одрживост, што мислим да је важно да се појави заступљеније и на Архитектонском факултету, да студенти буду обучени у пословном и економском смислу у свим аспектима архитектонског пословања. Имамо на одређеним предметима покривену друштвену и природну одрживост, али сам желео да се надовежем на ову додатну моју експертизу, на неки начин. То су BIM стандарди и појам LIFE CYCLE: појам BIM – Building Information Modeling, не односи се само на софтвер, то је сет стандарда, а BIM значи да ми радимо виртуелни дигитални објекат тако што у њега уносимо информације, моделујемо информације. BIM је сет информација које ми заједно радимо са разрадом пројекта рађењем виртуелног модела и те информације, такође, треба да буду део тих услуга, резултата, јер су те информације битне због рачунања CO2 касније у експлоатацији објекта, али и због рачунања и колико чега се троши у изградњи једног објекта, колико чега се троши када се објекат користи и касније када треба да рециклирамо објекат, шта све имамо од тога што можемо да искористимо за будућу градњу.

Ово су неки изводи из образаца Правилника техничке документације, где сам желео да истакнем врсту језика који се користи, где главни пројектант изјављује „да су при изради објекта поштоване све прописане и утврђене мере и препоруке испуњења основних захтева за објекат ...“. Дакле, изјавом се доказује испуњеност основних захтева, ми гарантујемо само испуњеност основних

захтева – да је објекат безбедан за употребу, да неће да се запали, да су материјали трајни и тако даље. И то су, опет, технички параметри који се не дотичу толико квалитета и ми не дајемо гаранцију шта је квалитет доживљаја простора. А ово је изјава инвеститора, стручног надзора и извођача радова која заобилази архитекту, али је обавезни документ за издавање употребне дозволе, где се гарантује да није дошло до одступања од пројекта. Ако архитекта има среће, он ће бити у улози стручног надзора, ако успе да се договори са инвеститором, ако уопште може да нађе пројектанта конструкције, који може да буде надзор за веће конструкције. Мислим да је проблем што не постоји обавеза да архитекта буде ангажован као ауторски и пројектантски надзор, јер то се оставља на добру вољу инвеститора. Дакле, Комисија инвеститора, стручног надзора и извођача радова изјављује да није дошло до одступања у извођењу пројекта те да је изведено стање једнако пројектованом стању, али то је, опет, штура изјава која се не дотиче квалитета простора. Закључио бих питањем: ко је интересна група којој треба квалитет, којој се обраћамо овом дискусијом, ко препознаје квалитет? Дакле, указује на потребу да некоме треба тај квалитет, то нисмо само ми архитекти да бисмо се поносили тим објектима, него се надамо, то су будући корисници објекта са којима морамо да искомуницирамо унапред, да они буду свесни и да препознају квалитет када га виде и да када га користе осећају тај квалитет. Значи, да имају способност да перципирају шта је тај квалитет архитектуре. Мислим да је потребно стално преиспитивање свих оквира, од формулара и образаца, до читавих процеса доношења и планова и израде пројекта.

Хвала.

Дискусија у оквиру Сесије 4.

Модератор панела: арх. Иван Рашковић | редовни професор Универзитета у Београду - Архитектонског факултета

Поштоване колеге, гости панелисти, ми смо, практично, закључили све четири сесије које смо имали за данас, један обиман рад. Ја стварно свима захваљујем.

Чули смо много корисних ствари и корисне дискусије. Ово је, на неки начин, први корак да се најшира професионална јавност овако консултује, иако наравно Министарство већ годину дана ради на овом питању које је и само иницијало. Сада ћемо продискутовати ову четврту сесију и онда ћемо прећи на формирање нацрта закључака за цео наш данашњи панел, који ће бити касније и послат свима на мејл, ако се не вaram, биће и на сајту, а наравно и предат Министарству као аутору, иницијатору и инспиратору, целог овог данашњег, заиста, успешног догађаја. За почетак ћу сам себи дати реч. Дискутујем сада у вези са целим панелом и даћу пунктуално неке ствари које сам приметити, као кључне теме на које треба обратити пажњу, а после прелазимо на дискусију.

Питање ценовника. Молим ако има некога овде да ме исправи ако грешим. Уколико неки еснаф жели да има ценовник или минималних услуга, то мора да буде и у Закону те земље, да ли сам у праву? (нејасни коментари из публике) Једно је питање потребе да ми тај ценовник формирамо, он треба да буде одржив, да препознаје ситуацију на тржишту, то је једно. Друго је ово што сам рекао: он мора бити негде формализован правно, у оквиру државе, објава у „Службеном листу“, државна одлука кроз пропис, значи, то није нешто што еснаф донесе, па поштује. Ако се не вaram, својевремено нам је било речено, на једном састанку у Комори, да је једне године Лекарска комора једва избегла тешку финансијску казну зато што су хтели да казне и узму лиценцу колегама које се нису придржавале донетог еснафског ценовника. Дакле, то је важно, неко ће га донети, у реду, али он мора да буде нормиран негде у оквиру државног апарата. У оквиру тог ценовника морамо и друге ствари да препознамо феноменолошки. Ми смо један еснаф и има нас више врста. Питање је за запослене архитекте у јавном сектору, у Урбанистичком заводу, јавним предузећима, на Универзитету, како се, на пример, на нас који радимо на Универзитету односи тај ценовник или на колегу који ради у јавном предузећу? Друго

су колеге предузетници који имају своје бирое, који могу да пропишу, да ли сад његов биро има те цене. Треће јесу колеге које раде код приватника као запослени. Ако се сећате, пре неколико година је тај проблем имала Адвокатска комора. То су само питања на која треба да обратимо пажњу, не мислим ја да сада њих решавамо. Неко је хтео да се надовеже у вези са овим. (Арх. Весна Цагић Милошевић: – Па ја сам хтела да додам, цена може да се формира за неку услугу, у ком случају није битна позиција онога ко је пружа, како си ти навео. И друга ствар, пошто нисам стварно присуствовала свему, битно је на који начин формирање ценовника утиче на квалитет простора.) Не, не, то је друго питање. Овде сам само рекао на шта то све, кад формирамо ценовник, морамо да обратимо пажњу. То је моја теза била. (Арх. Милош Гардашевић | архитекта из Пожаревца: – У Закону, у оквиру „Инжењерска комора“, члан 163, став 7 се наводи „утврђује минималне цене за израду планске и техничке документације за техничку контролу, техничке прегледе и надзор за зграде и инжењерске објекте. Значи, Инжењерска комора је задужена Законом о планирању и изградњи да донесе, то јест, каже се да утврди минималну цену рада.) Али шта је сада следећи корак? Како оне постају обавезујуће? Изволите, Кековићу.

Арх. Александар Кековић | професор са Грађевинско-архитектонског факултета у Нишу

То је та дилема данашња. Ми смо још давно покушали са неким ценовником у Комори, који је био једна пропаст, где су тада дате цене које нису могле да се спроведу, али и то је боље него да их нема. У међувремену је дошло до Агенције за борбу против конкуренције и она је тај неки наш ценовник ставила у варијанту препоручених цена, што ја мислим да не би требало да буде нама проблем. То је виђење које је везано за приступање Европској унији и када уђемо у ЕУ може тако, немам ништа против, а до тада ми морамо да штитимо своју струку. Као што не можемо да применимо Закон о регулисаним професијама до уласка у ЕУ, по реципроцитету, потребно је да нађемо начин да, кроз Закон или гдегод, ценовник минималних цена постоји, а оне могу бити или по инвестиционој вредности или по квадрату, како год, то ћемо се договорити. Ми мало превише зазиремо од поменуте агенције и ми бисмо морали мало да се изборимо за своју позицију, поготово што мислим да та прича о либералним ценама и либералном капитализму пада у воду чим држава крене да се меша у неке ствари, па чак и у Америци, онда више о либералном и слободном тржишту нема збора. Немачка је до пре неколико година имала процес у Бриселу и борила за свој еснаф успешно, пет, шест адвокатских канцеларија заступало је њихове интересе, и дуго су држали своју позицију. Не знам шта се сада дешава, вероватно су и они „легли на руду“. Тако да, ми имамо временски простор, следећих 20-30 година, док не уђемо у ЕУ.

Арх. Весна Цагић Милошевић | редовни професор, руководилац Департмана за архитектуру Универзитета у Београду - Архитектонског факултета

Само кратко да прокоментаришем, пошто сам више пута као члан Друштва и управног одбора УАС пуно пута дискутовала о ценама и о формирању ценовника и сама износила исти став о томе. У реду је, то треба да постоји, али пре него што то постоји, морамо да имамо стандардизацију техничке документације, јер док је немамо, шта ми то тачно наплаћујемо? Пројекат комада један, послове претходне израде, квадрат, кубик. Дакле, суштина је, а то је и млади колега поменуо, за такве теме које су неспорно битне и неспорно је потребно да се остваре, пре тога је посао стандардизације. Јер док немамо стандард, немамо ценовник.

Арх. Божана Лукић | самостални саветник, Сектор за стамбену и архитектонску политику, комуналне делатности и енергетску ефикасност Министарства грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре

Колега Никола је причао о неким аспектима који су, можда, припадали пре неким другим сегментима, али свакако можемо да сврстамо и у домен „јачања свести“. Ако смем ја само мало

да нас све вратим на ову тематску сесију па да завршимо са њом, а после можемо о закључцима. Ја сам разумела презентацију колегинице професорке Ратке Чолић тако да је промоција јако битна. Ви сте нама приказали овде мноштво пројеката и активности на промоцији тих пројеката и о свим актерима који су били укључени, неки очекивано, неки сасвим неочекивано у све те процесе. Професорка Цагић је дала неколико назнака на почетку, неких питања о којима бисмо могли такође да дискутујемо, а ово на крају ми је посебно занимљиво питање које се тиче квалитета односа стандарда и уопште ценовника и квалитета. То бисмо опет за ону посебну фокус радну групу могли оставити. Овде већ имамо, после данашњег скупа, неку структуру тих фокус група и тематизације њиховог рада. Ми смо у оквиру четврте тематске области имали на уму нека конкретна питања, можда и њих треба оставити за неко друго време да се продубљују, и уопште конкретне активности би, можда, чак да се подвуку под ове претходне три тематске области, то јест не мора „јачање свести“ да буде засебна тематска област. Оно може да се појави у оквиру квалитета архитектуре и у оквиру улоге архитектуре у одрживом развоју, као и у пракси, нарочито у пракси и професији, чини ми се.

Арх. Весна Цагић Милошевић | редовни професор, руководилац Департмана за архитектуру Универзитета у Београду - Архитектонског факултета

Ја се извињавам што се сада надовезујем. Генерално, све је то тема едукације и комуникације – то је тај неки пакет. Има пуно начина да се утиче на јачање свести и професионалне одговорности. Професионална одговорност је вазда најбоље јачана казнама, тако свуда у свету функционише. То је неки познати примењив модел. Мислим да је основна ствар, и овај скуп је у том контексту суштински значајан, управо да се сви ми, пре свега, разумемо.

Др Ратка Чолић | доцент Департмана за урбанизам Универзитета у Београду - Архитектонског факултета

Осврнућу се кратко на две ствари. Зашто сам навела сам шест подручја просторне интервенције Стратегије одрживог урбаног развоја РС? Зато што су оне везане и за уплив новца и инвестиција. Нисам навела у презентацији, али то је био један од разлога, али то су озбиљна одређена средства. Половина докумената Националне стратегије одрживог урбаног развоја се односи на финансирање урбаног развоја. То нису само средства из локалних самоуправа, буџета и националног буџета. Има нешто из националних линија министарстава, али велики део тога су и домаће и међународне банке и различити европски структурни фондови, то јест програми који се раде и спроводе у Србији, ту је и билатерална сарадња. То је била 2018. година, а сада смо ми у далеко бољој позицији. До тих приоритетних подручја интервенција се дошло и укрштањем са средствима финансирања.

Друга ствар, мислим да је важно ово што сте малопре навели кроз причу, не само о ценама, него и о стандардизацији. У домену планирања кроз гејцетов пројекат направили смо један покушај стандардизације и класификације намена у простору, у односу на стандардну и традиционалну праксу коју ми имамо више деценија, где различита урбанистичка предузећа свако има своје легенде, знаке, боје и ознаке. То је био сизифовски посао. Тај процес је трајао скоро шест година, док се није усвојио Правилник о класификацији намена, али је усвојен. Зашто? Шта је био мотив немачких консултаната: „Па, људи, ви тиме добијате легитимитет код инвеститора“. Када отвори план, да зна ако гледа у Кикинди, или Београду или негде, шта му значи црвена боја и која су му правила, које су мере које су ту дате. Још једну ствар смо тада покушали, а то је дефинисање интензитета изградње кроз индекс изграђености. Ако је он на нивоу целе Немачке 3, и ви знате шта ја сада говорим, и знате колико индекс изграђености иде у Београду и на неким локацијама у Србији. У разговору са колегама из праксе дошли смо до неких оптималних 3.6, међутим, то на крају није било прихваћено кроз Правилник.

Ја сам хтела да се надовежем на Божанино питање у којој смо сесији. Дакле, у интегративној, јер се дефинитивно данас кроз дискусију показало да су све теме веома повезане. Данас смо више пута чули да едукација о свести, о квалитетној архитектури, о важност архитектуре, мора да започне од основне школе. То је неколико говорника данас подвукло и надам се, у овом транскрипту који ћемо припремити, сложићемо све ове четири теме, али када говоримо ми нужно помињемо све ове теме, јер су оне међусобно повезане. Тако да када говоримо о одрживости, ту, у ствари, има много тема које је потребно повезати. Ово што смо Ратка и ја хтеле да нагласимо кроз представљање лабораторије јесте експеримент који је професор Митровић поменуо, експеримент као инструмент иновације и начин тражења нових решења, нових солуција, који такође може и да помогне у решавање почетне теме данас, конкурса. Можда треба да имамо више врста конкурса, па које све конкурсе, па за које ситуације. Мислим да ту треба да, као струка, развијемо гипкост коју је поменуо професор Лојаница, да смислимо читаву палету решења и да то разрадим.

Арх. Предраг Милутиновић | MAPA Architects

Хтео сам само да се надовежем на ово што је Никола супер објаснио. Вратио бих се на нека питања која су била постављена за ову сесију 4. Све је ово значајно јако, али сви се враћамо на оно што нас све највише боли. Хтео сам да додам око промоције архитектуре и око самог образовања. Имамо кориснике, али имамо и конзументе, и важно је што говоримо и о инвеститорима, јер без њих нема архитектуре већ инвеститорске градње, али имамо и државу која је инвеститор. А те велике, „империјалне“, ствари се не могу догодити без подршке државе, довољно је да погледамо шта је све изграђено у Београду 70-их година. Потпуна подршка свему ономе што смо говорили о конкурсима, у ствари, конкурс је експеримент, то је напредак и практично нема неке креативности без тих експеримената и истраживања. Важни су конзументи и како конзумирамо архитектуру и како је разумемо у простору у потпуности, а промоција је ствар коју смо исто мало заборавили. Свака част удружењима и свему осталом, причали смо о стратегијама које треба да се догоде до 2035. године. Морам да поменем прве „комшије“ из ЕУ, Хрватску и Словенију који су се тиме позабавили још пре 20 и 30 година, где су по новооснованим амбасадама, Ваца Перовић је о томе говорио, имали промотивне догађаје, па тако је Словенија имала баш ту идентификацију са архитектуром у представљању шта је то Словенија. Значи, како се препознаје држава кроз идентитет њене архитектонске културе. Имали смо ми и пре 20 и 30 година разна учешћа на разним скуповима, у Берлину и тако даље, многи наши уважени професори су излагали, али би сада опет требало повести рачуна о томе да некако архитектонска струка буде видљива у оквиру „Serbia crated ...“. Ја сам звао једном кампању „Србија ствара“, коју је основала Влада РС, јер је стално истицано Србија креира филм, и друго, све то, али Србија не креира архитектуру, а све се догађа у оквиру архитектонских објеката. Када сам питао да ли Србија креира и архитектуру, одговорили су ми на четири листа оквирно А4 формата, али ми нису дали одговор, а препознали смо архитектуру и као науку, и као уметност и као нешто што је први сусрет са том државом, тако да би се требало позабавити и том темом.

Хтео сам да кажем и око BIM -а и тих 360 степени и свега осталог што се у том контексту дешава. Евидентно је да се наша струка полако утапа у остале струке, тачније, да се многе струке прожимају кроз све оно што ми радимо, и много више ми дозвољавамо, и примамо, и прихватамо, све те неке нове тенденције које се дешавају кроз архитектонску праксу. Ми причамо о просторима, али их освајају сада све више и неке друге струке, колико има на тржишту гејмера који раде 3D анимације, проласке кроз простор, на пример. Незамисливо је да презентујемо архитектуру, не дозвољавају нам, без тога. Имамо тежњу да се сви стопимо у IT индустрију, а ми овде причамо о простору и утицају на човека и шта све може да се деси у квалитету живота. Архитектура је и у свету отишла у неку превелику сензацију, контролу нових тенденција, инвестиционих циклуса и

свега што се догађа у савременом свету, па тако и тај BIM и обавезе које долазе са тим, менаџери итд. Никола, свака ти част када све ово стижеш, вероватно ти траје дан 80 сати, али свако од нас ће морати у бироу да има човека који се бави овим различитим стварима, а све мање струком у том неком промишљању.

Проф арх. Александар Кековић | професор са Грађевинско-архитектонског факултета у Нишу

Одувек сам говорио да имамо несрећу као струка, јер ми смо још увек једина ренесансна струка. Све остале струке иду на уску специјализацију, зар не? За разлику од других требало би да смо едуковани у ренесансном моделу: од тога да смо и пројектанти, и инжењери, и истраживачи, и менаџери који обједињују друге струке. Могу да се љуте колеге инжењери других струка, али некада се њихова позиција звала „фазери“, у то неко срећно доба. Тада није био ПГД и ПЗИ него смо имали идејно решење, идејни пројекат, главни пројекат и, могу рећи, много бољи квалитет пројеката. Мислим да би ми требало, макар у главама, да направимо корак или два назад, да се сетимо наших „плавих“ књига. Зашто ми нашу квалитетну архитектонску традицију не транспонујемо у данашње време? Шта треба дорадити, на томе што је било квалитетно, и направити од тога савремен модел (Арх. Весна Цагић Милошевић додаје „када је инвеститор, пре свега, била само држава“). Знам и слажем се, али ми смо подлегли том клишеу, да ми морамо да прихватимо западне моделе па како год и коме год.

Колега је рекао једну добру ствар око локацијских услова, да је то само просто копирање из плана. Ја тврдим да свршени студент на мом Грађевинско-архитектонском факултету у Нишу, као и на Архитектонском факултету у Београду, тешко ће моћи да протумачи информацију о локацији да по томе почне да пројектује. Толико о проблему образовања на факултетима, где смо сви помало застранили, мало смо искочили из те шеме да будемо и инжењери архитекти, него смо постали превише уметници, по мом суду. Људи се, на жалост, врло тешко сналазе и у пракси, а у реалном животу се живи. Ретко ко ће бити велики пројектант и велики архитекта. Сви ми упишемо да будемо пројектанти, али животи нас негде одведу у другом правцу, као и знање, умеће, таленат, шта год. На крају, морам да кажем, да није само промоција архитектуре то што ћемо ми као удружење било шта промовисати, или се између себе дружити па промовисати, то мора на велика звона и врата и медија. Ако се сетите, за мене увек упечатљивог серијала о архитектури нашег покојног професора Ранка Радовића, е тако нам нешто треба за едукацију ширег грађанства.

И још једна ствар која треба да се каже у техничком делу, сем тих стандарда које си поменула како треба један пројекат да изгледа да бисмо могли да га наплатимо. Мислим да је највећи проблем сада техничка контрола која се своди на „буразерску“ техничку контролу, да се не лажемо, и то доприноси томе да нам се и ту урушава квалитет. Држава мора да нађе решење за то. (Арх. Весна Цагић Милошевић додаје: – Буразерска техничка контрола је исто нека врста корупције. Зато сам и рекла да ми случајно не помислимо да не учествујемо у томе. Апсолутно сви који раде у томе учествују.) На тим стварима треба порадити. Национална архитектонска стратегија се неће до детаља бавити тиме, али чисто да знамо где су проблеми и да су многи проблеми код нас, да ми морамо да пођемо од себе врло озбиљно, објективно, а једна од могућности за неки наредни панел (гледам колегиницу из Министарства). Ми смо при Инжењерској комори, извршни одбор архитеката определили око пола милиона, не мала средства, за архитектонско-урбанистички форум у другој половини године. Не би било лоше да се споји ова прича Министарства и Коморе и да направимо озбиљан форум од два дана где би, када се сумирају резултати и дођемо у неку другу фазу, могли даље да расправљамо. Захваљујем и извињавам се на сметњи.

Владимир Ђорић | студио „Забриски“

Захваљујем. Ја сам један од партнера у архитектонској фирми „Забриски“. Ја бих да се вратим, мислим да је то била друга сесија. Уважени професор Митровић је у неколико наврата

поменуо инвеститорску архитектуру. Обраћам се у контексту тога да се некако подразумева да је она у колизији са јавним интересом и уопште тај дискурс, да ме не схвате погрешно колеге са факултета, са академије, у коме се често пласира да је инвеститорска архитектура узрок проблема наше струке. Када погледамо само просту статистику, у Београду се годишње изда грађевинских дозвола за 1,2– 1,3 милиона квадрата. Доминантан део тога чини такозвана инвеститорска архитектура, приватних инвеститора и вероватно ћемо се сви сложити да можда 3%, или 5%, или 10% од тога представља неку квалитетну архитектуру, а остало је, можда, нека, што се колоквијално назива, „конфекцијска“ архитектура, неко градитељство или тако нешто слично. Али, желео бих да апострофирам да је чињеница да ми као струка не комуницирамо, не разумемо, не схватамо изазове са којима се суочавају ти девелопери. Веровали или не, и они имају и те какве изазове, много озбиљније него што ми имамо. Језик на коме комуницирамо је такође проблем, нити они нас разумеју, нити ми њих. Једна конкретна сугестија за колеге из Министарства би била да можда направе фокус групу девелопера, где би анкетирали и дошли до неких информација како они виде нас. А мислим да би било врло отрежњујуће и врло драгоцено то да чујемо. Мислим да то нимало није лепа слика и можда може да нам да неке одговоре и за теме које су на тржишту, а и за неке остале ствари. Већ неколико година имам на уму да ми, као струка, немамо ниједну награду која комуницира са инвеститорима. Једни другима додељујемо награде, али не постоји ниједна награда која се додељује инвеститорима тј. онима који афирмишу развој српске архитектуре и који препознају значај српске архитектуре. Мислим да се тиме отвара тај дијалог, да се пружа рука, да се отвара могућност за комуникацију и за бољи положај наше струке.

Модератор панела: арх. Иван Рашковић | редовни професор Универзитета у Београду - Архитектонског факултета

Одлично. Хвала баш, добра, изванредна, права идеја. Изволите, колегинице.

Др Данијела Миловановић Родић | доцент Универзитета у Београду - Архитектонског факултета

Добар дан, свима. Доцент сам на Архитектонском факултету. Хтела бих да говорим о важној теми коју смо помињали данас у више различитих сесија – ради се о јавном интересу. Архитектура је у функцији јавног интереса, она је делатност која се тиче јавног интереса и зато је важно да продискутујемо шта је то јавни интерес и на који начин се он установљава. Ко је квалификован и компетентан да утврди да нешто јесте јавни интерес? У којим процедурама се јавни интерес идентификује, а када се идентификује, на који начин се уграђује у различите типове решења у којима ми као професија учествујемо? Како пратимо начин реализације тих решења и како бранимо то што смо као заједница, професија или друштво идентификовали да јесте јавни интерес? Мислим да је важно да у овој стратегији дефинишемо начин успостављања релације архитектуре са садржајем јавног интереса на различитим просторним нивоима, дакле, нагласимо значај утицаја архитектуре на квалитет живота заједнице. Мислим да је утицај на живот заједнице једна од кључних карактеристика архитектуре која би, стога, требало да буде и један од кључних критеријума за вредновање њеног квалитета. Значи, поред естетских критеријума који су данас доминантни, важно је вредновати да ли и на који начин архитектура успоставља релације са потребама и идентитетом заједнице, то јест њеним природним и културним материјалним и нематеријалним наслеђем. Дакле, на који начин ми као архитекте и урбанисти идентификујемо то што јесте јавни интерес и како га у своја решења уграђујемо?

Друга тема коју номинујем, коју је такође, поменуло неколико говорника, јесу нови инструменти. Последњих година појављује се нова палета „професионалних продуката“ у чијој изради ми, као архитекти и урбанисти, учествујемо и који се тичу насеља и просторног развоја. То нису само више архитектонски и урбанистички пројекти и планови. То су сада стратегије, акциони планови, планови развоја. Закон о планском систему уводи и формализује велики број инструмената

управљања развојем, то јест различитих типова докумената јавних политика. Међутим, наша пракса сада препознаје само лицензирање у односу на традиционалне инструменте – архитектонско пројектовање, урбанистичко планирање и пројектовање. За ову нову палету инструмената, као професија, немамо никакав став о томе ко то може да ради. На пример, тренутно је у Панчеву процес израде Плана развоја града Панчева. То је документ који ће заменити актуелну Стратегију развоја Панчева, значи веома важан документ у коме се дефинишу циљеви, правац развоја, кључни критеријуми, основне вредности и начин на који ће се оне везати даље са буџетом, а после тога и са свим осталим инструментима имплементације. Овај план развоја града ради тим Економског факултета Универзитета у Београду и фирма „Business Development Solutions Consulting“, која је пре тога радила консалтинг за приватне компаније и јавна комунална предузећа. Дакле, ради се о томе да се израдом ових докумената баве различите врсте консултантских фирми које су веште у писању докумената, али се не разумеју у развој града. Значи, где је наша струка у документима те врсте? Стога, потребно је проширити дomet провере компетенција, заправо квалификација оних који се баве производњом тих нових врста продуката који се тичу развоја града.

Трећа тема коју номинујем, а у вези са првом, јесте транспарентност. Архитектонска стратегија се ради последњих година дана и ова прилика да о тој теми нешто кажемо је веома важна. Хтела бих да похвалим тај напор, али и да позovem на опрез, јер сада постоји мноштво докумената који се тичу директно наше професије, делатности архитектуре и урбанизма, који промичу поред нас. Један од таквих је концепт реформе е-простора, то јест концепт реформе урбанистичког и просторног планирања, који радикално мења неке основне поставке те делатности. Мислим да као професија, појединци, компаније, асоцијације и институције, морамо да учествујемо у јавној дискусији, кажемо своје мишљење и значајније утичемо на њихов садржај. И у складу са тим је једна од напомена наших академика, који су стварно значајно допринели овој дискусији, и баш сам уживала слушајући их. Мислим да је важно да с времена на време променимо наша окружења и разменимо аргументе – у тим приликама долази до значајних промена перцепција и осветљавање неких тема. Они су говорили о деградацији професије – њеног повлачења, губљења самопоуздања и небављења кључним темама које се ње тичу. Важно је да се оснажимо, а, пре свега, да оснажимо наше асоцијације и да у њима направимо овај простор за дискусију кључних тема. То, пре свега, значи да мора да се обезбеди стабилан извор финансирања наших асоцијација, при том не мислим само на асоцијацију архитектата, мислим и на удружење урбаниста. Ми, у ствари, имамо мало прилика да дискутујемо о кључним темама које нас се тичу и због тога мање учествујемо у формулисању оквира у којем можемо да делујемо.

И само још једна тема, четврта тема, тиче се запослених у јавним институцијама. Имали смо ситуацију да је претходних година било забрањено запошљавање у јавном сектору, као и да у тим нашим јавним институцијама долази до невероватне флукуације, нарочито на руководећим позицијама. Све те наше колеге које раде у тим институцијама су, у ствари, под великим притисцима политичких и бизнис елита. Њих је, зарад свих нас, потребно оснажити на неки начин, пре свега омогућавањем да сви процеси доношења одлука буду транспарентни. То је најснажнији, најмоћнији начин подршке колегама и институцијама, који, изложени притисцима, морају да учествују у процесима који су са професионалног становишта дискутабилни. Оснаживање наших колега у јавним институцијама, на локалном до националног нивоа, пре свега путем отварања свих процедура и садржаја свих докумената, уз подршку преко наших асоцијација, може знатно да унапреди ситуацију. Хвала.

Арх. Никола Милановић | асистент Универзитета у Београду - Архитектонског факултета, студио URED

Ја сам хтео да се надовежем на коментар професорке Данијеле. Имао сам прилике да разговарам, мислим да је он на позицији заменика или саветника градоначелника Града Крагујевца за капиталне инвестиције, економиста по струци, врло је укључен и одговоран за стратешки развој града Крагујевца и по њему је Стратегија развоја привредни развој, а не просторни развој. Тако да је он уопште био збуњен када причамо о Стратегији, мислимо на потпуно неке различите ствари и економисти посматрају просторни развој као последицу привредног развоја. Онда се

не планира стратешки у простору, већ се сервисира потреба у том тренутку за неки привредни развој. Мислим да је то неки раскорак у планирању. Хвала.

Др Ксенија Лаловић | ванредни професор, продекан за афирмацију квалитета и сарадњу са јавним сектором Универзитета у Београду - Архитектонског факултета

Иста је ситуација када је реч о Стратегији развоја града Београда. Ја врло ценим колеге са ФОН-а који су водили посао израде овог документа. Али, извињавам се, тек на 11. месту циљева овог документа стоји „одржива урбанизација“. Молим вас, шта значи та формулација? Шта она обухвата? Не може било ко да води посао израде било каквог стратешког документа који се односи на неку територију, а да није позвао било ког представника наше струке да учествује, јер свака акција се увек дешава у простору, увек на некој територији, зар не?... и има импликацију на неки одређени простор. Набројане су многе лепе идеје, а где ће се оне у простору појавити, како се финансирају и спроводе? Овај документ је разрађиван неvezано за генерални план, неvezано за све друге урбанистичке планове. Мислим да ми морамо да инсистирамо на томе да је просторни аспект кључан, јер је подлога и оквир свега, и економије и културе и друштва, свега. (Арх. Весна Цагић Милошевић: – Чиме је уређена Стратегија развоја града, на основу ког документа?) Стратегија развоја Београда се ради по основу Закона о планском систему, Закона о локалној самоуправи, које је Данијела поменула, а који прописују и друге развојне документе где нас, као струке, уопште нема. Начин на који се они израђују је и даље секторско посматрање развоја, а ми причамо о холистичком приступу, о интегративним процесима. Економисти и даље причају само о економији. (Арх. Весна Цагић Милошевић: – То мора да се реши на оном месту и у оном пропису који дефинише постојање стратегије, ко је доноси, како и зашто и у ком року.) Али је проблем у томе што се одлуке и документи усвајају, док се то не промени или успостави.

Др Ратка Чолић | доцент Департмана за урбанизам Универзитета у Београду - Архитектонског факултета, Иновациона лабораторија одрживог развоја

Оно у чему смо ми прваци, али не само последњих неколико година, јесте низак ниво спровођења прописа. Ја се сећам извештаја из 2005. године за UNECE о спровођењу Закона о планирању и изградњи, који смо радили у Министарству, где је констатован толико низак ниво спровођења прописа. И то траје већ другу деценију. (Арх. Весна Цагић Милошевић: – То траје трећу или четврту деценију.)

Модератор панела: арх. Иван Рашковић | редовни професор Универзитета у Београду - Архитектонског факултета

Поштоване колеге и панелисти, предлагем да уђемо у завршну фазу.

Ово је, заиста, први корак овог облика комуникације који смо сада одржали. Наравно, биће их још. Можда у другим форматима, можда и у овом формату. Ја предлагем да сада само прочитамо. Прочитаћу тезе које смо извукли из закључака четири сесије које ће бити уобличене и моћи ћете, наравно, да их добијете и имате. Оне ће бити прослеђене. Практично су урађене за Министарство које ће наставити овај рад.

Дакле, у вези са питањима из сесија, издвајамо следеће тезе за стратешко деловање:

Закључне тезе Сесије 1: Квалитетна архитектура као јавни интерес

Тезе за стратешко деловање:

- Неопходност међусобног усаглашавања интереса свих учесника у процесу планирања, пројектовања, изградње и коришћења простора и формалног утврђивања општег јавног интереса у циљу заштите од деловања изразито доминантног инвестиционог интереса у условима развоја неолибералног тржишног амбијента код нас и у свету. На архитектонску струку се не може гледати другачије него, у првом реду, као делатност од јавног интереса с обзиром на њену друштвену мисију и социјалне димензије, функционално-техничке и техно-економске аспекате архитектуре и урбанизма и културолошке димензије изградње.
- Подизање институционалних и организационих капацитета у циљу организованог деловања архитектонске струке, њених институција, струковних организација и удружења, носилаца функција и надлежности, целокупног струковног еснафа у циљу реафирмације и заштите ауторитета и дигнитета струке. У тренутним околностима, критеријум професионалног идентитета налаже, пре свега, буђење наше свести о сопствености и јачање отпора према западању у још дубље слојеве маргинализације, транспарентност и доступност информација о процесима, што се може постићи само већим степеном организованог деловања.
- Развој и проширење опсега образовног система у области архитектуре, укључујући едукацију корисника архитектуре како бисмо подigli општи образовни архитектонски ниво средине. За добро стање у простору потребна је не само професионална него и шира едукација средине. С тим у вези добре стратегије архитектуре нема без критеријума доброг образовања и без развијања архитектонске културе у читавом друштву.
- Развој институционалних капацитета и механизма организационе подршке перманентном стручном, научном и уметничком усавршавању свих архитеката, кроз обавезне програме перманентне едукације и освежавања знања, како би се стално подизао ниво компетенција у корак са временом и потребама друштва.
- Успостављање јасних оквира флексибилности стручног деловања како бисмо се прилагодили конкретним условима и околностима, то јест реалним могућностима. Архитектонска дисциплина, уколико држи до себе, мора и сама давати доприносе општем развоју, што је предуслов неопходних синтеза на које је архитектура вишеструко упућена. Свако је стваралаштво, па и архитектонско, незамисливо без иновативних помака, а ових помака нема без агилног субјекта, иначе све остаје на нивоу техниковања или репетитивности.
- Заштита ауторског и ширег професионалног права и одговорности како би се обезбедили креативни доприноси, спречиле злоупотребе и професионална компромитација.

Применом јасних критеријума ауторског и ширег професионалног права, права на моралну и материјалну надокнаду, дакле права на њихову заштиту, отварају се врата креативној слободи која крчи пут доприносима и досезању виших вредности, што је несумњиво друштвено корисно. Дефинисање улога, права и обавеза свих актера у процесу стварања грађене средине, требало би јасно регулисати кроз легислативни оквир, као механизма достизања високог нивоа професионалне и етичке одговорности.

- Старање о етичким критеријумима самих архитеката како би стварали и чували углед посвећених свом позиву, кроз механизме јавне валидације професионалних ауторитета и њихових домета, формирање националног архитектонског савета и слично.
- Редифинисање института конкурса кроз: обавезу расписивања конкурса за намене које су од друштвеног, културног, еколошког, економског значаја, а не само за заштићене локације и објекте како је тренутно Законом дефинисано, унапређење процедура и модела конкурсних расписа како би се обезбедио квалитет расписа, то јест програма, компетентног жирија, награђивања, јачање и регулисање позиције архитекте аутора у постконкурсној процедури, јачање улоге спроводиоца конкурса у постконкурсној процедури. Јавни конкурс, као механизам, има највише потенцијала за допринос остварењу квалитетне архитектуре, а као најдемократичнији начин избора најквалитетнијег решења уз уважавање јавног интереса.

Закључне тезе Сесије 2: Побољшање архитектонске праксе и јачање позиције професије у друштву

Тезе за стратешко деловање:

- Примарни услов за опстанак архитектонске праксе је препознавање културолошке димензије архитектуре. Архитектура је самостална струка, али је, истовремено, саставни део израза целокупног културног система, због чега је њена одговорност и институционални задатак управљање урбаним преображајима зарад осигурања континуитета културе. Грађевине без културолошке димензије не могу се сматрати архитектуром, већ представљају пуку изградњу.
- Побољшање архитектонске праксе је могуће путем препознавања, дефинисања и успостављања јасних параметара изградње на свим нивоима архитектуре за све зоне и намене јавног интереса, како би се прекинуо тренд злоћудног раста урбанизације. Читав низ видљивих архитектонских прекорачења која доприносе нарушавању целовитости историјског идентитета града, спадају у проблематику занемаривања професионалне етике у оквиру праксе. Криза која наступа услед неконтролисаних предузетничких манипулација, узрок је трајних деформација урбаног ткива које су непоправљиве.
- Неопходно је створити услове за учешће јавности и унапредити услове за редовну комуникацију између струковних удружења и грађана како би се, заједничким снагама, установиле истинске могућности за реконструкцију и изградњу урбаног простора у складу са потребама људи. У том смислу, потребно је оснаживање капацитета струковних организација и развој механизма подршке за обезбеђивање веће видљивости проблематике архитектонске професије у друштву.
- Позиција професије у друштву зависи од функционисања везе између архитектуре и урбанизма, тако да је превазилажење њихове институционалне поделе један од главних услова подизања нивоа архитектонске културе.
- Неопходно је континуирано образовање и усавршавање архитеката и свих других учесника у процесу изградње, ради успостављања заједничког разумевања, капацитета за дијалог и сарадњу у проналажењу одрживих решења
- Јачање институционалних капацитета и регулаторних механизма за заштиту ауторских права, јасно утврђивање економске вредности рада и економске заштите струке, али и развој механизма за утврђивање професионалне одговорности, сузбијање корупције кроз стандардизацију колективних радних уговора за архитектонску струку, правилник о минималним загарантованим зарадама архитеката и слично.

- Активирање организационих капацитета Инжењерске коморе Србије због јачања архитектонске секције, организовање редовне комуникације на читавој територији Србије, као и јачање сарадње са Удружењем архитеката Србије – УАС, као матичне организације архитеката зарад повезивања и размене искустава и јачања солидарности струковних организација. Посебно је важно повезивање и сарадња на међународном плану ради размене искустава и јачања капацитета.
- Јасно дефинисање и регулисање стандарда квалитета архитектонских услуга кроз релацију минималних цена рада и нивоа документације у складу са тим ценама, дефинисање механизмима провере квалитета те документације, поједностављивање потребне документације и процедуралне олакшице, стандардизација коришћења софтвера у различитим фазама, јачање техничке контроле и слично.

Закључне тезе Сесије 3: Јачање позиција архитектуре у просторном развоју и очувању културног идентитета

Тезе за стратешко деловање:

- Неопходно је доношење просторних планова подручја посебне намене за све просторе од изразито културног и природног карактера изразитих вредности, у оквиру којих би обавезни саставни део била студија заштите културног и природног наслеђа, програм активности на ревитализацији, али обавезно и менаџмент план.
- Подизање институционалних и организационих капацитета за континуално праћење спровођења планова и пројеката и примене прописаних норми и стандарда у заштити културног наслеђа. Подршка развоју канцеларија (или особа) задужених за очување културног наслеђа у јединицама локалне самоуправе и градовима, била би изузетно значајна за квалитетну комуникацију и за добар дијалог свих актера у одлучивању.
- Неговање сталног, перманентног, редовног дијалога о свим могућим темама, како би се дошло до консензуса у одређеним питањима, уз дијалог и комуникацију, између Министарства саобраћаја, грађевине и инфраструктуре са Министарством културе и информисања, и обострано препознавање лиценце архитекте конзерватора.
- Истицање значаја архитектонске културе и културе грађења (Baukultur) у делу НАС-а: Анализа стања и кључни проблеми развоја архитектонске политике у Републици Србији. Култура грађења се заснива на принципима одрживог развоја у квалитетној, сигурној и здравој животној средини и подиже свест јавности о значају културног наслеђа, подстиче транспарентност и интеракцију свих заинтересованих страна у процесу обликовања простора.
- Потреба истраживања и формирања студијске основе за: утврђивање оцене стања и перспектива унапређења квалитета архитектуре, грађене средине и идентитета места, за урбана насеља; и идентификовање типова руралних насеља и карактеризације предела на нивоу јединица локалне самоуправе (ЈЛС) и региона, кроз посебне студије које претходе изради планске документације и пилот пројекте, и укључивање успешних домаћих и међународних студија случаја/добре праксе.
- Додавање посебног циља у оквиру дела Општи и посебни циљеви НАС-а: Унапређење квалитета културе грађења кроз образовање и науку. Потребно је донети националне програме и подстицати научноистраживачке пројекте који се баве овом проблематиком. Развијати подршку школама архитектуре, урбанизма и планирања које негују интердисциплинарну сарадњу.
- Истицање значаја квалитета архитектуре као делатности која има мисију да подстиче напредак и национални развој и која има утицај на разне аспекте друштва (еколошке, економске, социолошке, развојне, технолошке, климатске, енергетске);
- У оквиру НАС-а потребно је нагласити и: значај развоја малих и средњих градова; утицај негативних трендова депопулације; значај поштовања капацитета простора за изградњу; утврђивање циљева и мера за спречавање и умањење негативних појава у простору, предлог методологије и механизма за спровођење стратешких опредељења и планских решења.

- Постојећа насеља треба да се заснивају на обнови простора и зграда у оквиру концепта циркуларне економије, чиме се подстиче ефикасно коришћење просторних ресурса, смањује ширење грађевинских подручја, побољшава енергетска ефикасност зграда, смањује грађевински отпад и доприноси укупном очувању ресурса коришћених у постојећем урбаном простору и зградама, као и његовој ревитализацији.
- Подстицање развоја зелене архитектуре и повећање зелених површина, обнове и одрживо коришћење културног наслеђа, коришћење нових технологија на оптималан начин и спровођење концепта паметних градова. Промовисање урбаног дизајна и планирања саобраћаја и инфраструктурних веза према принципу смањења емисије угљен- диоксида.
- Унапређење квалитета архитектуре и грађене средине у просторним плановима за поједине врсте подручја посебне намене и у просторним плановима ЈЛС (који имају елементе директног спровођења), као и у урбанистичким плановима, већа диференцијација правила за санацију, обнову и изградњу према типу постојећих урбаних и руралних насеља).
- Утврђивање зона са различитим степеном и режимима заштите наслеђа и просторно-културно историјских целина на нивоу просторних планова ЈЛС, као и у урбаној средини. Утврђивање зона заштите са диференцираним могућностима за архитектонске и урбанистичке интервенције и афирмација принципа урбанистичке заштите, посебно за градитељско наслеђе које није утврђено као споменик културе.
- Утврђивање, у регулативи и планским документима, обавезе израде архитектонско-урбанистичких конкурса (јавних набавки – конкурса за дизајн) за све објекте и површине јавне намене.
- Утврђивање диференциране архи таксе (пандан за еко таксу) за обављање активности по појединим зонама (које могу бити стимулативне за пожељне и дестимулативне за непожељне активности).
- Развијање програма међународне сарадње и могућности подстицаја и промоције архитектонске праксе на међународном нивоу.
- Унапређење процедура доношења и спровођења планских докумената уз бољу партиципацију јавности због постизања и задржавања квалитета планских решења и грађене средине.
- Увођење у регулативу и праксу института стручне контроле архитектонских пројеката формирањем одговарајућих тела (комисија/поткомисија за архитектонско обликовање или сл.).

Закључне тезе Сесије 4: Свест о значају квалитетне архитектуре и грађене средине за квалитет живота и одрживи просторни развој

Тезе за стратешко деловање:

- Неопходна је, пре свега, едукација и међусобна информисаност унутар професионалне заједнице, коју чине архитекти на различитим позицијама и различитих профила, попут пројектаната, урбаниста, конзерватора, менаџера пројеката и сличних сегмената изградње, архитеката запослених у управи и у различитим предузећима носиоцима јавних овлашћења, и тако даље.
- Да би се формирао амбијент у коме би могло да се утиче на свест о значају квалитетне архитектуре за квалитет живота и одрживи развој, како професионалне заједнице, тако и корисника, инвеститора и свих они који у том процесу учествују, постоје два кључна сегмента са којима треба да се суочимо: корупција, као део нашег друштвеног система, и легализација, то јест озакоњење нелегалних објеката.
- Систем континуиране едукације због подизања компетенција запослених у јавним институцијама и превазилажења аутистичности обрађивача планских докумената, кроз боље информисање о европским и светским токовима, оснаживања њиховог положаја у односу на доносиоце одлука.

- Институционална подршка иновацијама и креирању одрживих решења кроз експериментисање и повезивање свих сектора унутар заједнице и повезивање са академским образовним и истраживачким институцијама зарад заједничког учења и промене свести и стварања услова за развој нових инструмената управљања урбаним развојем – (одр)живе урбане лабораторије.
- Перманентно унапређење академског образовања свих професионалних профила и подршка развоју интердисциплинарних програма образовања и истраживања.
- Подршка националном јавном дискурсу о процесу формирања грађене средине подразумева: које све сегменте садржи, ко све у њему учествује, шта су чији интереси у оквиру тог процеса, а и у оквиру наше професионалне заједнице, како би се створили услови за шири друштвени консензус о јавном интересу у архитектури и урбанизму.

Завршна реч

Арх. Божана Лукић | самостални саветник, Сектор за стамбену и архитектонску политику, комуналне делатности и енергетску ефикасност Министарства грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре

Кад причамо о архитектонској стратегији говоримо о архитектонској политици, дакле, ми стратегијом формирамо архитектонску политику, а стратегија је форма документа јавне политике. Дакле, она је стварно мултикомпонентна, макар смо је ми, за сада, таквом учинили. Можда смо могли да зажмуримо на неке аспекте, нама би било вероватно лакше, да кажемо да се нећемо дотичати тема које, можда, више иду ка урбаном развоју, бавићемо се искључиво квалитетом архитектуре, на нивоу „куће“, и завршићемо на регулационој линији катастарске парцеле; али, мислимо да треба да зађемо у све релевантне аспекте, па зато смо данас сви ту. А неће се завршити свакако ни на овом документу, зато што смо у обавези да направимо и акциони план за временски хоризонт колико важи стратегија. За сада је то неки пројектовани хоризонт 2035. година, иако акционе планове можемо доносити на 2-3 године. Ту морамо бити врло интелигентни да, по неком редоследу и логици ствари, планирамо ствари, да не планирамо сада нешто што није оствариво, него да припремимо добар терен за следећи акциони план, када буде још више услова за остварење постављених циљева.

Овај корак, данашњи панел, означили смо као почетак консултативног процеса. У овом тренутку, имамо израђено можда 90% аналитичке основе и сада би на основу овог одржаног скупа са вама, требало да проверимо да ли смо добро конципирали основне стубове стратегије, то јест посебне циљеве како бисмо даље разрађивали мере и активности. Има потенцијала да се одређене фокус групе надаље формирају. Не можемо овај процес доношења стратегије сматрати нечим што ће трајати годинама, морамо бити експедитивни, али свакако имамо предлог за једно три фокус групе за сада. Мислим да смо заиста изашли у јавност са овим документом и пре него што то „формална“ процедура захтева, а то значи и пре јавне расправе која је по Закону обавезан део за укључивање јавности, стручне јавности и шире јавности, и укључили све заинтересоване у процес, а следећи корак јесте утврђивање мера и акционог плана уз неке од ваших предлога, а надаље и јавна расправа када комплетирамо текст Стратегије.

Модератор панела: арх. Иван Рашковић | редовни професор Универзитета у Београду - Архитектонског факултета

Колеге, захваљујући мени завршили смо у минут. Хвала пуно свима који су дошли, било је изузетно плодно. Добићете овај материјал када се среди и видимо се и настављамо, ово је тек почетак.

Универзитет у Београду -
Архитектонски факултет

arh.bg.ac.rs

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

72(497.11)*20"

КА Националној архитектонској стратегији : стратешки правци и будуће акције : [јавни стручни панел] : амфитеатар Архитектонског факултета 04. април 2022. године / [уредници Владимир Лојаница, Иван Рашковић, Ксенија Лаловић]. - Београд : Универзитет, Архитектонски факултет, 2023 (Београд : Универзитет, Архитектонски факултет). - 94 стр. : илустр. ; 30 cm

Тираж 50. - Стр. 5-6: Реч уредника / Уредници. - Напомене и библиографске референце уз текст.

ISBN 978-86-7924-316-4

а) Архитектура -- Србија -- 21в

COBISS.SR-ID 116151305